

"Det är komplicerat"

***En kartläggning av hedersproblematiken
i Lunds kommun***

FreeZone Sweden 2020

©FreeZone Sweden 2020
Text, foto och layout: Hanna Cinthio
Tryck: Lunds kommun

Förord

Arbetet med denna kartläggning har varit ett omfattande och spännande uppdrag som gett intressanta insikter i Lunds strukturer, utmaningar och förutsättningar. Förhoppningsvis kommer resultaten att vägleda och stärka kommunen på vägen framåt i att motverka det hedersrelaterade våldets och förtryckets olika yttringar.

2018 blev Lund Sveriges första Mänskliga Rättigheter-kommun, vilket innebär ett åtagande för att motverka diskriminering och främja likvärdiga villkor. Sedan den 1 januari i år är dessutom Barnkonventionen lag, och Lunds kommunfullmäktige har beslutat att dess grundläggande principer ska gälla i kommunen. Detta ger stöd för att prioritera åtgärder i syfte att förbättra villkoren för de kommuninvånare som lider av begränsande och förtryckande hedersnormer, och som hindras från att leva fullvärdiga liv. Med ett förstärkt, målmedvetet arbete har Lund goda förutsättningar att bli en föregångskommun när det gäller sin hållning och sina insatser för att motverka våld och förtryck i dess olika former.

Först ett varmt tack till arbetsgruppen som inte bara möjliggjort ingångar i de olika förvaltningarna och verksamheterna, utan också bistått med råd, expertis och stöd genom hela processen.

Därefter ett stort tack till alla verksamma inom och utom kommunens strukturer som generöst och engagerat delat med sig av reflektioner från sin yrkesvardag. Ni besitter så mycket kunskap, vilja och kraft, och har gett kommunen ett viktigt underlag för att systematisera och förvalta dessa värdefulla resurser på bästa sätt.

Till er som intervjuats utifrån er egen utsatthet: ett alldeles särskilt tack för att ni vågade och orkade. Era inifrånperspektiv är fundamentala i utvecklingen mot att kunna erbjuda bättre hjälp och stöd till andra i liknande situationer.

Lund den 15 april 2020

Hanna Cinthio
FreeZone Sweden

Innehållsförteckning

SAMMANFATTNING	5
I. UPPDRAG	5
II. METOD	6
III. RESULTAT	7
IV. SLUTSATSER	14
.....	19
I. BAKGRUND	20
1. PRESENTATION AV UPPDRAGET	20
<i>Kommunfullmäktiges beslut</i>	20
<i>FreeZone Sweden</i>	21
<i>Genomförandet</i>	21
<i>Definitioner</i>	22
<i>Lunds kommun och arbetet mot hedersproblematik</i>	23
2. TILLVÄGAGÅNGSSÄTT	24
<i>Förberedelser</i>	24
<i>Intervjuer</i>	25
<i>Förteckning över intervjuade verksamheter/yrkesgrupper</i>	26
<i>Skolsamarbetena</i>	26
<i>Att mäta omfattning</i>	27
I. HUR YTTRAR DET SIG?	30
1. FÖRSKOLAN	30
<i>(O)jämslällhet</i>	30
<i>Migration</i>	30
<i>Metodik och förhållningssätt</i>	31
2. SKOLAN	31
<i>Ojämnt fördelat, osynligt och ovant</i>	32
<i>Heder eller "vanlig" tonårsproblematik?</i>	32
<i>Att se och upptäcka</i>	33
<i>Äktenskap</i>	35
<i>Skarpa lägen</i>	36
3. VERKSAMHETER UTANFÖR SKOLAN.....	36
<i>Hur märks det?</i>	37
<i>Pojkar</i>	39
4. VUXNA	41
<i>Ofrivilliga äktenskap</i>	41
<i>Skilsmässa och konflikt</i>	42
<i>Våld, kontroll och isolering</i>	43
<i>Större system</i>	44
II. UTMANINGAR	46
1. SVÅRT OCH KOMPLEXT	46
<i>Ett besvärligt begrepp</i>	46
<i>Farligt och frustrerande</i>	47
<i>Stereotyper om offer och förövare</i>	49
<i>Tillit och tid</i>	51
2. PRAKTISKA ASPEKTER	53
<i>Tolk</i>	53
<i>Digitalisering</i>	54
<i>Det ojämslällda offentliga rummet</i>	55
3. SÄRSKILD UTSATTHET.....	58
<i>Funktionsvariationer</i>	58
<i>Segregation, utanförskap och rasism</i>	59

Sexuell utsatthet	61
HBQ.....	62
Religion	64
Ensamkommande.....	65
Psykisk ohälsa	66
4. LUNDASPECIFIKT	67
Självbilden.....	67
En spegling av Lund.....	68
Osynlig och onormal	69
Det "andra" Lund	70
IV. MYNDIGHETSPERSPEKTIV	73
1. SOCIALTJÄNSTENS HANDLÄGGNING.....	73
Ingång.....	73
Bedömning och utredning	74
Riskbedömningar.....	76
Placering	77
2. NYA RUTINER – OCH FORTSATT UTMANINGAR.....	78
Ny handläggningsrutin för socialtjänsten	79
Kommunen som arbetsgivare	80
Röster från andra verksamheter	81
Inifrånperspektiv	83
De gör så gott de kan.....	84
III. ÖNSKEMÅL OCH BEHOV	87
1. KUNSKAPSLÄGE OCH UTBILDNINGSBHOV	87
Förståelse	87
Intern och extern expertis	88
2. SAMVERKAN OCH STRUKTUR.....	89
Specialiserad samverkan utan sekretess.....	89
Samverkan i vardagen.....	91
3. FAMILJEARBETE OCH FÖREBYGGANDE INSATSER.....	93
Det vanskliga familjearbetet.....	93
Stärka, främja, förebygga	96
4. ÖVRIGA VERKSAMHETSSPECIFIKA BEHOV	98
Förskola.....	98
Grund- och gymnasieskola	99
Socialtjänst.....	101
IV. OMFATTNING, SLUTSATSER OCH REKOMMENDATIONER	104
1. OMFATTNING	104
Statistiken och dess baksida.....	104
Uppskattningar av antal ärenden	107
Kommunens undersökning via Lunk-enkäten	108
2. SKOLSAMARBETENA	110
Fågelskolan.....	111
Vikingaskolan	111
Polhemskolan	112
Tips.....	113
3. SAMMANFATTANDE DISKUSSION	114
4. REKOMMENDATIONER	119
Strategiskt, gemensamt och övergripande.....	119
Specifikt.....	120
Förslag på fortsatta undersökningsområden.....	125
KÄLLOR.....	127
BILDFÖRTECKNING.....	127
.....	129

Sammanfattning

Med utgångspunkt i ett uppdrag från kommunstyrelsen har FreeZone Sweden genomfört en kartläggning av hedersproblematiken i Lunds kommun. Att på ett meningsfullt vis mäta utsattheten hos Lunds invånare i siffror och procent låter sig inte göras. Genom intervjuer med över 300 personer har dock ett omfattande kvalitativt material samlats in som ger svar dels på hur hedersproblematiken tar sig uttryck, dels vad både yrkesverksamma och utsatta individer anser behövs för att kommunen ska kunna hantera problematiken på bästa sätt.

I intervjuerna framkommer både generella behov och konkreta önskemål kopplade till specifika verksamheter. En del gäller fysiska, materiella resurser; annat handlar om kunskap och förhållningssätt samt samarbete med andra. Framförallt efterlyses fördjupad kunskap och beredskap, kvalificerad handledning, tydligare rutiner, förändrade strukturer för bättre samverkan samt metoder för familjearbete och förebyggande insatser.

Analysen av intervjuerna samt de uttryckta behoven har genererat ett antal rekommendationer till Lunds kommun. Vissa av dessa är av strategisk, övergripande karaktär; andra är mer verksamhets specifika. Rekommendationerna återfinns i rapportens sista del.

i. Uppdrag

2017 beslutade Lunds kommunfullmäktige att kartlägga och genomföra insatser mot hedersrelaterat förtryck. I maj 2019 ingicks ett avtal med FreeZone Sweden om genomförandet av en kartläggning. Datainsamlingen påbörjades i augusti 2019 och arbetet avslutades den 14 april 2020 varefter slutrapporten lämnades till Lunds kommun. Hanna Cinthio, som genomfört kartläggningen, är sedan 2018 anställd som sakkunnig inom FreeZone och deltog som forskare i den kartläggning av hedersrelaterat våld och förtryck som genomfördes i Stockholm, Göteborg och Malmö 2017-2018. Kartlägningsprojektet i Lunds kommun har genomförts med hjälp av en styrgrupp bestående av två representanter vardera från FreeZone Sweden och Lunds kommun. Vidare har kommunen bistått med en arbetsgrupp bestående av representanter från relevanta verksamheter för att underlätta FreeZones kontakter med och ingångar i de olika strukturerna.

2018 blev Lund Sveriges första Människliga Rättigheter-kommun. Detta innebär att man åtagit sig ett systematiskt, målstyrt arbetssätt med MR-frågor för att motverka diskriminering och främja likvärdiga villkor. Lund har också anslutit sig till Skånes jämställdhetsstrategi ”Ett jämställt Skåne”. Lunds nuvarande organisation kring heder kan sammanfattas med att det sedan 2013 finns en särskild samordnare för arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck inom ramen för Kriscentrum. I hederssamordnarens uppgifter ingår att vara en kommunövergripande konsult gentemot förvaltningarna i frågor som rör hedersrelaterad problematik och att arbeta förebyggande med information och specialistkunskap till förvaltningar och medarbetare. Samordnaren ska även ansvara för kommunens eget nätverk i frågan, hålla sig uppdaterad på aktuell kunskap inom området samt ingå i referensgrupper och relevanta regionala och nationella forum. Under det senaste året har samordnaren också ingått i en process i syfte att ta fram riktlinjer för socialtjänstens handläggning av hedersärenden. Bakgrunden är bland annat två Lex Sarah-utredningar som kommit fram till att det funnits brister i kommunens hantering, samt önskemål som framförts från personal kring verktyg för tydligare bedömningsgrunder och checklistor över saker som är viktiga att tänka på just i dessa ärenden. Vidare får alla nyanställda inom socialtjänsten en basutbildning om våld i nära relation via regionens Kompetenscentrum, och utredarna får en egen introduktion om hedersvåld. Lunds kommun har även slutit ett IOP-avtal med Kvinnojouren Lund, en ideell förening som arbetar mot våld i nära relationer genom stöd till våldsutsatta samt opinions- och påverkansarbete, och som genom riktad projektverksamhet når många barn och vuxna som lever med hedersnormer.

ii. Metod

Inledningsvis genomgicks tidigare forskningsstudier och kartläggningar inom hedersområdet jämte referenslitteratur från kommunen i form av rapporter, handlingsplaner och strategier; exempelvis segregationsrapporten och kommunens strategi för arbete mot våld i nära relation 2017-2022. Parallellt med detta gjordes planen upp för vilka funktioner och aktörer som skulle ingå i undersökningen, och dessa kontaktades för intervjuer. Ett stort antal professionsintervjuer genomfördes i syfte att ta reda på vad personer som arbetar inom olika verksamheter i kommunen upplever att de möter i form av hedersproblematik och vilka utmaningar och behov de ser kopplade till detta. Viss datainsamling har skett i samband med större nätverksmöten. Övriga intervjuer, som tagit 2-3 timmar, har genomförts antingen i mindre grupper eller individuellt. Intervjuerna har varit semistrukturerade och utgått från övergripande huvudfrågor men med ett antal följdfrågor kring bland annat utmaningar och hinder, möjligheter och handlingsutrymme. De har spelats in och transkriberats. Sammanlagt har 297 personer deltagit i professionsintervjuerna. Utöver de yrkesverksamma/ideellt engagerade har nio personer intervjuats utifrån sina egna erfarenheter av att som lundabor vara utsatta för eller leva i närheten av hedersrelaterat våld och förtryck. Syftet med detta har varit att spegla de teman som kommit upp i professionsintervjuerna mot subjektiva upplevelser och inifrånperspektiv hos målgruppen. Slutligen har viss annan information från kommunens egna system utgjort underlag för denna kartläggning. Det handlar om sådant som relevant statistik och siffror kring anmälningar, utredningar, registreringar med mera.

Intervjuade aktörer är skolledare, elevhälsopersonal och pedagoger från kommunala för- och grundskolor, gymnasieskolor, Modersmålscentrum och Komvux, projektledare/strateger vid barn- och skolförvaltningen, utbildningsförvaltningen, kultur- och fritidsförvaltningen, socialförvaltningen samt vård- och omsorgsförvaltningen, handläggare och chefer inom socialtjänsten inklusive Familjerätten, Kriscentrum och Barnahus, personal från fritidsgårdar, ComUng och Hemgården, kuratorer inom Unga Vuxna och BUP, Ungdomsmottagningen, brottsoffersamordnare och utredare med särskilt ansvar inom polisen samt ideella organisationer som Kvinnojouren, Brottsofferjouren, Tamam, Tillsammans för Lund och Transammans.

För att stärka kartläggningens ungdoms- och förebyggandeperspektiv inleddes även fördjupade samarbeten med tre verksamheter; två grundskolor (Fågelskolan och Vikingaskolan) och en gymnasieskola (Polhemskolan). Idén var att, i form av ett avgränsat pilotprojekt, undersöka specifika behov och utgångspunkter hos dessa modellskolor samt inleda arbetet med insatser utifrån vad som framkom. Skolsamarbetena lyfts fram i rapporten som exempel för att visa på hur man som enskild skola kan gå tillväga för att stärka arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck, och därmed inspirera övriga skolor till liknande processer på egna villkor.

För de allra flesta verksamheter som intervjuats i denna kartläggning ligger regeringens definition av hedersrelaterat våld och förtryck från 2007 till grund för rådande policies, styrdokument, handlingsplaner och lagtolkningar. I de intervjuer som gjorts har utgångspunkten varit att hänvisa till regeringens formuleringar då frågan uppkommit. Kartläggningen har genomförts utifrån ett intersektionellt förhållningssätt, vilket innebär att synliggöra samspelet mellan olika strukturer och maktordningar genom ett analytiskt perspektiv som fokuserar på flera faktorer och deras skärningspunkter – *intersektioner*. Att betrakta hedersproblematiken intersektionellt kan betyda att de olika nivåer av utsatthet som det innebär att bryta mot flera normer samtidigt tydliggörs.

iii. Resultat

Förskola, grundskola och gymnasieskola

De funktioner som i störst utsträckning möter barn och unga är förskolan och skolan. I Lund har de förskolor som gått utbildningen Bygga Broar (omkring hälften av de kommunala) och samtliga kommunala grund- och gymnasieskolor omfattats av denna kartläggning. Förskolepersonalen berättar om situationer som är svåra att hantera, där man tvingas balansera mellan sitt pedagogiska uppdrag och sin relation till barn och vårdnadshavare. Exempelen går i vissa fall att tolka som uttryck för hederstänkande, men har ofta en mer generell karaktär av ojämslällda attityder och/eller migrationsrelaterade kommunikations- och samarbetsproblem. Omdömena om arbetet med Bygga Broar är överlag mycket positiva. Man upplever att man fått fördjupad förståelse och bättre verktyg för att möta olika bakgrunder, världsbilder och behov. Man önskar dock uppföljning och kommunala uppsamlingsheat, samt tydligare riktlinjer som ger stöd i avvägningar för att kunna bemöta alla barn och familjer på ett likvärdigt sätt. Man lyfter även behovet av stödmaterial på flera språk för introduktion och dialog med vårdnadshavare, där det finns information om lagar, styrdokument, vad det innebär att gå på en svensk förskola etc. Förskolan har en unik position i sitt förebyggande och främjande uppdrag, och för vissa barn kan den utgöra tryggheten när vårdnadshavarna inte räcker till i sin omsorgsförmåga. Man bör fundera över de närmare 800 barn i kommunen som inte går i förskolan alls, och lyfta familjecentraler och öppna förskolor som en viktig väg in i samhället för många familjer.

När skolanställda i Lunds kommun från både grund- och gymnasieskolan (inklusive sarskolan) berättar om sina erfarenheter av hedersproblematiken, varierar svaren mellan att man inte upplever den alls i sin verksamhet, via att den uttrycks subtilt och i vardagligare termer, till att man regelbundet hanterar svåra ärenden med våldsinslag och har elever som redan placerats utanför sina familjer på grund av hedersrelaterad utsatthet. Fördelningen är alltså inte jämn mellan skolorna, och därmed inte heller den kunskap, trygghet och handlingsberedskap som byggs genom erfarenhet. En följd av detta är också att man uttrycker olika behov.

Flera skolor talar om föräldrar ”från andra kulturella kontexter” som begränsar sina barn utifrån en oro som ibland är adekvat, och diskuterar svårigheten i gränsdragningen mellan detta och normer och begränsningar som överskrider rimlig försiktighet och omsorg; där det kan finnas problematiska heders- och kyskhetsideal i familjen. Man berättar om elever som inte får delta i viss undervisning eller följa med på utflykter, som lever ett ”dubbelliv” mellan hemmet och skolan och som styrs hårt i sina livsval. Oftast är det barnen själva som navigerar mellan förväntningarna genom att välja bort vissa aktiviteter, anpassa sitt beteende i vardagen och själva reglera sina framtidsperspektiv. Flera informanter uttrycker frustration kring denna kategori elever och osäkerhet på sin egen roll i sammanhanget. Är det ens uppgift att väcka medvetenhet och skapa insikt om begränsningar och problem som man inte förmår lösa? Att som skolanställd upptäcka utsatthet hos ungdomar som inte själva ber om hjälp beskrivs som svårt. De elever som inte passar in i bilden av det typiska ”offret” riskerar att helt passera under radarn. Mycket handlar om relationsbyggande, och man talar om tid och öppenhet som avgörande faktorer. Framförallt gäller det att som vuxen ta upp saker i undervisningen som visar på en medvetenhet om problematiken, att skapa ett öppet samtalsklimat bland eleverna och att signalera att man är redo att ta emot svåra berättelser om det behövs.

Äktenskap bland unga beskrivs på någon skola som ett inslag i ärenden som aktualiserats nyligen, och där det lett till omhändertagande. Man berättar också om elever som uttryckt att de hotats med att giftas bort om det inte går bra i skolan. Vad som händer med de elever som ”försvinner” i glappet mellan terminer eller i övergången mellan grundskolan och gymnasiet är inte alls tydligt, och det saknas överblick inom kommunen över hur många fall som eventuellt kan ha att göra

med hedersproblematik. I intervjuer med socialtjänsten bekräftas att man får en del ärenden runt skolstart gällande elever som inte har kommit tillbaka från semestrar. Modersmåslärarna är en viktig men ofta bortglömd grupp i sammanhanget, som följer eleverna från grundskolan till gymnasiet och därmed har en unik position när det gäller att upptäcka dem som inte går vidare.

Erfarenheterna som lyfts varierar från vardagliga utmaningar till grova våldsdåd. Flera av skolorna har ett antal elever som har skyddad identitet av hedersrelaterade skäl. Man berättar om elever som övervakas av kusiner eller syskon i och utanför skolan, och man tar upp social kontroll mellan elever med samma etniska bakgrund eller religiösa tillhörighet. Det finns också exempel på hotfulla incidenter där släktingar har dykt upp på skolans område eller efterfrågat information om elever när man mötts utanför skoltid. Ett par skolor har hedersrelaterade ärenden som leder till omedelbara omhändertaganden så ofta som flera gånger per termin. På de skolor som tar emot elever som redan placerats på grund av hedersproblematik handlar funderingarna främst om att kontakt med ursprungsfamiljen kan skapa laddade situationer, och om osäkerheten kring ifall eleven ska tvingas bort från sin placering efter artonårsdagen och därmed riskera att inte kunna gå färdigt sin utbildning. Intervjupersonerna uttrycker också oro över hur det ska gå för dessa elever efter gymnasiet.

De önskemål som framförs från skolans håll handlar sammanfattningsvis om utbildningsinsatser för både elever och personal, om att ha socialsekreterare och eventuellt poliser knutna till varje skola, regelbundna samverkansmöten med andra verksamheter där allt ifrån förebyggande insatser till enskilda ärenden kan diskuteras, och ökad handlingsberedskap. Alla vuxna ska känna sig säkra i att upptäcka utsatthet och vid behov anmäla oro, och i princip alla skolledare i både grund- och gymnasieskolan vill ha utbildning om hedersproblematikens teoretiska och praktiska aspekter för all personal. Man önskar fördjupade insatser för pedagogisk personal så att de kan integrera tematiken i sina ämnen, och efterlyser material som stödjer regelbundet arbete med elever i olika åldrar. Vad beträffar handlingsplaner och beredskap så lyfts tanken om en kommungemensam onlineresurs som kan användas och anpassas för olika skolor så att det inte måste ligga på varje enskild verksamhet att ta fram. Många önskar ett förstärkt samarbete med socialtjänsten, ibland även polis och fritidssektorn, och ett uppluckrande av sekretessen mellan verksamheterna samt tydliga kontakt- och kommunikationsvägar. Flera lyfter också behovet av en funktion inom socialtjänsten med specialistkompetens, motsvarande den resurs som idag finns för förskolan, som kan stötta grund- och gymnasieskolan genom fortbildning och handledning i frågor kring värdegrunds- och rättighetsarbete. Övriga behov som tas upp handlar bland annat om förebyggande och stärkande arbete, samt tydligare belysande av pojkar och deras situation när det gäller hedersproblematiken. Från Komvux nämns också utbildningsbehovet hos personal. Man önskar även att fler verksamheter och föreningar ska komma in och informera eleverna om rättigheter och möjligheter, och lyfter att det skulle behövas en egen kuratorstjänst för SFI.

Verksamheter utanför skolan

I intervjuerna ges många olika exempel även från andra aktörer än skolan på hur hedersproblematik kan ta sig uttryck, särskilt bland äldre barn och ungdomar. Barnhus och polisen berättar om hur våldet och förtrycket kan se ut, vilket speglas i flera av de individuella berättelserna från utsatta. Informanter som arbetar i fritidsverksamhet är eniga om att hedersproblematiken kanske allra främst syns genom att tjejer inte får lov att delta i aktiviteter, och att de övervakas och kontrolleras när de väl kommer. De verksamheter som särskilt arbetar med ungdomar som målgrupp utifrån deras rätt till fritidsaktiviteter och engagemang kämpar i motvind mot besvärliga strukturer. Man beskriver tonåringar med stränga regler hemifrån, som i många fall inte får lov att vara utanför hemmet överhuvudtaget annat än för att gå till skolan. Ideella föreningar berättar om tjejer som absolut inte får vara ute på kvällen, som inte får åka buss eller tåg själva, som inte får röra sig utanför hemmet utan att ha med ett syskon, som aldrig

fått lov att dansa, prova på en kulturaktivitet eller gå på fest. Hur den fysiska miljön är utformad och hur aktiviteterna anpassas spelar stor roll. Fritidsledarna är eniga om att öppen, ostrukturerad verksamhet är lättare att ta till sig för killar, medan den riktade som handlar om att man gör något specifikt och tematiskt, exempelvis en samtalsgrupp eller fotocirkel, attraherar tjejer mer. Det märks också att det är lättare för tjejer att få lov att komma till fritidsgården om det finns en tydlig aktivitet med ett syfte. Flera fritidsgårdar önskar en närmare dialog med tjejer och ser nödvändigheten i att bedriva viss separatistisk verksamhet för att etablera trygghet. Tillgång till fritidssysselsättningar kan också handla om socioekonomiska faktorer. Resursstarka föräldrar ser till att barnen får organisera sig och delta i idrotts- och kulturverksamheter, medan andra barn hamnar utanför när familjerna inte har råd. Kombinationen begränsande normer och ansträngd ekonomi går många gånger hand i hand med ytterligare faktorer som marginalisering och bristande delaktighet. Svårigheterna med att nå och engagera särskilt unga tjejer i hederskontext lyfts i flera samtal, och flera av de unga som intervjuats i egenskap av utsatta beskriver hur dessa olika omständigheter samspelar kring deras egen ofrihet.

Ungdomsmottagningen möter unga kvinnor som söker stöd för den ångest de upplever ”över slitningen mellan familj och sitt självständiga vuxna liv”. Ofta har de en viss grad av frihet kopplad till prestation; de får lov att flytta hemifrån för högre studier och jobba i framtiden, men de förväntas gifta sig i enlighet med familjens val och är begränsade i utforskandet av sin sexualitet, sina personliga intressen och sin självständighet. Inom BUP träffar man oftast flickor som redan har blivit placerade enligt socialtjänstlagen, och där samtycke från både barnet och vårdnadshavare alltså föreligger. De som väljer att berätta om fysiskt våld i hemmet har oftast hunnit fylla 18. Detta bekräftas i intervjuer med skolpersonal som säger att många utsatta elever ”avvaktar med att berätta under gymnasietiden, för att slippa flytta innan de tar studenten.”

De verksamheter som ofta jobbar antingen utredande eller behandlande ger en bild av att pojkars utsatthet till viss del skiljer sig från flickors. Generellt beskrivs en större rörelsefrihet och ett annat ansvar för pojkar som bygger på stereotypa föreställningar om kön. Även för pojkar innebär dock hederskontexten vissa ideal när det gäller äktenskap. I flera intervjuer ges exempel på hur friheten för unga killar är starkt begränsad när det kommer till att själv få välja partner i framtiden, även om de ibland kan ha relationer innan dess. Några informanter nämner killar som ”skämt ut sig” genom att ha partner eller misslyckas i skolan, och som därför skickats ut ur Sverige. Man nämner att pojkar inte lika ofta syns som hjälpsökande på samma sätt som flickor, utan snarare aktualiseras utifrån kriminalitet eller annat. Först längre in i processen kan man börja se att det även finns begränsningar och normer hemifrån som kan vara ett skäl till att de mår dåligt. Inom fritidssektorn möter man generellt sett fler pojkar än flickor, och här tar man dels upp pojkar som begränsar sina systrars rätt till frihet och socialt umgänge, men också pojkar som inte får lov att ha partner, och där fritidsgården blir en plats för dem att vara och ha sin relation.

Fritidsgårdar, föreningar och jourer möter ungdomar som saknar förtroendefulla vuxenkontakter, som inte blivit sedda som individer; som vuxit upp i kontexter där självutveckling och personligt utforskande inte uppmuntrats och som behöver en miljö där de kan skapa relationer på nya villkor. Man arbetar med att stärka, bekräfta och ge dem kunskap samtidigt som man bygger skyddsfaktorer. Väsentliga framgångsfaktorer som lyfts är tillgänglighet och flexibilitet i hur man jobbar. Man talar också om tydlighet, trygghet och förutsägbarhet, och önskar mer fokus på riktad och separatistisk verksamhet. Det finns också tankar kring behoven hos föräldrarna. Man ser att gruppen som lever i hederskontext behöver möten med andra människor och utforskande av egna intressen för att växa som individer, rättighetsbaserade insatser som stärker deras motståndskraft mot kontroll och förtryck, samt ökad tillgänglighet till aktiviteter och offentliga rum. ”Om vi gör en insats nu”, säger en av fritidsledarna, ”så förebygger vi för hela framtiden, för hela landet”.

Vuxna

Hedersrelaterat våld och förtryck är inte en avgränsad ungdomsproblematisering, utan präglar tillvaron för den som lever i en hederskontext oavsett ålder. För att få veta om en vuxen person är utsatt för hedersrelaterat förtryck säger en intervjuperson inom polisen att "...man tittar på hur deras vardag och liv ser ut. Hur mycket frihet de har, vilka de får träffa, om de får jobba. Har de valt vem de vill leva med? För det har man mött många, som inte har fått välja själv, utan det har andra bestämt." Arrangerade och påtvingade äktenskap som uttryck för hedersproblematisering tas upp i flera intervjuer med verksamheter som möter vuxna, t ex SFI och familjerätten. Att tvingas eller pressas in i ett ofrivilligt äktenskap kan innebära en enorm utsatthet i resten av livet. Även när äktenskapen upphör kan den hedersrelaterade problematikens kollektivistiska dimension manifesteras i synen på framtiden och att släkten lägger sig i. Svårigheter i samband med separationer är något som kommit upp både i professionsintervjuerna och i samtalen med enskilda individer utifrån deras egna erfarenheter.

Annat som tas upp när det gäller vuxnas utsatthet är våld, kontroll och social isolering; något som också nämns i kommunens segregationsrapport från 2018. Framförallt kvinnors situation lyfts av verksamheter som Komvux, socialtjänsten, Kvinnojouren och Kriscentrum. Man berättar om kvinnor som har ont överallt och hög frånvaro, som bevakas av sina män i och utanför klassrum och arbetsplatser, och om kvinnor som överhuvudtaget inte får lov att gå ut för att delta i utbildning, yrkesliv eller aktiviteter utan tvingas kvar i marginalisering och ensamhet; okunniga om sina rättigheter och samhället, utan egna tillgångar eller stöttande nätverk. Från vissa verksamheter berättas dels om yngre vuxna kvinnor som uppvisar alla tecken på våldsutsatthet men som inte vågar söka hjälp; dels om äldre kvinnor som levt med fysiskt våld så länge att de betraktar det som en ofrånkomlig del av tillvaron. Man möter också kvinnor som stannar kvar i destruktiva relationer för att de är rädda att barnen ska drabbas ännu värre om de försöker lämna. Familjerätten och Kriscentrum ger exempel på kvinnor som försöker lämna och får betala med skam och uteslutning ur gemenskapen, förlorad kontakt med barnen eller i värsta fall sina liv. Från Komvux/SFI berättar man att det finns många elever som lever under ständigt hot med skyddad identitet på grund av tidigare våldsutsatthet. Man talar också om vuxna elever som ibland utsätter varandra för moraliskt normativ granskning och bedömning. Exempelvis kan ensamstående kvinnor behandlas sämre än andra, eller elever som inte följer vad som uppfattas som kulturella eller religiösa påbud utsättas för press och trakasserier från andra elever.

Många familjer som aktualiseras i hedersärenden har släktingar som också bor i Sverige och som har direkt påverkan på den mindre kärnfamiljens beslut och agerande i olika situationer. Även släktingar i andra länder kan ha stort inflytande trots geografisk distans. För en del spelar även normsystemet bland grannar och olika sociala nätverk stor roll. Föräldrar som i sin tur är underkastade normer och värderingar som finns i en större omkringliggande kontext, ofta den egna släkten, tas upp i flera samtal. En del intervjupersoner talar om föräldrar som egentligen inte är så strikta, som själva "vill släppa på de här normerna, men där de vet att det blir tufft för att resten av släkten inte tycker så." Alla är delar i ett större system och det är svårt – men inte omöjligt, betonar flera! – att bryta sig loss och börja leva mer för sin egen skull.

Myndigheter

Socialtjänstens handläggning beskrivs i ett eget kapitel där många aspekter av arbetet med hedersrelaterade ärenden diskuteras i detalj. Förutom olika steg i den normala ärendegången tas sådant som riskbedömningar och placeringsförfaranden upp. I fråga om familjearbete varierar åsikterna rejält, kanske för att tolkningen av begreppet inte är enhetlig. Snarare än att betrakta familjearbete som ett verktyg för att behålla ett barn i ursprungsfamiljen till varje pris bör det definieras som konstruktiva, förebyggande eller riskminimerande insatser oavsett om dessa sker innan, under eller efter en eventuell placering av ett barn; i barnets närvaro eller frånvaro.

I intervjuerna med socialtjänstens egna representanter och med andra som möter deras insatser framkommer både betryggande och oroväckande saker. I intervjuerna talas om engagerade handläggare som gör ett fantastiskt jobb, och om goda exempel på fungerande samverkan kring enskilda ärenden. Samtidigt påtalas problem med godtycklighet i bedömningar, brist på systematik och förutsägbarhet, osunda hierarkier, handläggare som bestämmer efter eget huvud, enhetschefer som fattar beslut oavsett rutiner, och en tradition av att se goda egenskaper hos föräldrar på bekostnad av utsatta barn. En aspekt som tas upp är att kommunen anställer många nyutexaminerade socionomer som saknar erfarenhet och inte är lika trygga i sin handläggning som de som arbetat längre. I intervjuer med både fritidssektor och skola märks upplevelser av att inte bli tagen på allvar av socialtjänsten i sin oro över ungdomar, och negativa erfarenheter av ärenden som inte blivit lyckade och som gör att man blivit mycket försiktigare med att anmäla. Här lyfts även sekretessen som ett problem; att man efter en anmälan inte har en aning om vad som händer i ärendet. I intervjuerna med utsatta ungdomar framkommer ytterligare perspektiv på hur socialtjänstens arbete med hedersärenden varierar i kvalitet och utfall.

I Lund har socialtjänsten infört nya rutiner för hedersärenden, vilket förväntas bidra till ökad trygghet, tydlighet och kvalitet i handläggningen av dessa komplicerade fall. Resultatet av arbetet är ett flödesschema som ska omfatta hela ärendegången från upptäckt/anmälan och framåt. Flödesschemat ska finnas tillgängligt digitalt för alla som behöver det, uppdateras vid behov och spridas genom olika utbildningsinsatser. Detta verkar vara en efterfrågad och efterlängtd förändring. I intervjuer och uppföljande samtal både med utsatta och med yrkesverksamma har dock oroväckande information framkommit, som indikerar att rutinen inte följs. Det handlar bland annat om underlåtelse att polisanmäla eller koppla in Barnhus trots fysiskt våld, bristande skyddsbedömningar, underlåtelse att konsultera hederssamordnaren i ärenden trots tydliga indikationer på hedersproblematik, möten där barn och föräldrar helt emot rekommendationerna sammanförts vid möte i utredande syfte, samt bristfälliga och osäkra placeringar.

I flera intervjuer med socialtjänsten säger de anställda själva att de upplever att det hänt mycket positivt på kort tid i fråga om hedersärenden. Man uppskattar hedersnätverket, kontakten med hederssamordnaren och processen med de nya rutiner som beskrivs ovan, samt att frågan har lyfts tydligare på ledningsnivå. Men givetvis finns det saker som kan bli ännu bättre. Vad gäller hederssamordnaren så framkommer från vissa håll önskemål om ännu djupare involvering. Tankar på ett konsultationsteam eller kompetenscentrum som arbetar brett och djupt framförs också. Många av kommentarerna rör fysiska aspekter kring själva byggnaden Kristallen där man upplever stora problem med utformningen. Det råder enighet om behovet av anpassade externa boplygsbara lokaler för våldsärenden, samt tillgång till omärkta bilar för akutsituationer. Det framkommer även oro över följderna av budgetnedskärningar för dem som lever i hederskontext.

I strategin mot våld i nära relationer står att kommunens chefer utifrån sin roll som arbetsgivare ska ha kunskap om våld, och att det ska finnas riktlinjer samt möjlighet att hänvisa till insatser när medarbetare utsätts för eller själva använder våld. Ett förslag har tagits fram på hur kommunen skulle kunna stärka stödet till sina anställda. Det berör framförallt chefer, företagshälsovård och HR, och visar hur våld kan påverka individens hälsa, arbetssituation och -prestation. Vidare lyfts arbetsgivarens ansvar för att ge och se signaler, våga fråga och agera. Det handlar till stor del om ett aktivt, medvetet förhållningssätt men tar även upp praktiska frågor som möjligheten för anställda att besöka Kriscentrum eller gå på polisförhör under arbetstid, vilket skulle kunna ses som viktiga ställningstaganden av Sveriges första MR-kommun. Lund har goda förutsättningar att statuera positiva exempel i sitt arbete med hedersvåldsfrågor genom samordnarfunktionen och den nyligen framtagna handläggningsrutinen samt en progressiv hållning som arbetsgivare. För att lyckas i denna ambition är det dock viktigt att ta hänsyn till de brister som lyfts av verksamheterna själva, samt perspektiven från individer som själva varit föremål för insatser.

Hinder och särskild utsatthet

För att hitta rätt lösningar och skapa relevanta insatser är det viktigt att förstå de olika nivåer av hinder som ligger i vägen för ett tryggt och effektivt arbete mot hedersförtrycket. En del av svårigheterna utgörs av konkreta fysiska omständigheter som kan förändras genom praktiska åtgärder. Annat är mindre greppbart och handlar snarare om subjektiva föreställningar och förhållningssätt; om känslor och rädslor. ”Dessa ärenden är svåra, de är nästan de svåraste ärendena vi har”, säger en kurator. Orden sammanfattar väl hur problematiken diskuteras – det är komplicerat, krävande och ibland skrämmande att arbeta i situationer där det finns inslag av hedersrelaterat förtryck eller våld. I flera sammanhang belyses hur denna rädsla kan leda till över- eller underreaktioner: antingen förhastade ingripanden som skapar nya problem och faror, eller en paralyserande passivitet där man inte vågar göra något alls. Flera intervjupersoner beskriver en stark rädsla för att göra fel, eftersom man upplever att misstagen kan bli så förödande och följderna så dramatiska. Andra diskussioner som gäller professionellas reaktioner gäller motstånd mot att ta in realiteten för de utsatta av olika skäl. Man nämner att det saknas insikt om problemets allvar och omfattning på chefsnivå, och att det finns känslomässiga barriärer och personliga värderingar som kommer i vägen hos enskilda handläggare.

Ett annat hinder som framkommer är stereotyper om offer och förövare som skapar olika risker. Det kan handla om att man läser in en särskild problematik eller missbedömer ett läge utifrån fördomar om vissa grupper. En annan utmaning ligger i diskrepansen mellan föreställningen om att hedersförtryck främst sker i lågutbildade, ofta nyanlända, familjer och den verklighet som flera intervjupersoner beskriver: att familjerna man möter i ärendena ofta speglar det resursstarka befolkningsgenomsnittet i Lund. Att fokusera på vissa länder och områden och därmed glömma bort andra tas upp som en fara i flera intervjuer. Förståelsen av hedersproblematiken har baserats på fall med särskilda etniska och religiösa förtecken, och det är svårare för den som inte motsvarar dessa föreställningar att bli sedd och bemött i sin utsatthet.

I många av intervjuerna framkommer lågt förtroende för omgivningen och samhällsinstanser bland personer som lever i hederskontext. Möjligheten att vända sig till stödfunktioner utan att behöva uppge sin identitet är viktig för många våldsutsatta. Att uppmärksammas av någon vuxen i skolan som man till sist vågar berätta för verkar vara den vanligaste vägen till hjälp. Det tar dock tid att bygga ett förtroende som gör detta möjligt. Flera av dem som intervjuats utifrån sin egen utsatthet betonar vikten av att hinna reflektera och själv få bestämma över processen; att få ta stegen i sin egen takt och på sina egna villkor. Hedersproblematiken kräver eftertanke och tid även hos dem som utreder och står för insatser. Man talar om vikten av att ha tillräckligt utrymme för utredning, men också förberedelse och förankring så att det blir så bra som möjligt om ett barn måste omhändertas. Även om oron kring den egna insatsen verkar störst när det gäller avvägningen kring sådant som anmälan och placering, så beskrivs livet efter uppbrottet av många som en av de största utmaningarna. ”Det är skillnad på att vara fri och att vara ensam”, säger en informant. Citatet fångar väl de erfarenheter av att möta besvikelse, ångest, saknad, sorg, vilshenhet och mycket annat som beskrivs i både i professionsintervjuerna och i samtalen med dem som själva gått igenom en brytning. Alla som diskuterar detta är eniga om att det saknas tillräcklig uppföljning och kontinuitet kring dem som lämnar sina familjer, att det behövs tid och tålamod för att det ska bli så bra som möjligt, och att processen egentligen aldrig är över.

En del omständigheter framkommer som kan samverka med hedersnormerna och skapa en ännu större utsatthet genom att göra det svårare eller rentav omöjligt att söka stöd och hjälp. Sådana aspekter är viktiga att uppmärksamma i förståelsen av hur kontrollen, förtrycket och våldet fungerar och drabbar individer och grupper. Det kan exempelvis handla om funktionsvariation, sexuell läggning eller könsidentitet, segregation och utanförskap, religiöst förtryck, rasism och diskriminering eller psykisk ohälsa.

Lundaspecifikt

Mycket av det som framkommer i intervjuerna känns igen från tidigare studier med liknande inriktning, men det finns också en del som har med just Lunds karaktär och förutsättningar att göra. Positiva saker kan handla om att invånarna är högutbildade och resursstarka, att staden uppfattas som trygg och säker, att miljöerna är vackra och att systemen generellt är välfungerande. Det negativa utgår ifrån upplevelser av att Lund känns mindre inkluderande och integrerat än andra städer, och många betonar de höga förväntningar som skapas genom standarden. Ord som prestation och prestige dyker upp ofta i samtalen, och psykisk ohälsa, stress och ångest bland ungdomar lyfts som generella och mycket utbredda fenomen. Kopplat till diskussionen om socioekonomiska faktorer säger flera informanter att Lund överlag är en välmående kommun och att detta speglas i mötena med resursstarka och välfungerade familjer, även i hedersärenden, som kanske inte lever upp till stereotypen som utsatta. Detta, menar man, ”innebär att de har mer koll på lagar, regler, skyldigheter och rättigheter, vilket gör att de på ett mer svårupptäckt sätt kan styra sina barn”. Det ges många exempel på fall där den som utsatts är född och uppvuxen här, och även situationer där den aktuella släkten bott i Lund i många generationer; inte minst i ärenden som involverar romer – en grupp som beskrivs i flera intervjuer som utsatt men osynliggjord och ofta frånvarande i diskussionerna om problematiken.

När det gäller strukturerna i staden är den gängse uppfattningen att Lund i grunden har goda förutsättningar för ett effektivt och lyckat arbete med att hantera sina olika utmaningar. Kommunen är lagom stor och överblickbar och bör kunna balansera väl mellan stabilitet och flexibilitet. Många betonar dock att det finns en särskild självbild i Lund, och en anda av att man inte gärna vill associeras med någon form av social problematik. Uttryck som att man ”blindar för problem” eller ”sopar saker under mattan” återkommer i intervjuerna. Några säger också att det inte är ”högt i tak som man påstår”; att man har en idé om sig själv som inte stämmer. Vad som också påpekas är att Lund förvisso är en mångkulturell stad, men att det främst syns inom näringslivet och universitetet – inte inom kommunens egna strukturer. Det råder en ofördelaktig homogenitet i verksamheterna och särskilt på ledningsnivå, vilket skapar en problematisk brist på både kunskap och representation.

I många av intervjuerna lyfts uppfattningen om att Lund är relativt förskonat och att färre personer är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck än i t ex Malmö. Denna tanke finner visst stöd i de kvantifierbara källorna; genom allt ifrån hur många ärenden som verksamheterna själva uppger att de hanterat årligen till siffror på sådant som antal LVU-placeringar med hedersförtryck som grund. Medan vissa verksamheter beskriver att hedersnormer präglar deras vardag och skapar återkommande utmaningar, är det många andra som talar om hedersförtryck som något ganska abstrakt och ytterst sällan förekommande. Naturligtvis är det positivt att hedersförtrycket inte tycks vara lika omfattande i Lund som i vissa andra kommuner, men det är viktigt att fundera över vad detta står för och kan innebära. Något som lyfts i många intervjuer är att ju fler gånger man ställs inför ett problem och tvingas möta det, desto mer lär man sig och desto bättre blir man på att identifiera och hantera liknande problem i framtiden. Att hedersförtrycket på vissa håll är sällsynt kan också innebära att det förblir osynligt helt enkelt därför att den kunskap som behövs för att upptäcka det till stor del byggs genom praktisk erfarenhet. Chansen att bli uppmärksam, sedd och förstörd i sin situation blir då, för den som lever med hedersnormer, mindre. En annan aspekt är att en problematik som framstår som ovanlig också ”sticker ut” mer och kan bli stigmatiserande om den lyfts fram i ljuset. Därmed kan det vara svårare för den som lever i en hederskontext att våga prata med någon om sin utsatthet om ingen annan i omgivningen verkar ha det på ett liknande sätt. Till detta kommer naturligtvis den starka lojalitet till familjen och föräldrarna som de flesta ungdomar bär på oavsett.

iv. Slutsatser

Omfattning

Socialstyrelsen fick våren 2017 i uppdrag av regeringen att kartlägga omfattningen av hedersrelaterat våld och förtryck i alla åldersgrupper i Sverige samt av barnnäktenskap och tvångsäktenskap. Två år senare, i april 2019, redovisades resultaten av arbetet i en rapport där Socialstyrelsen tvingades konstatera att man misslyckats med sitt uppdrag. Man beskriver att de uppgifter som behövts från olika myndigheter och verksamheter i form av register och statistik inte varit tillgängliga eftersom systemen inte möjliggör något särskiljande av sådan information, och att olikheterna i sätten att mäta problematiken innebär att resultat inte blir jämförbara. Samma dilemma uppstår även i undersökningen av en enskild kommun: de källor som finns att tillgå har olika utgångspunkter, registrerar saker som inte är tillräckligt definierade utifrån fokusområdet, mäter saker som inte är jämförbara sinsemellan och svarar sällan på det vi verkligen vill veta. Samtidigt är det viktigt att redovisa det som alls är möjligt, och nedan följer således en genomgång av de siffror som kunnat inhämtas från Lunds kommun.

Statistik för det första kvartalet 2020 visar att den kommunala hederssamordnaren konsulterades för handledning/riskbedömning i uppskattningsvis 35 ärenden. Siffrorna på antalet inkomna ärenden som registrerats i ProCapita som ”hedersrelaterade” varierar mellan 14 och 35 stycken per år mellan 2016 och 2019. I samtliga intervjuer där detta diskuteras lyfts dock att heder som aktualiseringsorsak i socialtjänstärenden är gravt missvisande, eftersom problematiken mycket sällan är känd och uttalad redan i ingångsskedet utan framkommer efterhand, vilket inte förändrar kodningen i systemet. Under de senaste fem åren har fem barn LVU-placerats utifrån hedersskäl. Utöver dessa finns det ytterligare ärenden där barn placerats utifrån liknande orsaker men med föräldrarnas medgivande, eller situationer där barn placerats enligt LVU på andra grunder än hedersproblematik men där denna framkommit i ett senare skede.

Den samlade bilden från socialtjänsten och hederssamordnaren är att det ständigt finns ett antal pågående ärenden av denna karaktär. Från enheten 18-24 räknade man samman att man vid tidpunkten för intervjun hade åtta personer placerade på skyddat boende utifrån hedersaspekter och tre personer placerade på HVB utifrån heder, där det fanns hot i kombination med vårdbehov på grund av exempelvis kriminalitet eller lågbegåvning. Sammanlagt tre av de placerade var killar. I öppenvård hade man runt tio ärenden där hedersproblematiken var uttalad, och utöver detta ”många ärenden” där man hade det med sig som en faktor i helheten. I intervjun med Unga Vuxna uppgavs att verksamheten möter fem till sju klienter årligen där situationen är ”uttalad och akut”, och därutöver ”många fler” som beskriver att de lever eller har levt i en hedersrelaterad problematik med våld och kontroll. Här torde överlappningen med socialtjänsten vara minimal, då dessa klienter ofta väljer Unga Vuxna just utifrån möjligheten att vara anonym. Från elevhälsans håll uppger man på tre skolor där problematiken beskrivs som påtaglig att man har någonstans från sex-sju och upp till ett tiotal ärenden per år där situationen är allvarlig och klart hedersrelaterad. Ytterligare en gymnasieskola sticker ut som den med flest ärenden – här pratar man om 10–12 elever per termin. Övriga skolor beskriver ”en handfull” eller ”ett fåtal” sådana ärenden per läsår. Detta gäller alltså erfarenheter av svår och ibland mycket akut karaktär, och omfattar inte det man refererar till som ”vardagsproblematik” vilket ändå handlar om starka begränsningar, uttalade kyskhetsnormer och liknande.

Fenomenet med ungdomar som avbryter sin skolgång på grund av giftermål eller skickas ut ur landet för att giftas bort är svårt att säkert belägga, men syns i en av de två Lex Sarah-utredningarna kring Lunds kommuns handläggning av hedersärenden. Det finns goda skäl att titta närmare på berörda verksamheter och fundera över hur kunskapen ska kunna förbättras i framtiden. De siffror man bör kunna analysera omfattar de elever som skrivs ut under

grundskoletiden och vilka skäl som där anförs, samt de elever som inte fortsätter vidare efter grundskolan och vad tjänstepersoner som arbetar med denna målgrupp säger om saken. Någon riktig överblick över hur många elever som ”försvinner” ur systemet i övergången mellan grundskola och gymnasium finns i dagsläget inte.

Det är alltså svårt nog att med hjälp av officiell statistik säga något om hur utsattheten ser ut. Ändå ligger kanske den största utmaningen i att skapa en bild av situationen för dem som aldrig syns i systemen och blir en del av siffrorna, utan lever vidare i osynlighet. Att gissa sig till mörkertalet, alltså omfattningen av de barn, ungdomar och vuxna som inte söker stöd eller hjälp för sin utsatthet, är egentligen en omöjlig uppgift. Man kan dock väga in några olika kända parametrar för att komma närmare en rättvisande bild. Det är vedertaget att brott mellan bekanta eller familjemedlemmar anmäls i lägre utsträckning än våld och hot mellan obekanta. Den statistiska underrepresentationen av våldsbrott inom familjen beskrivs bland annat av Nationellt Centrum för Kvinnofrid samt Brottsförebyggande Rådet, som gjort ett antagande om att endast en femtedel av brott som begås av en närstående gärningsperson rapporteras. Skulle detta stämma kan vi alltså föreställa oss att de personer vi möter inom ramen för t ex socialtjänstens verksamheter utifrån hedersrelaterat våld och förtryck representerar en utsatthet som i själva verket är minst fem gånger större.

Kommunens enkät

Efter kartläggningsprocessens påbörjande framkom önskemål från kommunstyrelsens håll om en mätning av problematikens omfattning genom en heltäckande kvantitativ skolenkät. Då inget utrymme för en sådan enkät fanns inom det överenskomna avtalet, beslöt kommunen att gå vidare genom att själv skapa tilläggsfrågor till den befintliga enkät, ”Lunk”, som man själv administrerar och som årligen går ut till åk 5 och 8 i grundskolan samt åk 2 i gymnasiet. Tillägget bestod av en huvudfråga om oro, på vilken det var möjligt att svara antingen ja eller nej, samt en följdfråga om orsaken till oron med åtta möjliga svarsalternativ. Huvudfrågan lød:

Är du orolig för att någon i din familj eller släkt ska bestämma över ditt liv och din framtid? (T ex vilken utbildning du ska gå, vilka vänner du får träffa eller vem du ska leva med).

Av de svarande uppger 8% (108 individer) att de känner en oro av något slag över att familjen eller släkten ska bestämma över dem. 76 individer har kryssat i alternativet ”De tycker att det är viktigt för min framtid vilken utbildning jag ska välja”. Därefter har 37 individer valt ”De är oroliga att jag ska råka illa ut”, 19 individer har valt ”De tänker att jag skulle kunna få dåligt rykte”, 18 individer har valt ”De tycker att fritidsaktiviteter tar för mycket tid från skolarbetet”, 14 individer har valt ”Det går emot familjens kultur/tradition”, 6 individer har valt ”De vill inte att jag umgås med personer av ett visst kön” och 3 individer har valt ”De tycker att bara vissa utbildningar passar tjejer/killar”. Möjlighet fanns också till ett fritextsvar, så att eleverna själva skulle kunna sätta ord på varför de känner oro över att bli kontrollerade av sin familj. Av de 13 fritextsvar som inkom kan man framför allt utläsa att ungdomarna upplever att föräldrarna inte uppskattar deras utbildningsval eller umgänge eller vill styra över deras framtidsperspektiv och yrkesinriktning utifrån ekonomiska hänsyn. En elev svarar att familjens religion kan gå emot sättet hen vill leva. Ytterligare en svarar: ”Det är komplicerat”; vilket så väl sammanfattar den invecklade dynamik som präglar relationer mellan barn och föräldrar, inte minst i hederskontexter, att det också fått namnge denna rapport.

Tilläggsfrågan hade en svarsfrekvens på 42% eller totalt 1 427 respondenter. Fördelningen mellan könen är mycket jämn; pojkar och flickor tycks vara i princip lika oroliga och över samma saker. Det är inte möjligt att utifrån dessa resultat säga något om hedersproblematikens omfattning i Lund. Den låga svarsfrekvensen innebär i sig att resultatet inte är tillförlitligt. Dessutom gick

enkäten inte ut till de elever som går språkinstruktionen, vilket innebär att en viktig grupp i sammanhanget utesluts. Framförallt gör dock frågornas formuleringar det mycket svårt att påstå något överhuvudtaget om huruvida de elever som trots allt svarat upplever sig utsatta just på grund av att de lever i en hederskontext. Eftersom huvudfrågan inte separerar de olika begränsningarna går det inte att med säkerhet koppla varje svarsalternativ i följdfrågan till en given begränsning. Hedersbegreppet har heller inte operationaliserats tillräckligt i frågekonstruktionen, vilket gör att ett jakande svar såväl kan stå för en rimlig oro och begränsning från föräldrarnas håll som för negativ kontroll och förtryck utifrån hedersnormer.

Sammanfattande diskussion

Även om kunskap och adekvat metodik är av största vikt, så är hedersrelaterat våld och förtryck ingen isolerad fråga skild från andra utmaningar. Olika typer av problematik tangerar ofta varandra och en individ kan vara utsatt på flera sätt och av flera skäl samtidigt. Bilder och föreställningar av vem som är offer och förövare i en hederskontext bygger dessutom ofta på bristande kunskap eller stereotyper. Vanskligheten i att dra skarpa linjer mellan hedersrelaterade och andra begränsningar lyfts i flera intervjuer. Ytterligare annat som belyses är att hedersproblematiken varken har någon åldersgräns eller specifik könsbegränsning. Patriarkala strukturer och starka genusstereotyper ligger i grunden till förtrycket, men utsattheten finns i hela familjesystemet, om än med skiftande uttryck.

I intervjuerna med socialtjänsten framkommer viss skiljaktighet i synen på problematiken och dess handläggning. En särskilt laddad fråga rör familjearbete. Oavsett inställning är man dock överens om att det i dagsläget saknas trygga, kunskapsbaserade metoder för att arbeta med familjer i dessa ärenden, från den förebyggande nivån till den mest akuta. Det är viktigt att inse att i en hederskontext berörs alla medlemmar i familjen och nätverket av normsystemet. Det är nödvändigt att tänka och arbeta systemiskt och holistiskt i dessa ärenden – utan att för den skull göra avkall på den enskilda individens rätt till skydd, stöd och hjälp på sina egna villkor.

Vad gäller hederssamordnaren är inställningen till funktionen överlag positiv utifrån verksamheterna. Mandatet är dock otydligt och det finns motsägelsefulla skrivningar kring huruvida funktionen ska involveras i samtliga ärenden av hederskaraktär eller endast i vissa. Vidare saknas kriterier för/precisering av hur och när ett ärende ska klassificeras som hedersrelaterat, vilket öppnar för godtyckligt användande av konsultationsmöjligheten. Om konsultation samt rutiner och riktlinjer ska vara meningsfulla och ha någon verkan, är det viktigt att det finns ett gemensamt förhållningssätt till dem.

Ett genomgående tema i intervjuerna med olika yrkesgrupper är den rädsla som hedersbegreppet i sig sätter igång. Man har intrycket av att dessa ärenden skiljer sig från andra, bland annat genom att man aldrig kan veta säkert om det finns dolda hot och risker som kan innebära livsfara. Detta skapar osäkerhet och otrygghet hos personal och tycks ibland innebära att man överreagerar och ibland att man undviker att göra sådant som annars framstår som självklart. Så hur ska man tänka? Visserligen finns ett stort behov av att kunna urskilja och ha adekvat beredskap för de särskilda utmaningar som hederskulturella sammanhang kan innebära, inte minst när det gäller att kunna värdera hot- och riskfaktorer för att öka säkerheten i bedömningar och beslut kring insatser. Samtidigt kan det bli kontraproduktivt att gå in i situationer utifrån tanken om att en hedersnormativ kontext alltid ska innebära ett helt eget och särskilt bemötande. En ungdom som mår dåligt utan att vara våldsutsatt kan må bättre av att få prata om sin situation utan att omedelbart kategoriseras utifrån ett hedersbegrepp och få andras stämpel på sina upplevelser.

Förskolan tycks trygg och övertygad i sitt arbete med Bygga Broar som verkar svara mot många av de utmaningar som uttrycks i intervjuerna, även om vissa önskemål kvarstår. Behoven i grund-

och gymnasieskolorna ser dock annorlunda ut. När det gäller övergripande policyfrågor visar intervjuerna att det alltför ofta hänger antingen på ungdomarna själva att kompromissa mellan skolans och hemmets olika krav och förväntningar, och att det är upp till enskilda anställda att fatta avgörande beslut utan stöd av tydliga riktlinjer. Detta understryker behovet av en genomtänkt gemensam kommunal handlingsplan för samtliga skolor. Förutom de ojämnt fördelade kunskaperna och erfarenheterna och upplevelserna av att stå inför svåra avvägningar i vardagen, så blir det uppenbart att det saknas metoder. Intervjuerna i kombination med erfarenheterna från skolsamarbetena visar tydligt att många lärare behöver pedagogisk handledning för att själva kunna tillgodose elevernas behov av information och kunskap samt arbeta attitydförändrande. I många intervjuer talas om behovet av att kunna se och förstå signaler från elever, samtidigt som det inte lika ofta reflekteras kring vikten av de signaler man själv sänder ut. Hur visar jag som vuxen att jag är mottaglig och intresserad av att ta emot vad eleverna har att berätta? Skolor och andra verksamheter som möter barn och ungdomar har en grundläggande uppgift i att se och möta samtliga i sin målgrupp. Även om det är av stor vikt att förstå det som är specifikt och därmed kräver särskild beredskap när det gäller hedersrelaterad utsatthet, så är det fundamentalt att visa intresse och öppenhet för *alla* ungas mående och behov. Här märks behovet av en resurs som kan stärka grund- och gymnasieskolorna med utbildning, handledning och processtöd i frågor som gäller jämställdhet, likabehandling och mångfald. Kommunen bör även ta ett grepp om skolornas behov av övergripande gemensamma riktlinjer och handlingsplaner.

En annan balansakt gäller metoder för att nå unga utanför skolan. En tydlig bild målas upp av att det är en utmaning att få tjejer överlag att komma till fritidsgårdar och arrangemang, och alla intervjuade är överens om att utsatta unga i hederskontext är mycket svåra att nå. Den verksamhet som i störst utsträckning har lyckats vinna förtroende i denna målgrupp ser ut att vara Kvinnojouren. Samtidigt finns en stark vilja hos fritidsledare och inom kultursektorn att hitta vägar för att göra utbudet åtkomligt för dem som idag inte tar del av det, och man har olika idéer kring hur verksamheten kan utformas för att öka tillgängligheten. Fritidsledare och andra vuxna som möter unga utanför skolan har en viktig roll och deras möjligheter att arbeta med rättighetsbaserade, stärkande metoder och attitydpåverkan för att åstadkomma förändring bland dem som utsätts eller själva är en del av förtrycket i hederskontexter ska inte underskattas.

De flesta informanter från olika verksamheter är överens om att det behövs kunskapshöjande insatser på olika nivåer. Man efterlyser grundläggande fakta för att kunna särskilja de hedersrelaterade mekanismerna, men önskar också att detta ska byggas på med metodstöd för bättre beredskap och långsiktigt arbete. Det existerande hedersnätverket framhålls som viktigt och positivt av många aktörer, men det saknas kompletterande forum för konkret samverkan i enskilda ärenden. Man efterlyser slutna, specialiserade grupper med fasta deltagare där sekretessen inte står i vägen. Tanken om ett "Barnahus för vuxna" lyfts också i flera intervjuer. Utöver detta önskas kortare kontaktvägar och ökat utbyte mellan olika verksamheter kring vissa praktiska moment, exempelvis orosanmälningar och riskbedömningar. I intervjuerna framkommer behov av metoder för familjearbete på myndighetsnivå och av verktyg när det gäller att stärka vuxna och barn i förebyggande och främjande processer. I diskussionerna lyfts idéer om en ny typ av struktur, en familjeinriktad resurs med särskilda språkkunskaper och stor kompetens vad gäller kultur och migration men med samma uppdrag och mandat som de nuvarande institutionerna. Utmaningarna som tas upp i resonemangen om Lunds självbild handlar bland annat om att bristen på mångfald i de kommunala strukturerna spelar roll för vem och vad som representeras och synliggörs, på vilket sätt och med vilka begrepp. Att åtgärda denna brist är ett självändamål i sig och är även av stor vikt för att förbättra arbetet med utsatta individer i hederskontexter. Att problematiken i Lund inte tycks vara lika vanligt förekommande

och därmed normaliserad som på vissa skolor i storstäderna, och vad det innebär för de enskilda elever som faktiskt berörs av den, bör också vägas in i detta resonemang.

Kommunen har tagit fram ett program för social hållbarhet som ska behandlas i fullmäktige sommaren 2020. Dess prioriterade områden är demokrati, utbildning och lärande, levnadsvanor, arbete och sysselsättning, boende och närmiljö samt jämställdhet. Programmet har många beröringspunkter med föreliggande kartläggning, och man uttalar tydligt att kvinnor och män ska ha samma makt att forma samhället och sina liv, och att alla ska ha möjlighet att ”göra sina livsval utan att begränsas av stereotypa föreställningar”. I kommunens Velfärdsrapport från 2017 uttrycks att kommunen bör stärka alla ungdomars lika möjligheter att utvecklas och uttrycka sig oavsett bakgrund eller förutsättningar, och i detta arbete särskilt fokusera på ungdomar med begränsade ekonomiska resurser, utrikesfödda tjejer, unga HBTQ-personer och ungdomar med funktionsvariationer. Rapporten betonar vikten av skyddsfaktorer som sociala sammanhang, delaktighet och att bli sedd och hörd, och anmodar till insatser för att främja dessa samt motverka sådant som begränsar dem, exempelvis diskriminering, våld och kränkningar. Annat som påverkar hälsan är att ha ”kontroll över sitt eget liv, tillit till andra samt inflytande och delaktighet i samhället”. Uppmaningarna handlar alltså om att främja sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter samt ett jämlikt deltagande i demokratin och civilsamhället, och att stärka arbetet för mänskliga rättigheter och motverka diskriminering och kränkande behandling samt främja frihet från hot och våld. Det hedersrelaterade förtrycket begränsar allt detta, och bedömningen av vilka områden som bör prioriteras bekräftar tydligt hur målgruppen som lever med hedersnormer berörs av samtliga välfärdsutmaningar. Konstaterandet att Lunds kommunfullmäktige har beslutat att Barnkonventionen och dess grundläggande principer ska gälla ger ytterligare stöd för att prioritera målgruppen unga i hederskontexter.

Förutom de rent tematiska resultaten är det viktigt att nämna att processen även inneburit andra behållningar. Många positiva reaktioner kring kartläggningens genomförande har uttryckts i mötena med de olika informanterna. Problematiken har lyfts upp och satts på agendan. Samtalen som uppstått har väckt tankar och stimulerat till fortsatta diskussioner, vilket visat sig i att flera verksamheter tagit egna initiativ till utbildningar och handledning. Inte minst har kartläggningen inneburit ett momentum värt att ta vara på genom att den skapat förhoppningar och förväntningar inom verksamheterna och hos de enskilda intervjupersonerna kring att saker kommer hända; att frågorna tas vidare. Samtidigt har intervjuerna satt ljuset på spänningsfält och utmaningar vilka diskuteras i rapporten innan rekommendationerna, som rör sig från den strategiska och övergripande nivån till den konkreta och verksamhetsspecifika, presenteras.

I. Bakgrund

I föreliggande rapport presenteras den kartläggning av hedersrelaterad problematik som genomförts av FreeZone Sweden på uppdrag av Lunds kommun. Det inledande kapitlet går igenom uppdragets bakgrund, utgångspunkter och genomförande. Därefter följer fyra kapitel i vilka resultaten presenteras genom olika tematiseringar, och slutligen ges rekommendationer för kommunens fortsatta arbete baserat på dessa resultat.

1. Presentation av uppdraget

I följande stycke beskrivs kartlägningsprocessens utgångspunkter efter att uppdragsgivaren och utföraren presenterats. Några centrala begreppsdefinitioner samt en lägesbild av Lunds nuvarande arbete mot hedersrelaterat våld och förtryck ges också.

Kommunfullmäktiges beslut

Lunds kommunfullmäktige beslutade den 14 juni 2017 i ekonomi- och verksamhetsplan för 2018-2021 att ge kommunstyrelsen 500 000 kr för att genomföra kartläggning av och insatser mot hedersrelaterat förtryck. I Liberalernas budgetförslag samma år uttrycktes behovet av en kartläggning och utökade insatser mot hedersrelaterat förtryck på följande sätt:

”Unga män och kvinnor i Lund ska ha samma rättigheter och livschanser oavsett ursprung eller bakgrund. Idag vet vi inte ens hur många Lundabor som drabbas av det hedersrelaterade förtrycket. I rapporten ”Gift mot sin vilja” från Ungdomsstyrelsen (nuvarande *Myndigheten för ungdoms- och civilsambällsfrågor*) visar kartläggningen från 2009 att 70 000 unga lever hedersrelaterade liv. De tillfrågade upplever att de inte fritt kan välja vem de ska gifta sig med.

Siffrorna är 7 år gamla och är förmodligen bara toppen av ett isberg eftersom mörkertalen är stora.

Det hedersrelaterade förtrycket drabbar även vuxna. Pressen är särskild hård att man ska gifta sig med någon från sin egen etniska eller religiösa grupp. HBTQ-personer är extra utsatta då det ofta innebär fara för sitt liv att vara öppen. Hur många män och kvinnor som lever under hedersrelaterat förtryck i Lund är oklart.”

I slutet av februari 2019 tog Lunds kommun kontakt med FreeZone Sweden, som bland annat sitter med i kommunens hedersnätverk, och ställde frågan om möjligheten till samarbete kring kartläggningen. I samtal mellan parterna preciserades kommunens tankar och behov närmare. Önskemålet var att en kartläggning skulle innehålla en analys av de utmaningar kommunen har när det gäller problematiken, med fokus på förebyggande arbete gentemot barn och unga, och att syftet skulle vara att närma sig frågan om vad man behöver göra. Utifrån diskussionerna inkom FreeZone med ett förslag på projektplan där de olika stegen i kartläggningen beskrevs i detalj. Avtalet mellan FreeZone och Lunds kommun undertecknades i maj 2019 och utgick från den gemensamt reviderade och överenskomna projektplanen. Datainsamlingen inom verksamheterna påbörjades i augusti och arbetet med kartläggningen avslutades den 14 april 2020 varefter slutrapporten lämnades till Lunds kommun. Projektet har inte genomgått någon etikprövning, men har utgått från samma etiska principer som rådde under det arbete med Storstadskartläggningen (Baianstovu et al) som genomfördes av Örebro Universitet mellan 2017 och 2018 och där Hanna Cinthio deltog som forskare.

FreeZone Sweden

FreeZone Sweden grundades av Johanna Salama 2013 och har sedan starten arbetat med att förebygga hedersrelaterat våld och förtryck, stärka barns och ungas rättigheter och förbättra deras psykiska hälsa. Organisationen är politiskt och religiöst obunden. Visionen är att verka för ett jämlikt och tryggt samhälle där varje barn och ungdom känner sitt värde och skapar sin identitet och sitt liv i frihet. Målgrupper är barn och unga 11-22 år som lever med hedersnormer och/eller är nyanlända/har erfarenhet av migration, yrkesverksamma och chefer som möter de unga samt övriga beslutsfattare.

FreeZone Sweden arbetar på flera nivåer i samhället för att nå visionen. De unga i målgruppen nås genom gruppverksamhet, workshops och på individnivå. Parallellt ges kompetenshöjning till yrkesverksamma kring hedersproblematiken samt genom verktyg för bemötande och arbetsätt utifrån organisationens metod *Fria zoner*. Genom de utbildade zonledarna nås unga i stärkande och rättighetsbaserade grupper, så kallade Fria zoner. Modellen har utvecklats och anpassats för barn och ungdomar med erfarenhet av migration i materialet *Nya zoner*. Under 2020 släpps även *Digitala zoner* – en app där unga på egen hand kan få tillgång till stärkande övningar och redskap för att hantera livet och vardagen. Organisationen arbetar också med kartläggningar och med att öka medvetenheten hos beslutsfattare och chefer kring vikten av strukturellt arbete med hedersproblematiken för att samhället i stort ska fatta beslut, samverka och ta fram handlingsplaner och rutiner som gagnar den unga målgruppen.

Hanna Cinthio, som genomfört denna kartläggning, är sedan 2018 anställd inom FreeZone som sakkunnig i hedersproblematik. Hon har omkring tjugo års erfarenhet av arbete med frågan på flera nivåer och i skilda sammanhang. Dels har hon arbetat strukturellt/strategiskt med framtagande av strategier, handlingsplaner och handböcker för en rad myndigheter, regioner och kommuner. Hon har utbildat och handlett yrkesverksamma inom olika sektorer över hela landet i mångfaldsfrågor och hedersproblematik sedan 2001 och är en av de mest anlitade experterna inom fältet. Vidare har hon genomfört internationella uppdrag för organisationer som Rädda Barnen och Kvinna till Kvinna. Hon har också publicerat en rad artiklar, antologikapitel och rapporter baserade på forskningsprojekt genomförda bland ungdomar samt klienter dömda för hedersrelaterade brott. Under 2017 och 2018 deltog hon som forskare i den kartläggning av hedersrelaterat våld och förtryck (fortsättningsvis refererad till som Storstadskartläggningen) som genomfördes i Stockholm, Göteborg och Malmö under ledning av Rúna Í Baianstovu vid Örebro universitet.

Genomförandet

Huvudansvaret för uppdraget har legat på Hanna Cinthio. I hennes roll har ingått projektplanering och -formulering, samverkan med kommunen, nätverkande och möten med berörda verksamheter, genomgång av relevant forskning samt olika strategier och rapporter, genomförande av huvudparten av intervjuerna, utvecklande och genomförande av skolsamarbetena, sammanställning och analys av det insamlade empiriska underlaget samt skrivande och formgivning av föreliggande rapport. Övrig personal inom FreeZone har medverkat genom Viktoria Nordén, verksamhetsansvarig, som har ingått i styrgruppen, Linn Ehde (projektledare för Världsberättarna) som har sammanfattat vissa kommunala strategier och rapporter samt genomfört en gruppintervju, fyra individuella intervjuer och tre telefonintervjuer, och Ebba Rajj (tidigare anställd på FreeZone) och Aliya Sabir (ungdomsledare) som har transkriberat större delen av intervjuerna.

Styrgruppen för projektet har bestått av Viktoria Nordén och Hanna Cinthio från FreeZone Sweden samt två representanter för Lunds kommun; Britt Steiner, chef för strategiska utvecklingsavdelningen, och Lisa Gunnefur, samhällsstrateg med inriktning mot folkhälsa och

social hållbarhet. Vidare har kommunen bistått med en arbetsgrupp bestående av representanter från relevanta verksamheter för att underlätta FreeZones kontakter med och ingångar i de olika strukturerna. I arbetsgruppen har, förutom Lisa Gunnefur och Hanna Cinthio, ingått Ajmane Peci Lahi, vikarierande samordnare mot hedersproblematik, Kerstin Holmberg, samordnare mot våld i nära relation, Linda Vestedig, samordnande utredare vid barn- och skolförvaltningen, Maria Norstedt och Sara Alfredsson, bägge utvecklingsledare vid utbildningsförvaltningen, samt Veronika Demmer Selstam, strateg vid enheten för medicinskt ledningsansvar.

Definitioner

För de allra flesta verksamheter som intervjuats i denna kartläggning ligger regeringens definition av hedersrelaterat våld och förtryck från 2007 till grund för rådande policies, styrdokument, handlingsplaner och lagtolkningar. Den citeras även i kommunens egen strategi mot våld i nära relation 2017-2022. Ännu efter ett drygt decennium utgör texten en till stor del fungerande definition, som betonar hedersvåldets kollektiva karaktär, dess koppling till begränsande sexualitetsnormer och vissa gruppers särskilda utsatthet:

Definition av hedersrelaterat våld och förtryck (regeringens skrivelse 2007/08:39)

Hedersrelaterat våld och förtryck har sin grund i kön, makt, sexualitet och kulturella föreställningar om dessa. Synen på kyskhet och oskuld står i fokus och familjens rykte och anseende är centralt. Både flickor och pojkar, kvinnor och män påverkas, men kontrollen och förtrycket riktas främst mot flickor och kvinnor. HBTQ-personer och personer med funktionsnedsättning är särskilt utsatta. Hedersförtryck förekommer inom många kulturer och religioner.

När det gäller våld som fenomen brukar man dela in dess olika uttryck i exempelvis fysiskt våld, psykiskt våld, sexuellt våld samt materiellt och ekonomiskt våld. Ofta läggs hedersrelaterat våld till som en egen kategori. I Lunds strategi mot våld i nära relation används följande formuleringar:

- Fysiskt våld: slag, knuffar, sparkar, fasthållande med mera
- Psykiskt våld: hot, trakasserier, isolering, förnedring med mera
- Sexuellt våld: våldtäkt, tvång att utföra sexuella handlingar med mera
- Materiellt och ekonomiskt våld: att medvetet förstöra saker eller skuldsätta någon med mera
- Hedersrelaterat våld: att hindra någon från att göra egna val gällande hur man vill leva, utbildning, arbete, sexualitet, partner, religion med mera

I de intervjuer som gjorts har vi inte använt någon egen given precisering av hedersproblematiken eller våldet, även om utgångspunkten varit att hänvisa till regeringens formuleringar då frågan uppkommit. Detta har varit ett medvetet val för att kunna hålla dialogen så öppen som möjligt i syfte att skapa förståelse för vad verksamheterna möter och uppfattar. Att inte som intervjuare inleda med en avgränsad klassificering utan låta informanterna själva beskriva vad de kategoriserar som hedersrelaterad problematik kan också sätta ljuset på utmaningar just kring definitioner, gränsdragningar och tolkningar, samt olikheter exempelvis i arbetsgrupper eller mellan verksamheter som behöver komma upp till ytan.

Ett intersektionellt förhållningssätt innebär att synliggöra samspelet mellan olika strukturer och maktordningar genom ett analytiskt perspektiv som fokuserar på flera faktorer och deras skärningspunkter – *intersektioner*. Genom att lyfta in aspekter som exempelvis ras/etnicitet, kön/genus, funktionsvariationer, sexualitet och klass/socioekonomi tydliggörs hur relationer av över- och underordning skapas och upprätthålls. Att betrakta hedersproblematiken intersektionellt kan betyda att de olika nivåer av utsatthet som det innebär att bryta mot flera normer samtidigt tydliggörs. Det kan också sätta ljuset på hur den hedersnormativa kontexten

påverkas av olika strukturer på samhällsnivå och hur sådant som socioekonomisk utsatthet, segregation, arbetslöshet eller missbruk av olika slag kan ha betydelse för hur den enskilda individens eller familjens situation kommer att se ut.

Lunds kommun och arbetet mot hedersproblematik

Lund är Sveriges tolfte största stad med omkring 125 000 invånare. Kommunen består av de nio tätorterna Lund, Södra Sandby, Dalby, Genarp, Stångby, Torna Hällestad, Revingeby, Vallkärra och Veberöd. Jämte Lomma har kommunen den högst utbildade befolkningen i Skåne, och universitetet är en viktig faktor i vad som gör Lund attraktivt. Andelen utrikes födda utgjorde enligt Statistiska Centralbyrån 22,3% av Lunds befolkning i december 2019, vilket är ganska nära riksgenomsnittet som vid samma tid låg på 19,6% av totalen. Kommunens arbete med mångfald sägs utgå från den övergripande kommunvisionen ”Lund skapar framtiden med kunskap, innovation och öppenhet”. 2018 blev Lund Sveriges första Människliga Rättigheter-kommun. Detta innebär att man åtagit sig ett systematiskt, målstyrt arbetssätt med MR-frågor för att motverka diskriminering och främja likvärdiga villkor. Detta beskrivs närmare i programmet för social hållbarhet. Lund har också anslutit sig till Skånes jämställdhetsstrategi ”Ett jämställt Skåne”.

Lunds nuvarande organisation kring heder kan kort sammanfattas med att det sedan 2013 finns en särskild samordnare för arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck inom ramen för Kriscentrum där även den övergripande samordnaren för arbetet mot våld i nära relation är placerad. Den första att inneha tjänsten som hederssamordnare var Christina Malmqvist, som dock började sitt riktade arbete mot hedersproblematik i Bron 2010 tillsammans med två kollegor; Carola Bragén och Martin Hellmo. Bron var en projektfinansierad kommungemensam verksamhet som erbjöd utredning, behandling och konsultation i hedersärenden under två år. Efter några år som hederssamordnare gick Christina Malmqvist vidare till att arbeta inom Sveriges nationella kompetenscentrum mot hedersvåld, varvid Marina Gensmann, tidigare kurator på Linnamottagningen i Stockholm, anställdes som ny samordnare 2018. Under tiden för denna kartläggnings genomförande har hon dock varit föräldraledig och ersatts av Ajmane Peci Lahi som i vanliga fall arbetar som socialrådgivare på Kriscentrum. Det är alltså främst Ajmane Peci Lahi och Kerstin Holmberg, samordnaren mot våld i nära relation, som fungerat som kontakter och resurser i kartläggningsprocessen, även om många av de genomförda aktiviteterna naturligtvis bygger på tidigare samordnares insatser.

I hederssamordnarens uppgifter ingår enligt uppdragsformuleringen att vara en kommunövergripande konsult gentemot förvaltningarna i frågor som rör hedersrelaterad problematik och att arbeta förebyggande med information och specialistkunskap till förvaltningar och medarbetare. Samordnaren ska även ansvara för kommunens egen nätverksgrupp i frågan, hålla sig uppdaterad på aktuell kunskap inom området, samt ingå i kommunens referensgrupp för att motverka våld i nära relation och andra relevanta regionala och nationella forum. Särskilda och konkreta uppdrag för år 2019 har innefattat att ingå i det förebyggande arbetet med Bygga Broar och Kärleken är fri¹ och att hålla i samverkan med FreeZone. Utöver detta har samordnaren haft uppdraget att tidigt involveras i utredningsarbetet i ärenden med hedersproblematik för att föra ut sakkunskapen i ärendehandläggningen och att ge konsultationer och bistå handläggare med riskbedömning vid behov. Samordnaren har också ålagts att hålla

¹ Bygga Broar beskrivs närmare i kommande avsnitt om förskolan. Kärleken är fri är ett projekt initierat av Rädda Barnen, som syftar till att synliggöra barns och ungdomars rättigheter till ett liv fritt från våld, hot och övergrepp. Projektet har tagit fram ett koncept för en temavecka som genomförs ute på skolor, där elever genom besök av representanter från olika myndigheter och frivilligorganisationer får information om sina rättigheter och möjlighet att diskutera värderingsfrågor kopplade till kärlek och relationer. I Lund har arbetet med kärleksveckorna pågått sedan 2014, och man besöker en skola per termin.

enhetsvisa utbildningar inom socialförvaltningen samt att ansvara för en kommunövergripande utbildning per år utifrån det som erbjuds via det nationella uppdraget genom Östergötlands län.

Under det senaste året har samordnaren också ingått i en process i syfte att ta fram riktlinjer för socialtjänstens handläggning av hedersärenden. Bakgrunden är bland annat två Lex Sarah-utredningar som kommit fram till att det funnits brister i kommunens hantering, samt önskemål som framförts från personal kring verktyg för tydligare bedömningsgrunder och checklistor över saker som är viktiga att tänka på just i dessa ärenden. Den nya rutinen presenteras och diskuteras i avsnittet om socialtjänstens handläggning.

Alla nyanställda inom socialtjänsten får en basutbildning om våld i nära relation via regionens Kompetenscentrum, och utredarna har fått en egen introduktion om hedersvåld. 50-75 anställda per år kan erbjudas respektive insats (med viss överlappning). Ärenden med våld i nära relation hanterar socialtjänsten i huvudsak själv, men man ringer ibland till det skyddade boendet för att be om råd. Tanken är att kompetensen ska fyllas på i verksamheterna genom basutbildningarna och konsultationerna så att personalen ska klara av de flesta ärenden själva.

Det bör också nämnas att Lunds kommun har ett samarbete med Kvinnojouren i form av ett IOP-avtal (idéburet offentligt partnerskap). Kvinnojouren Lund är en ideell förening som arbetat mot våld i nära relationer i drygt 40 år utifrån en vision om ett jämställt samhälle fritt från våld, och en värdegrund baserad på alla människors lika värde, nolltolerans mot våld och tron på förändring. Kvinnojouren ger stöd till våldsutsatta, arbetar våldsförebyggande och bedriver opinions- och påverkansarbete. Arbetet sköts av volontärer, förtroendevalda och en anställd. Sedan 2016 driver man projektet ”Fri från våld”, som riktar sig till nyanlända oavsett kön. Projektet fokuserar på normkritiskt värdegrundsarbete genom ifrågasättande av ojämställda attityder, integration för nyanlända och stöd till våldsutsatta. Man arbetar uppsökande med samtal på HVB, Komvux, skolor och fritidsgårdar, och har bland annat anordnat träffar för våldsutsatta kvinnor och deras barn, samt anordnat lägerverksamhet under sommaren dit kvinnorna och barnen bjuds in. Dessa aktiviteter når många barn, ungdomar och vuxna som lever med hedersnormer i tillvaron.

2. Tillvägagångssätt

I detta stycke beskrivs strukturen omkring utförandet och de olika verksamheter som ingått i undersökningen presenteras. Därefter beskrivs intervjumetodiken och övrig informationsinhämtning i detalj, följt av en redogörelse för de mer djupgående samarbetena med tre utvalda skolor. Slutligen kommenteras svårigheterna med att göra kvantitativa uppskattningar av problematikens omfattning.

Förberedelser

Inledningsvis genomgicks tidigare forskningsstudier och kartläggningar inom hedersområdet jämte referenslitteratur från kommunen i form av rapporter, handlingsplaner och strategier; exempelvis segregationsrapporten och kommunens strategi för arbete mot våld i nära relation 2017-2022. Parallellt med detta gjordes planen upp för vilka funktioner inom de olika verksamheterna som skulle ingå i undersökningen, och dessa kontaktades för intervjuer. Arbetsgruppen var behjälplig med ingångarna till bland annat rektorsnätverken, skolsköterskorna och Kriscentrum. En ledningsgrupp inom socialtjänsten satte samman fyra grupper med socialtjänstpersonal utifrån tematiska funktioner: ”Att upptäcka våld”, ”Att utreda våld”, ”Insatser mot våld” och slutligen en chefsgrupp.

Intervjuer

Professionsintervjuerna, som utgör den absoluta huvudparten av det empiriska underlaget, gjordes i syfte att ta reda på vad personer som arbetar inom olika verksamheter i kommunen upplever att de möter i form av hedersproblematik och vilka utmaningar och behov de ser kopplade till detta. Datainsamlingen gick till på lite olika vis, beroende på verksamheternas förutsättningar. När det gäller rektorerna i förskolan och grundskolan respektive gymnasieskolan och Komvux skedde informationsinhämtningen vid två tillfällen under cirka två timmar per gång i samband med större nätverksmöten. En inledande genomgång av syftet med kartläggningen följdes av samtal utifrån följande huvudfrågor:

- Hur yttrar sig hedersproblematiken i er verksamhet?
- Vilka önskemål och behov ser ni för att kunna arbeta med problematiken?

Rektorerna fick diskutera frågorna i mindre konstellationer och sammanställa sina reflektioner i skrift. Dessa texter lämnades till kartläggaren och utgör alltså den huvudsakliga delen av svaren just från rektorsnivån, även om enskilda skolledare också intervjuats parallellt. När det gäller övriga verksamheter så har intervjuerna genomförts antingen i mindre gruppkonstellationer eller individuellt. De flesta intervjuer har tagit mellan två och tre timmar; i enstaka fall kortare tid. Intervjuerna har varit semistrukturerade och utgått från samma övergripande huvudfrågor men med ett antal följdfrågor kring bland annat utmaningar och hinder, särskilda Lundaaspekter, möjligheter och handlingsutrymme. Dessa intervjuer har spelats in och transkriberats. Utöver detta har ett fåtal telefonintervjuer gjorts med enskilda representanter för olika funktioner inom kommunen utifrån samma frågeguide. Under dessa intervjuer har skriftliga anteckningar tagits i realtid. Parallellt med intervjuerna har även kompletterande informationsinhämtning skett genom möten med olika grupper och nätverk för bland annat elevhälsa, folkhögskolor, LSS/vård och omsorg, HBTQ-frågor samt arbete med nyanlända. Dessa samtal räknas inte in bland intervjuerna.

Sammanlagt har 297 personer deltagit i professionsintervjuerna, varav omkring 150 genom de större nätverksträffarna och fem genom telefonintervjuer. Resten är alltså intervjuade antingen i mindre semistrukturerade gruppintervjuer om 2-7 personer eller individuellt. För att inte lämna ut enskilda informanter återges inte alltid i resultatredovisningen exakt vilken yrkesgrupp, avdelning eller profession som sagt vad. Detta är ett medvetet val som handlar om att undvika onödigt igenkänning t ex i enskilda ärenden. Lund är en relativt liten kommun med ett begränsat antal verksamheter, vilket gör denna avvägning nödvändig.

Utöver de yrkesverksamma/ideellt engagerade har nio personer intervjuats utifrån sin privata situation, närmare bestämt sina egna erfarenheter av att som lundabor vara utsatta för eller leva i närheten av hedersrelaterat våld och förtryck. Syftet med dessa intervjuer har varit att fånga reflektionerna från ”andra hållet”; att kunna spegla teman som kommit upp i professionsintervjuerna mot subjektiva upplevelser och inifrånperspektiv hos dem som exempelvis varit föremål för insatser som beskrivs. Kontakterna med dessa informanter har förmedlats via ideella organisationer i några fall och via personal inom kommunala verksamheter i andra fall. Intervjuerna har varierat mellan en och tre timmar i längd. Två av dem har genomförts med tolk. En intervju har gjorts över telefon och genom simultana anteckningar. Övriga har skett vid fysiska möten på platser som informanterna själva fått välja, och spelats in och transkriberats i likhet med de flesta professionsintervjuerna. Sju av informanterna identifierar sig som tjejer och två som killar. De varierar i ålder mellan ungefär 20 och 30 år och de flesta har sin familjebakgrund i länder eller områden såsom Afghanistan, Iran, Mellanöstern och Sydostasien. En informant har helsvenskt etniskt ursprung och har intervjuats i egenskap av

partner till en person som lämnat sin familj på grund av hedersproblematik. Olika religiösa tillhörigheter finns representerade i bakgrunden hos dem som valt att berätta om detta. Det varierar dock i vilken grad informanterna själva betraktar sig som troende idag. Allihop har en koppling till Lund på något vis. För att skydda dessa informanters anonymitet har de getts fingerade namn och inga citat ur deras intervjuer återges ihop med någon bakgrundsinformation som kan identifiera personerna i fråga.

Slutligen har viss annan information från kommunens egna system utgjort underlag för denna kartläggning. Det handlar om sådant som relevant statistik och siffror kring anmälningar, utredningar, registreringar med mera.

Förteckning över intervjuade verksamheter/yrikesgrupper

- Skolledare från kommunala för- och grundskolor
- Skolledare från kommunala gymnasieskolor och Komvux
- Kuratorer från kommunala grund- och gymnasieskolor samt Komvux
- Skolskötterskor från kommunala grund- och gymnasieskolor
- Projektledare, koordinators, samordnare och övriga representanter inom barn- och skolförvaltningen, utbildningsförvaltningen, kultur- och fritidsförvaltningen, socialförvaltningen samt vård- och omsorgsförvaltningen
- Modersmålscentrum
- Förskolepedagoger genom nätverket kring Bygga Broar
- Socialtjänsten
- Familjerätten
- Fritidsgårdar i olika delar av Lund
- Hemgården
- Kriscentrum
- Barnahus
- LundaVälkomsten
- Unga Vuxna
- ComUng
- Brottsoffersamordnare och utredare med särskilt ansvar inom polisen
- BUP Första Linjen
- Ungdomsmottagningen
- Kvinnojouren
- Brottsofferjouren
- Tamam
- Tillsammans för Lund
- Transammans
- Studenthälsan vid Lunds universitet

Skolsamarbetena

För att stärka kartläggningens ungdoms- och förebyggandeperspektiv inleddes särskilda fördjupade samarbeten med tre verksamheter; två grundskolor och en gymnasieskola. Idén var att, i form av ett avgränsat pilotprojekt, undersöka specifika behov och utgångspunkter hos dessa modellskolor samt inleda arbetet med insatser utifrån vad som framkom. Det fanns också en tanke om att skolorna genom insatsen skulle utveckla ett medvetet förhållningssätt och ett fortlöpande åtagande kring hedersproblematiken vilket i sin tur kan skapa trygghet och

förtroende bland utsatta elever. Detta är viktiga förutsättningar för att, i ett senare skede, kunna undersöka situationen bland eleverna på ett genomtänkt och hållbart vis – se nedanstående resonemang om att mäta omfattning.

På Fågelskolan, en F-9-skola med integrerad särskola, blev vägen framåt att integrera hedersfrågan i planen för arbetet med sex- och samlevnad. På Vikingaskolan, en F-9-skola med förberedelseklass, valde man att koppla ihop den förebyggande insatsen med sitt pågående arbete inom ramen för Skolverkets satsning *Samverkan för bästa skola*. Polhemskolan, ett gymnasium med nästan 2 500 elever, lade fokus på tematisk fördjupning i samverkan med ämneslärarna. I verksamheterna utformades därefter metoder för att nå både personal och elever med kunskapshöjande insatser samtidigt som vikten av ett systematiskt, övergripande och kontinuerligt arbetssätt tydliggjordes. Grundskolorna arbetade därutöver vidare med den stärkande gruppverksamheten Fria zoner.

Skolsamarbetena skildras närmare i ett eget avsnitt i denna rapport. Syftet med att lyfta fram dessa exempel i kartläggningen är att visa på hur man som enskild skola kan gå tillväga för att stärka arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck, och därmed inspirera övriga skolor i (och utanför) kommunen till liknande processer på egna villkor.

Att mäta omfattning

När det gäller denna kartläggning är det ofrånkomligt att också kommentera hur det som utgjorde valet av metod samtidigt innebar ett aktivt beslut kring vad som *inte* gjordes. Redan tidigt i processen, strax efter avtalets undertecknande, kom frågan om mätbar omfattning upp, och önskemål uttalades om att undersökningen skulle generera siffror på utsattheten genom en heltäckande kvantitativ skolenkät, något som inte ingick i FreeZones huvudsakligen kvalitativa projektplan med inriktning på att identifiera utmaningar och styrkor samt formulera rekommendationer.

Anledningen till att inte välja en enkät som metod var många. Vi vet, bland annat med stöd i erfarenheterna från Storstadskartläggningen, att det är oerhört svårt att ringa in en mångfacetterad och komplex social problematik genom avgränsade och definierande svarsalternativ, även när man använder sig av många frågor. Det hedersrelaterade våldet och förtrycket rör sig över flera tematiska fält. Det handlar om kontroll och begränsningar i vardagen – sådant som deltagande i lektioner, rörelsefrihet, umgänge, intressen, fritid, sociala medier och så vidare. Hedersförtrycket berör också teman som oskuld/kyskhet, relationer och äktenskap genom exempelvis krav på bevarad (kvinnlig) oskuld inför äktenskapet, förbud mot relationer innan äktenskapet, samt kollektiv involvering i sådant som val av partner eller möjlighet till skilsmässa. Vidare yttrar sig hedersförtrycket genom olika former av våld – psykiskt, fysiskt, sexuellt med mera. För att kunna säga något om den totala utsattheten behöver vi undersöka alla dessa fält, dess intersektioner och gränsområden. Dessutom, för att kunna påstå något om hedersmotiv kring de olika begränsningarna och handlingarna måste vi fastslå de bakomliggande orsaksfaktorer som gör att vi med säkerhet kan koppla dem just till omsorg om familjens heder, vilket alltså gör det nödvändigt att ställa adekvata frågor inte bara kring förtrycket utan också vad som föranleder det. De som möter problematiken i sin vardag känner väl till svårigheterna i dessa gränsdragningar: att särskilja våld som motiveras av omsorg om familjehedern från annat våld, att klargöra rågången mellan religiösa normer och kulturella traditioner, eller att reda ut huruvida föräldrars gränssättning gentemot en tonåring handlar om adekvat oro eller om en osund form för kontroll. Det ställer stora krav på konstruktionen av en enkät om vi med hjälp av en uppsättning skriftliga frågor ska lyckas med detta, så att vi kan utläsa tydliga svar och se hur olika faktorer hänger samman.

Andra avvägningar kan gälla det normativa sättet att ställa frågor i enkäter, behovet av ett intersektionellt perspektiv för att förstå hur omgivande faktorer kan påverka dynamiken i förtrycket, eller hänsyn till hur ett visst ordval eller frågetema kommer att uppfattas av respondenterna. När det gäller enkäter uppstår dessutom ofta problem med sådant som svarsfrekvens, tillförlitlighet och användbarhet, och även om den valda målgruppen besvarar frågorna på ett tillfredsställande sätt är det inte helt självklart hur de siffror som genereras sedan ska värderas – eller vad vi ska göra med dem. Vad betyder det om exempelvis tre procent av Lunds ungdomar svarar att de är utsatta för hedersrelaterat förtryck? Vad skulle det betyda om dubbelt så många svarade så? När är siffran att bedöma som låg respektive hög? Ska vi justera ribban för våra insatser beroende på vilken procentsats som kommer fram, eller argumentera för att en enda utsatt individ är en för mycket, och att varje kommun och verksamhet behöver ha beredskap för att möta problematiken oavsett dess omfattning? Slutligen måste vi alltid göra etiska överväganden kring huruvida nyttan med en undersökning överväger det eventuella obehag vi utsätter respondenterna för. Att vända sig till människor, i synnerhet barn och unga, med frågor om utsatthet, ofrihet, våld, sexualitet, familjedynamik, lojalitet och konflikter är något som ställer höga krav på förberedelser, trygghet, transparens, anonymitet och tillit till en omgivande vuxenvärld som kan ta hand om både svar och reaktioner.

Med allt detta sagt är det givetvis förståeligt att den politiska nivån kan behöva siffror som underlag för att synliggöra problem och motivera insatser. Används enkäter i detta syfte är det av stor vikt att konstruktionen är konsekvent och genomtänkt, att frågorna är så väl uttryckta som möjligt och att man ser till att skapa optimala förutsättningar för att både förbereda respondenterna och ta hand om deras behov efteråt. Ska man istället basera informationsinhämtningen på källor såsom befintlig statistik, registerutdrag och liknande uppstår andra utmaningar och hänsynstaganden. Därför lämnas i slutet av rapporten rekommendationer kring hur kommunen kan gå tillväga för det fall man trots allt önskar gå vidare med någon form av systematisk mätning. Ytterligare avgränsningar av föreliggande kartläggning diskuteras också i anslutning till rapportens rekommendationer.

I. Hur yttrar det sig?

De funktioner som i allra störst utsträckning möter barn och unga är förskolan och skolan. I Lund har de förskolor som gått utbildningen Bygga Broar, vilket är omkring hälften av alla de kommunala, och samtliga kommunala grund- och gymnasieskolor omfattats av denna kartläggning. Följande två avsnitt beskriver vad som kommit upp i intervjuerna med dessa verksamheter. I avsnittet om skolan blandas röster från både grund- och gymnasieskolan. Därefter följer ett avsnitt som redogör för hur andra verksamheter beskriver att problematiken yttrar sig hos dem, där pojkars situation särskilt lyfts upp, och ytterligare ett avsnitt som handlar om vuxna. Socialtjänstens perspektiv följer i ett eget kapitel.

1. Förskolan

Vad är det förskoleanställda fokuserar på när de berättar om sin verksamhet och vardag? Naturligtvis, och i första hand, beskriver man roliga, spännande och positiva upplevelser i mötena med barnen och deras familjer – men också situationer som är svåra att hantera, där man tvingas balansera mellan sitt pedagogiska uppdrag och sin relation till barn och vårdnadshavare. De exempel som framkommer i kartläggningens intervjuer med förskolepersonal och -rektorer går i vissa fall att tolka som uttryck för hederstänkande, men har ofta en mer generell karaktär av ojämslällda attityder och/eller migrationsrelaterade kommunikations- och samarbetsproblem.

(O)jämslälldhet

Man berättar om vårdnadshavare som bär på starka stereotypa könsrollsuppfattningar och motsätter sig könsblandning i verksamheten. Ibland är det barnen som blir ”budbärare” av dessa åsikter, och berättar att flickor inte får cykla, att pojkar måste stå upp och kissa, inte bör laga mat eller inte får klä sig i klänning. Vissa vårdnadshavare anser att pojkar och flickor inte får leka ihop, byta om ihop eller sova bredvid varandra. Förskolorna kan också möta en negativ syn på manliga anställda från vårdnadshavare som inte vill att dessa pedagoger ska byta blöjor eller vara med på vila, lek eller vissa aktiviteter. Ojämslällda attityder syns också, menar man, i familjer där det är mamman som har allt ansvar för matlagning och hushållsarbete medan pappan visar att han är den som ”bestämmer”, där mamman har all kontakt med förskolan och allt huvudansvar för lämning, hämtning, inskolning och vård av sjukt barn, men där det är pappan som dyker upp på utvecklingssamtal eller om det är något speciellt eller problematiskt som hänt. I vissa familjer förekommer våld, kontroll och olika former för begränsningar. Vissa kvinnor upplevs som övervakade, någon mamma får inte ha en egen mobil. Det berättas om en obehaglig incident med en exmake som cirkulerat utanför förskolan i bil, och från något håll beskrivs erfarenheter av barn som lever under skydd efter att pappan misshandlat mamman, och som tar ansvar för att hantera familjesituationen fast de är så små.

Migration

När det gäller familjer som nyligen kommit till Sverige har man reagerat på att äldre barn i familjerna får tolka åt föräldrarna och hämta syskon på förskolan vid konstiga tider då de själva borde vara i skolan. En del flickor i förskolan förväntas av sina föräldrar ta stort ansvar för sina yngre syskon under den dagliga verksamheten. Det har funnits oro kring äldre syskon som ska förlova/gifta sig. Man nämner familjer som hade fungerande relationer i hemlandet men som påverkas negativt av arbetslöshet och förändrade strukturer, vilket ibland leder till skilsmässa och nya problem: någon berättar om en pappa som gått in i depression och i samtal säger att han ”tappat ansiktet” och inte är en riktig man. Man talar om friktion som till stor del är migrationsrelaterad: okunskap, missförstånd, krockar, bristande introduktion till Sverige och det

svenska samhället, språkliga hinder och kommunikationsproblem som gör det svårt både att få information om familjen och ge information om förskolan. Åsikter kan gå isär kring syn på barnaga och uppfostringsmetoder, men också vardagliga inslag i barnens liv såsom utomhusvistelse ("barnen blir sjuka!"). En del föräldrar beskrivs som generellt överbeskyddande – de vill att barnen ska hållas utanför vissa aktiviteter, och tycker att barnen inte får bli smutsiga när de är på förskolan. Någon vårdnadshavare har blivit upprörd över att man på förskolan pratar och läser om att familjer ser olika ut, till exempel att barn kan växa upp med två mammor eller två pappor, eller att man lär barnen om olika religioner. (Diskussionen om slöja på förskolebarn känner man inte igen sig i; däremot har icke-muslimska vårdnadshavare reagerat negativt på personal som bär slöja och någon mamma har berättat för personalen att hon brukade bära slöja men har tagit av sig den eftersom hon inte orkar hantera omgivningens attityder.) Ibland har dynamiken i barngruppen påverkats på grund av grupperingar barnen emellan utifrån kulturell eller religiös tillhörighet, vilket skapat motsättningar. I något fall har det funnits ett uttalat bråk i en släkt vilket gjort att kusinerna inte fått lov att gå på samma avdelning. Allra mest utmanande verkar det dock ha varit att möta de psykiska och känslomässiga behoven hos de många barn som kommit hit som flyktingar från krigsdrabbade länder och som haft svåra upplevelser med sig. De nyanlända barnen hamnar nästan uteslutande i de kommunala verksamheterna, och förskolan har fått hantera trauman och svåra krisreaktioner utan vare sig förberedelser eller extra medel.

Metodik och förhållningssätt

I och med det ökade flyktingmottagandet 2015 såg kommunen att det fanns behov av ett medvetet och systematiskt integrationsarbete i förskolan och valde då att inleda processen med modellen "Bygga Broar"; en fem dagars utbildning som finansieras av barn- och skolförvaltningen samt via medel från Länsstyrelsen Skåne och som ungefär hälften av Lunds kommunala förskolor genomgått hittills. Utbildningen bygger på kunskapsförmedling, värderingsövningar och tematiska diskussioner och syftar till att skapa reflektioner och ett dialoginriktat förhållningssätt hos deltagarna. Emellan och efter utbildningstillfällena ges handledning och fortbildning via socionomer anställda vid barn- och skolförvaltningens pedagogiska resursenhet som arbetar gentemot ledning och personal på förskolorna. Det finns också ett nätverk av nyckelpersoner från varje förskola som genomgått utbildningen, och som träffas varje år för erfarenhetsutbyte. Omdömena från förskolorna om arbetet med Bygga Broar är överlag mycket positiva. Man upplever att man fått fördjupad förståelse och bättre verktyg för att möta barn och vårdnadshavare med olika bakgrund, världsbilder och behov. Man framhåller dock att modellen ger stöd i ett medvetet förhållningssätt; inga fysiska resurser såsom material för att underlätta kommunikationen.

2. Skolan

I den elevenkät som genomfördes inom ramen för Storstadsundersökningen (Baianstovu et al, 2018) svarade många unga att de, trots att de levde med starka kyskhetsnormer och/eller hade utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck, inte ville eller vågade söka stöd från någon utomstående. De vanligaste anledningarna var att de inte menade att de behövde någon hjälp, eller att de inte trodde att någon skulle förstå dem i deras situation. Svaren varierade, men en sak framstod med stor tydlighet: om de skulle välja att berätta om sin utsatthet för någon, så skulle den absoluta majoriteten vända sig till "en vuxen i skolan". Detta är ett förtroende som förpliktigar, och som gör det särskilt viktigt att undersöka skolans roll och möjligheter i frågan.

Ojämnt fördelat, osynligt och ovant

När skolanställda i Lunds kommun från både grund- och gymnasieskolan (inklusive särskolan) berättar om sina erfarenheter av hedersproblematiken, varierar svaren mellan att man inte upplever den alls i sin verksamhet, via att den uttrycks subtilt och i vardagligare termer, till att man regelbundet hanterar svåra ärenden med våldsinslag och har elever som redan placerats utanför sina familjer på grund av hedersrelaterad utsatthet. Fördelningen är alltså inte jämn mellan skolorna, och därmed inte heller den kunskap, trygghet och handlingsberedskap som byggs genom erfarenhet. En följd av detta är också att man uttrycker olika behov.

Vissa informanter från de skolor där man säger sig inte uppfatta att problematiken finns, uttrycker en viss oro över att det snarast handlar om vad man väljer att se och inte; alltså – man inser, när man funderar ordentligt, att det kanske finns enstaka elever som är berörda, men eftersom medvetenheten på skolan är så låg och eleverna inte tydligt uttrycker någon utsatthet, så tänker man inte ens tanken i vardagen, och tar därmed inte heller upp sådana frågor i mötet med ungdomarna. Någon beskriver att det handlar om en kultur på arbetsplatsen som genomsyrar samtliga nivåer, och som har att göra med skolans prestige och image som en attraktiv utbildningsplats för högpresterande elever utan sociala utmaningar. Man uppmuntras inte till att gräva i hur barnen har det hemma, utan fokus ligger på deras bedrifter och resultat.

Skolorna i byarna utanför Lunds centrum ger en lite annan beskrivning: de intervjuade pratar om att detta fram tills nyligen inte varit en fråga man funderat över eller känt sig berörd av, men i samband med att elevunderlaget förändrats genom att nya familjer från olika länder flyttat in, så har man börjat inse att det kanske finns sådant som man saknar kunskap och beredskap för, men som faktiskt är angeläget. Hedersrelaterat våld och förtryck tas upp som ett exempel.

Heder eller "vanlig" tonårsproblematik?

Flera skolor upplever "ärenden som har befunnit sig i gränslandet till heder, med begränsningar och attityder". Man talar dels om föräldrar

"...från andra kulturella kontexter med andra värderingar än mig, föräldrar som inte vill att barnen ska gå på aktiviteter efter att det blir mörkt, man kanske hämtar efter skolan för att man inte vill att de ska cykla själva, de ska inte röra sig så fritt. Det kanske är supernormalt om man kommer från Bangladesh. Är det då en sträng förälder? Om man dessutom kommer till ett nytt land kanske man är mer försiktig. Men när ska man sluta vara försiktig? Är det värderingar rent uppfostringsmässigt eller är det saker vi behöver reagera på? Jag tror att föräldrar ofta vill väldigt väl och är försiktiga med sina barn utifrån sina egna erfarenheter..."

Det lyfts också att en del begränsningar och regler är adekvata utifrån oro över att barnen ska hamna snett; där en elev till exempel förbjuds ha ett visst umgänge eller "...inte får vara ihop med X för att personen håller på med kriminalitet och droger. Vilken förälder hade inte reagerat på det?" Här diskuteras också vikten av att inte bli för generaliserande och "se heder i allt bara för att man är från en viss grupp", och att det faktiskt kan röra sig om situationer där man behöver koppla in vårdnadshavare för elevens skull. "Bara för att en elev säger att 'nej ring inte hem'... Det vill väl ingen om de har skolkat?" Men man beskriver också elever som misstänks leva med normer och begränsningar som står för något bortom rimlig försiktighet och omsorg hos föräldrarna; där det snarare handlar om att det finns heders- och kyskhetsideal i familjen som manifesteras genom olika regler och förväntningar. Elaha berättar:

"Här kan man studera med en kille utan att det är något konstigt, men i Iran är det tabu och så kan man inte göra. I Sverige kan man prata med killar och ha dem som kompisar och det känns bra för mig. Det gör att man inte känner sig isolerad och att man kan kommunicera med alla. Jag har försökt berätta för min mamma att när jag pratar med en kille betyder det inte att jag är kär i honom eller att vi har en sexuell relation."

Skolorna berättar om elever som inte får delta i sex- och samlevnadsundervisning eller som inte fått följa med på studieresor eftersom ingen släkting får följa med och "övervaka". En del elever byter om innan hemgång för att kläderna man vill ha i skolan inte accepteras hemma. Flera skolor tar upp att många föräldrar styr över barnens ämnes- och programval, ibland utifrån "förväntningar om ett visst yrke som funnits i släkten i generationer". För elever på vårdprogrammet kan det ibland bli en krock mellan hygienregler och klädkoder hemifrån, vilket medför att eleverna inte kommer ut på sin praktik.

Oftast är det barnen själva som ser till att balansera på rätt sida gränsen och ingenting uttrycks i samtal vare sig med barn eller föräldrar som går att "ta tag i". Det kan märkas genom att eleven väljer bort vissa aktiviteter, anpassar sitt beteende i vardagen och själv reglerar sina framtidsperspektiv, men det uttalas aldrig att det ligger tvång eller förbud bakom. Flera informanter uttrycker frustration kring denna kategori elever: man upplever att de mår sämre än de visar för omgivningen och känner sig osäker på sin egen roll i sammanhanget. Hur mycket ska man som vuxen försöka få barnet att berätta? Är det ens uppgift att väcka medvetenhet och skapa insikt om begränsningar som man sedan kanske inte kan hjälpa barnet att överkomma; att sätta ljuset på ett problem som man inte förmår lösa? En kurator säger:

"Därför tycker jag att man måste se det i en kontext: Mår ungdomen bra eller dåligt? För vissa kan ju leva i en situation som jag aldrig hade stått ut att leva i. Men jag ska inte lägga över något på någon om hen inte mår dåligt av det. Sen säger jag inte att de inte ska veta om sina rättigheter och friheter... Men det blir en kulturfråga, för vi reagerar starkare på saker vi inte känner igen. Vi måste se på helheten, hur verkar personen må och fungera?"

Att se och upptäcka

Skolan beskrivs å ena sidan som en frihetszon för många elever som känner att det är platsen där de kan få slappna av och ge uttryck för sina åsikter, där de inte är lika kontrollerade utan får vara vanliga ungdomar. En del går så långt att de byter kläder på väg till och från hemmet, och framstår helt annorlunda i sin skolvardag. Åtskilliga elever, tror man, lever ett dubbelliv. Ibland blir skoltiden den enda möjligheten att kompensera för den fritid man inte har, till exempel genom att man skolkar för att kunna träffa en partner i hemlighet. Framförallt gäller detta myndiga elever, där vårdnadshavarna inte informeras om att man varit borta. När det gäller yngre elever kan oro över att frånvaron ska komma fram till föräldrarna bli en signal om att allt inte står rätt till. Aminah minns hur det var för henne:

"Jag hade dåliga betyg och rätt mycket skolk men det var ingen som frågade. En gång skolkade jag för att hinna gå ut på stan och handla en grej. Läraren som upptäckte det sa: 'jag måste ringa din mamma'. Jag började gråta och sa: 'snälla, ring inte!'. Läraren borde ha frågat när jag reagerade så, men de ringde ändå och jag blev misshandlad hemma som straff."

Bland äldre elever kan oproportionerlig oro över föräldrarnas reaktioner på dåliga skolresultat eller varningar från CSN om uteblivet studiemedel utgöra indikationer som man kan gå vidare med. Ibland blir det en bra väg in i ett samtal, berättar en kurator:

"Om man bokar en tid med en elev och den eleven undrar vad som händer med närvaron. Att det får absolut inte synas att jag inte har varit på lektionen. Och det kan ju vara annat, att de vill gå till ungdomsmottagningen och såna saker. Och då vill de att jag ska täcka upp det så att det inte syns."

När skolan blir den enda lugna och trygga platsen kan det kännas jobbigt att gå därifrån. Farzana berättar:

”När man lämnar sitt land så har man inte så många kompisar eller folk som pratar samma språk som en. Jag hade ingen aktivitet och var hemma hela tiden. Jag kommer ihåg dagarna när jag var i skolan kanske åtta timmar, från 8-16. När skolan var slut ville alla gå hem, men jag ville inte gå hem. För jag visste att där blev det bara ett helvete. Jag drömde bara om att få lugn efter skolan.”

Å andra sidan, i kontrast till bilden av skolan som en plats för avslappning och kompensation, tar flera upp exemplet med dem som ser utbildningen som sin enda rimliga väg till frihet och självbestämmande, som ”använder skolan som en strategi. Där det blir en press kring skolan, att man ska klara det. Om skolan går dåligt är det mycket som står på spel.” För dessa elever kan det bli en väldig påfrestning i att både känna stress över sina skolprestationer och sin privata situation, och flera av informanterna som arbetar inom elevhälsan lyfter detta med ”duktiga” elever som mår dåligt inombords, vilket ibland kanaliseras i psykisk ohälsa, ätstörningar eller självskadebeteenden. I detta sammanhang nämns också problemet med att vissa föräldrar motsätter sig utredningar eller stödinsatser av skäl som har att göra med skam och stigmatisering kring psykiskt dåligt mående.

Att som skolanställd upptäcka utsatthet hos ungdomar som inte själva ber om hjälp beskrivs som svårt, även om man har sina aningar ibland. De elever som inte passar in i bilden av det typiska ”offret” riskerar att helt passera under radarn:

”Det är säkert många som man missar. Många som jag också tror kan spela ett dubbelspel så att man inte ser. Vi har haft elever där vi har tänkt att de är hur fria som helst, tjejer som är väldigt framåt och tuffa, men att det sen kommer fram att de är annorlunda när de kommer hem. Men det är lättare att se dem som har slöja och är tysta och går själva.”

I jämförelse med yngre barn, som är så små att de inte riktigt vet vad de ”får” säga till andra, och därför pratar om sådant som händer i familjen, tycks äldre elever oftare veta ”att de ska hålla en fasad utåt och kanske låtsas att de har mer frihet än vad de egentligen har”. Elevhälsopersonal berättar om ungdomar som visar upp en osann bild i skolan, och anar

”...att de är medvetna om att det är orättvist att de ska vara hemma och ta hand om småsyskon. Att man vet att det svenska sambället inte kommer att gilla hur man lever. Att man skyddar familjen. De här uppmärksammade fallen i medier bidrar till att man vet hur man ska förhålla sig. Ja, att det är mer slöpat.”

Oviljan att berätta för någon vuxen om situationen hemma förklaras också med en rädsla för konkreta konsekvenser: ”Om de berättar kanske de aldrig mer får träffa sina syskon eller föräldrar, de kanske måste flytta. Och de älskar sina föräldrar, så det är ett jättedilemma för dem.”

Flera instämmer också i påståendet att ”de som inte säger något alls är dem man blir mest orolig för”. Att kunna fånga upp dessa elever genom raka frågor, även om det sker i ett samtal med en vuxen som eleven känner förtroende för, tror man inte riktigt på. Flera intervjupersoner menar att de som lider av väldigt svår hedersproblematik inte vågar svara ärligt på hur de har det, medan de som inte är utsatta på samma vis utan befinner sig i ”gråzonen” – ett återkommande begrepp – inte själva uppfattar att de lever i en hederskontext som skulle vara problematisk. Mycket handlar om relationsbyggande, och man talar om tid och öppenhet som avgörande faktorer. Framförallt gäller det att som vuxen ta upp saker i undervisningen som visar på en medvetenhet om problematiken, att skapa ett öppet samtalsklimat bland eleverna och att signalera att man är redo att ta emot en berättelse, ”...att man ser alla på något vis”. Men även gruppodynamiken i klassen spelar roll, och pedagoger beskriver hur olika öppenheten kan vara i olika klasser och att

det blir en gemensam kultur inom klasserna vad gäller förtroendet till vuxna: ”Får man med sig den största majoriteten så kommer även en kompis och berättar...”.

Modersmåslärarna är en viktig men ofta bortglömd grupp i sammanhanget. Ett hundratal lärare undervisar omkring 4 500 elever från årskurs 1 och uppåt både i kommunala, fristående och statliga skolor i Lund. De följer eleverna från grundskolan till gymnasiet och har alltså en unik position när det gäller att upptäcka dem som kan ”försvinna” i glappet däremellan. De har samma anmälningsplikt som alla andra, men bör alltid lämna över information om oro över enskilda elever till skolan. Ibland tar skolan över, ibland kontaktar Modersmålscentrum socialtjänsten direkt.

I intervjun med Modersmålscentrum tas dilemmat upp med att modersmåslärarna kan stå nära elevernas familjer, och att när det gäller vissa mindre språk känner alla i gruppen varandra. Problem som kan vara kopplade till hedersnormer är något som diskuteras frekvent under de APT som hålls varje vecka men också under återkommande tematiska samtalsforum där man ofta arbetar casebaserat. I genomsnitt något fall om året betraktas som allvarligt ur ett ”hedersperspektiv” (även om man också betonar att många barn far illa utifrån den ”människohandel” som bedrivs där framförallt kvinnor med barn från länder som Litauen och Thailand hämtas hit av medelålders svenska män, behandlas dåligt och slängs ut på gatan om de protesterar). Lärare berättar om vårdnadshavare som önskar lärare av ett visst kön till sina barn i modersmålsundervisningen, om syskon i samma grupper där bröder håller koll på systrar, om oro över bortgifte och barn som åkt utomlands i samband med lov och inte kommit tillbaka, om ungdomar som inte får lov att ha relationer och som vädjar till dem om att inte rapportera in frånvaro. Olika intressen och lojaliteter går i kors, och omsorg om barnen skapar många gånger svåra avvägningar kring risker och elevens bästa. ”Hellre att lärarna har lite sämre svenska än att det finns en värdegrundsproblematik”, säger verksamhetsledarna, som i intervjun också uttrycker oro över vissa av de anställdas egen livssituation.

Äktenskap

Äktenskap bland unga beskrivs på någon skola som ett inslag i ärenden som aktualiserats nyligen, och där det lett till omhändertagande. Andra inom elevhälsan säger att det är något de mött under åren, men inte särskilt ofta. Däremot har elever uttryckt att de hotats med att giftas bort om det inte går bra i skolan. På gymnasieskolorna har både flickor och pojkar berättat om rädsla för att bli bortgifta mot sin vilja eller skickade utomlands. Någon tar dock upp sin erfarenhet av att

”...romer, framförallt keillarna, är väldigt stolta över sin kultur. Blir det tal om ett tidigt giftermål är man väldigt stolt över att få föra det här vidare. Medan en del tjejer som själva ser sig som ganska snygga säger att de är värda så mycket. ’De kommer få så mycket pengar för mig’. Den nöjdheten och glädjen att få föra det vidare tycker jag är problematisk. Hur ska jag förhålla mig till det?”

Man diskuterar också att ett äktenskap för en myndig person kan vara en medveten strategi för att komma bort från sin familj och få mer frihet, och att en del elever verkar tänka så. Det är helt enkelt ett socialt acceptabelt sätt att ha ett vuxet kärleksförhållande, och skapar en ny identitet med mer självbestämmande. Dessutom finns en hel del elever som själva inte ser relationer innan äktenskapet som ett alternativ, utan vill vänta och sedan gifta sig med den de älskar utifrån sin egen personliga moral och livssyn. Värre är det med de äktenskap som ungdomar luras eller tvingas till, och som skolan och andra instanser i omgivningen helt tappar kontrollen över då de oftast sker utanför Sverige. Vad som händer med de elever som ”försvinner” i glappet mellan terminer eller i övergången mellan grundskolan och gymnasiet är inte alls tydligt, och det saknas överblick inom kommunen över vad som eventuellt kan ha att göra med hedersproblematik. I intervjuer med socialtjänsten bekräftas att man ”får en del ärenden runt skolstart om elever som

inte har kommit tillbaka. Där är det inte uttalat, men de har åkt till hemlandet och sedan inte kommit tillbaka. Det kom några stycken sådana ärenden i början av terminen nu.” En kurator säger: ”Det är ganska vanligt att vi inte har full styrka när skolan börjar igen. Men vi har aldrig fått bekräftat att det är så.” Man försöker kontakta föräldrar och ibland får man fatt i vårdnadshavare som svarar att eleven flyttat av familjeskäl, eller att någon släkting är svårt sjuk. Ibland får man inget svar alls.

”Men socialtjänsten gör ingenting när de inte är i landet. Efter ett år ska vi skriva ut dem från skolan, och så ska beslutet skickas till den kommun de är skrivna i. Vi åker även till den adressen och knackar på, men då är de inte där. Sen ringer vi till Skatteverket och ibland till Försäkringskassan. Men då är det de som startar en utredning, om familjen är kvar i Sverige. Så vi känner oss väldigt handfallna.”

Skarpa lägen

Erfarenheterna som lyfts varierar från vardagliga utmaningar till grova hedersrelaterade våldsdåd mellan syskon eller före detta partners. Flera av skolorna har ett antal elever som lever med skyddad identitet av hedersrelaterade skäl. Man berättar om elever som övervakas av kusiner eller syskon i och utanför skolan, och man tar också upp social kontroll mellan elever med samma etniska bakgrund eller religiösa tillhörighet; mindre sammanhang och grupper ”där alla har koll på alla. Lund är inte så stort!” En skola nämner problemet med ”fundamentalistiska” elever som har en hård framtoning gentemot andra elever och fungerar som en form av moralpolis. Det finns också exempel på hotfulla incidenter där släktingar har dykt upp på skolans område och letat efter enskilda elever. Man har också varit med om föräldrar som ringer och frågar om närvaro eller kommer till skolan och försöker kontrollera sina barn, och äldre syskon och släktingar som efterfrågar information om elever när man möts utanför skolan. Någon elev har blivit inlåst hemma under långa perioder. På ett par skolor har man varit med om hedersrelaterade ärenden som lett till omedelbara omhändertaganden så ofta som flera gånger per termin.

På de skolor som tar emot elever som redan placerats på grund av hedersproblematik handlar funderingarna främst om att kontakt med ursprungsfamiljen kan skapa laddade situationer, och om osäkerheten kring ifall eleven ska tvingas bort från sin placering efter att hen fyllt 18 och därmed riskera att inte kunna gå färdigt sin utbildning – man tycker att det verkar som att socialtjänsten behöver ”vara lite mer kreativ för att kunna motivera varför eleven ska få bo kvar”. I intervjuerna beskrivs att skolan utgör ett skydd för dessa elever, att lärarna ger dem mycket uppmärksamhet och kärlek, och man menar att ”det är sorgligt att det ska se ut så, att det inte är tryggare fram till att studierna är klara i alla fall.” Intervjupersonerna uttrycker också oro över hur det ska gå för dessa elever efter gymnasiet, och försöker förbereda dem så väl som möjligt med information om vart de kan vända sig ifall de blir ensamma. I någon intervju tar man upp problem på detaljnivå kring ungdomar med skyddade personuppgifter som börjar gymnasiet i Lund efter att ha placerats, där det tar lång tid med den administrativa övergången och skolan saknar lösningar så att eleven hamnar mellan stolarna och till exempel inte kan få ut en dator vilket behövs för skolarbetet. Det finns rutiner på övergripande nivå, säger man, men inte kring sådana praktiska saker.

3. Verksamheter utanför skolan

I intervjuerna ges många olika exempel även från andra aktörer än skolan på hur hedersproblematik kan ta sig uttryck, särskilt bland äldre barn och ungdomar. I detta avsnitt kommer bland annat fritidsverksamheter, frivilligorganisationer, polis, Barnahus, Ungdomsmottagningen och barn- och ungdomspsykiatri till tals.

Hur märks det?

En informant som i sin yrkesroll möter våldsutsatta barn räknar upp:

”Man måste gå hem direkt, passa syskon och sköta hushållsarbete. Man får inte träffa kompisar eller ha pojkvän. Ibland får man inte delta i viss undervisning. Man får inte välja sin partner. Man är kontrollerad av syskon eller släktingar på skolan eller i området där man bor, eller av andra som har koll på en. Kanske finns en förhistoria med äldre syskon som har blivit bortgjfta eller något sånt.”

I samma intervju nämns att en indikation kan vara när någon varit utsatt för sexuellt ofredande eller övergrepp och är livrädd för att det ska komma fram – men, lägger man till, ”det kan ju även andra barn vara”. Bilden bekräftas av andra som ger liknande exempel, och fyller på med sådant som att vissa ungdomar inte ens får prata med någon av motsatt kön i skolan, och att de inte får vara med på aktiviteter som skolan har. Frågor som ställs för att ta reda på om någon är utsatt handlar därmed ofta om vardagen, men också om detaljer i bakgrunden för att kunna skapa en bild av den omgivande familjestrukturen:

”Hur ser det ut med kompisar? Vad gör du på din fritid? Har du något intresse? Det kommer fram rätt så snabbt då. Sånt frågar vi inte i andra ärenden. Och är det något du skulle vilja göra som du inte får göra? Är det något du måste göra som du inte vill göra? I andra ärenden som inte handlar om heder, där skulle barn svara annorlunda på dessa frågor. Det är jättestor skillnad. Sedan frågar om nätverket, vilka familjen består av, det frågar vi även barnen. Vi frågar vilka släktingar som bor i Sverige, vilken är anledningen till att ni kom till Sverige och valde Sverige. Man frågar mycket sånt.”

En polis säger i sin intervju att ”våld är våld, det är sak samma. En smäll är en smäll. Det är det runt omkring som gör att man tänker att det kan ha med heder att göra. (...) Att man inte får göra saker.” Barnahus tar dock upp att våld med tillhyggen kan vara en indikation på att situationen är hedersrelaterad. En av informanterna, Aminah, berättar: ”Ja, det var misshandel med tv-sladdar, brödkavel, bälte, vi fick boxar och örfilar, det var hot om att bli nerslängd från balkongen... Mest jag och min syster; vår bror slapp stryk.” Farzana blev placerad efter att omgivningen hade sett märken efter misshandel: ”Mamma hade kastat plattången på mig så jag hade brännskador, så de såg att det var allvarligt.” Att våld med tillhyggen och ”tortyrliknande våld” skulle vara vanligare i dessa ärenden nämns även i en intervju med socialtjänsten, där också andra exempel på särskilda företeelser tas upp: sexuella övergrepp inom familjen eller av andra landsmän, samt sexuellt nedsättande språkbruk (att bli kallad ”hora” och liknande, vilket man poängterar har en särskilt stark laddning i en hederskontext). Farzana berättar:

”Jag hade mycket problem hemma. Min mamma gjorde hela tiden skillnad mellan att vara pojke och flicka. Mycket handlade om vad andra skulle tycka och tro. De har slagit mig och kallat mig för hora. Jag hade blåmärken nästan varje dag. Jag kommer inte ihåg en enda dag där jag hade lugn och ro. Hela tiden var det bråk och jag blev slagen. Jag fick inte träffa någon, blev kallad för hora, men jag gjorde ingenting som gick emot deras heder. Jag träffade inga killar, hade inte pojkvän. Ingenting alls. Jag pluggade och jag hjälpte till hemma också. Jag lagade mat och gjorde allt hemma. Men ingen var nöjd med mig. Det var katastrof. Fortfarande blir jag ledsen när jag tänker på det.”

Informanter som arbetar i fritidsverksamhet är eniga om att hedersproblematiken kanske allra främst tar sig uttryck i ”en avsaknad av personer; de som inte kommer, som inte får lov att komma”. Allra mest, säger en fritidsledare, märks det på att tjejer inte kommer till aktiviteter. ”Vi vet vilka som bor här”, säger den anställde, ”vilka det är som inte kommer på besök!”. På en fritidsgård talas det om flickor som alltid har andra sysslor som kommer i vägen för besök och aktiviteter; som måste passa småsyskon eller hjälpa sin mamma med något. Det kan också vara bröder som begränsar flickornas närvaro, killar som ”inte tycker om att äldre systrar kommer.

Säger till dem: 'Gå hem nu. Du måste hem. Det är sent.' Vi kan också se att tjejer som deltar i aktiviteter inte är bekväma som de varit tidigare, till exempel om någon ny kommer dit. Att de håller koll på vilka andra som är där." Elaha berättar:

"Mina bröder som nu har bott i Sverige i över 10 år har fortfarande inte förändrats. De är fortfarande kvar i samma stereotyper som man är när man precis kommer från Afghanistan. Även om de är yngre än mig så blir jag slagen av dem och vår mamma säger att bröderna har rätt och backar dem. Det är mannen som bestämmer hemma och det här patriarkatet fortsätter i Sverige också."

Någon berättar om att normerna bland ungdomar manifesteras i samtal om könsroller och förväntningar på hur man ska bete sig som kille/tjej. Mellan tjejerna uppstår ofta interna konflikter och diskussioner som handlar om killar, och om att det inte är bra att som tjej vara intresserad eller ha relationer med flera killar. "För ungdomens skull är jag alltid villig att utforska om de lever i den miljön, även om det inte finns några bevis för det är jag öppen för signalerna. Jag är väldigt försiktig med sådana här saker. Jag går aldrig in och bara frågar om de lever med hedersstrukturer", berättar en fritidsledare. Lyckas man bygga ett gediget förtroende kan barnen uttrycka vilka förväntningar de har på sig och "vilka skillnader det är mellan deras liv och andra ungdomars liv". Detta ser fritidsledarna hur ungdomarna skapar olika strategier för att hantera.

"De blir bra på att ljuga och ibland väller det över på andra relationer också. Det är inte bara det att man lever ett dubbelliv mot sina föräldrar, utan även mot sina vänner och fritidsledare eller andra vuxna. Man är ensam i det. Man vill inte ge sken av att föräldrarna är hemska människor och man vill inte tänka så själv heller. Det är inte konstigt att ungdomar ljuger, det är fullt normalt. Men det är intressant att se vad de ljuger om. Är det mycket familjesaker de ljuger om kan man bli orolig."

Föräldrar som kontrollerar ungdomen, oavsett kön, när det gäller sådant som sexualitet, klädsel eller vad de får tro på är något som en fritidsledare tar upp, och fortsätter med att förklara att detta är en anledning till varför föräldrar inte är välkomna till fritidsgården: "Vi känner att ungdomar har rätt till sin fritid. Föräldrar som har ett behov att inskränka detta är ett tecken för mig på att det inte är hälsosamt". Ibland märks detta genom att föräldrarna kräver insyn och kontroll i verksamheten. Någon berättar om tjejkvällar där de behövt skriva intyg till föräldrar om att inga killar skulle delta. En annan ger exempel på övervakning vid naturutflykter då ungdomar blivit uppringda "var tionde minut, hela tiden måste de svara i telefonen" för att föräldrarna kräver att få veta var de är och vad de gör.

Ungdomsmottagningen har en särskild lokal handlingsplan kring hedersrelaterad problematik som, förutom relevanta kontaktuppgifter och lagrum, innehåller en frågemall och saker att tänka på vid åtgärd och dokumentation. Man beskriver att ofriheten till exempel kan upptäckas då man brukar fråga om föräldrarna vet om att ungdomen använder preventivmedel, eller om detta måste gömmas. Ibland är det ungdomen själv som tar upp frågan: "Måste mina föräldrar veta att jag har varit här, att jag får preventivmedel? De får inte veta att jag har sex." Det kan bero på allt ifrån att man är obekvämt med att berätta hemma för att det känns pinsamt, eller att föräldrarna tycker att man är för ung och ska fokusera på skolan istället för på pojk-/flickvän, till att man verkligen inte får lov att ha någon partner överhuvudtaget och måste dölja det. Intervjuad personal på ungdomsmottagningen menar dock att de i princip aldrig stöter på uttalade akuta behov utifrån kyskhetsideal bland Lundaungdomar på samma vis som man gör i andra kommuner, och har inte upplevt att någon tjej frågat om mödomshinnerekonstruktion, bett om oskuldsintyg eller liknande. Inom socialtjänsten säger man att det inte kommit fram något som tytt på att ungdomar varit med om oskuldskontroller som genomgått i Lund, men däremot har man hört talas om att familjerna istället vänder sig till privata vårdcentraler i Malmö där dessa undersökningar utförs. I andra intervjuer med exempelvis elevhälsopersonal nämns att det visserligen finns mycket

okunskap om sådant som gäller anatomi; vissa elever tror att de

”...blir av med oskulden om man för upp en tampong. Men det är ganska många, tror jag, som inte för sitt liv kan tänka sig gå till ungdomsmottagningen. För de har bilden av att det bara handlar om sex. De tänker inte att det även finns kuratorer som kan hjälpa med andra saker. Utan många tänker att det handlar bara om sex och det får inte jag ha, så därför får inte jag vara där.”

Mottagningen möter i sin samtalsverksamhet unga kvinnor som söker stöd för den ångest de upplever ”över slitningen mellan familj och sitt självständiga vuxna liv”. Ofta har de en viss grad av frihet kopplad till prestation; de får lov att flytta hemifrån för högre studier och jobba i framtiden, men de förväntas gifta sig i enlighet med familjens val och är begränsade i utforskandet av sin sexualitet, sina personliga intressen och sin självständighet. Även om det inte förekommit våld i de fall man berättar om, så har det ofta förelegat ”hot om våld eller totalt övergivande från familjens sida”. Flera fall beskrivs där ungdomen över tid har kunnat förhandla sig fram till en större autonomi inom ramen för en bibehållen relation, där familjen successivt har accepterat detta trots konflikter och perioder med avbruten kontakt, men man har också haft någon ungdom som knäckts av ”pressen och trycket”, blivit kvar i samma situation och inte förmått ta sig vidare.

Den utbildningssamordnare för sex- och samlevnadsundervisningen som stöttar personal i grundskolan nämner att en del lärare inte vet hur de ska förhålla sig till elever som inte håller med i diskussionerna om oskuldsbegreppet. Hedersproblematiken kommer också in i skolans processer genom rättighetsperspektivet – allas rätt till sin kropp, till relationer och sexualitet.

Inom BUP träffar man oftast flickor som redan har blivit placerade enligt socialtjänstlagen, och där samtycke från både barnet och vårdnadshavare alltså föreligger. I dessa samtal framkommer utsattheten i familjen på olika vis. Flickorna, berättar man, har haft mycket frihet fram till en viss ålder, men får plötsligt inte göra det de fick innan. De har blivit uppfostrade och bestraffade av föräldrar och bröder, även yngre, och har inte sällan utsatts för fysiskt våld. De har fått lära sig hur man ska vara ”en bra flicka, att det inte bara handlar om dig som person utan om hela släkten”, och har fått höra berättelser om vad som har hänt med andra flickor som inte har lyssnat. De som väljer att berätta om fysiskt våld i hemmet har oftast hunnit fylla 18. Detta speglas i intervjuer med skolpersonal som säger att många utsatta elever ”avvaktar med att berätta under gymnasietiden, för att slippa flytta innan de tar studenten.”

När det gäller unga som gifts bort säger en representant från den ideella sektorn: ”Bortgift betyder inte alltid att de är i hemlandet. Utan att de bor i ett helvete i det här landet. Under de senaste tre åren har jag mött fem bortgifta tjejer som är under 18 år.” Samma person berättar om ytterligare tre tjejer som under de senaste tre åren har försvunnit ut ur landet. Två av dem har kommit tillbaka, men de ”hade blivit väldigt illa behandlade i sina hemländer”.

Pojkar

De verksamheter som ofta jobbar antingen utredande eller behandlande ger en bild av att pojkars utsatthet till viss del skiljer sig från flickors, även om det finns många likheter. Generellt beskrivs en större rörelsefrihet för pojkar och en ojämn fördelning av plikter som i stort bygger på stereotypa föreställningar om kön. I familjer där fadern är frånvarande eller död kan kraven på den äldste sonen vara mycket omfattande, och även innebära försörjningsplikt och materiella förväntningar. Denna aspekt tas också upp kring ensamkommande ungdomar som kämpar för att kunna stötta familjen i det gamla hemlandet ekonomiskt och som ibland får en vuxenroll vid familjeåterförening i Sverige. Snarare än att ta del i hushållssysslor förväntas pojkarna axla en

klassisk mansroll där de ansvarar för beskydd, men ibland även kontroll och bestraffning, av sina systrar eller andra kvinnliga släktingar.

”Det fanns en kille som sa till mig en gång att det var skit att hans tjejkusin började på skolan, för nu ringde hennes föräldrar till honom varje dag. Och då var det som att han måste ha någonting att rapportera. Det blev nästan som att han måste bita på saker, och då blev det rykesspridning med påbittade grejer som hon fick skit för sen. Saker som hon verkligen försökt att inte göra, som att gå bredvid någon kille till bussen eller prata med någon kille i matsalen.”

Samtidigt ifrågasätter vissa stereotypen av den kontrollerande brodern: ”Jag tror inte att jag har märkt det här med att killar ska kontrollera sina systrar, sånt som man tänker är klassiskt. Mer att de står upp för sin syster om någon betar sig illa mot henne. Och det hör ju syskon till.” Man tänker, oavsett allt, att det verkar svårare för killar att visa och berätta om sin eventuella utsatthet i detta.

”Hittills har jag aldrig stött på någon kille som har kommit och sagt att jag mår så dåligt för att jag måste bevaka min syster. De kommer aldrig och frågar om hjälp. Vi kan misstänka att en kille har det jobbigt, men det är väldigt svårt för dem att komma hit och säga det.”

Oavsett om pojkar lever med mer eller mindre regler i vardagen, innebär hederskontexten även för dem en förväntning på att följa vissa ideal när det gäller äktenskap. I flera intervjuer ges exempel på hur friheten för unga killar är starkt begränsad när det kommer till att själv få välja partner i framtiden, även om de ibland kan ha relationer innan dess. Någon nämner killar som berättat om att ”inte få ha flickvän eller att man inte får misslyckas i skolan, för då får du åka till det före detta hemlandet och gifta dig. Jag hade en elev som hemlighöll väldigt länge hur det gick i skolan.” Ytterligare en informant berättar om en kille som skickats ut ur Sverige för att han var ”en skam för familjen. På något vis var det att man skulle uppfostra honom och kanske avtjäna någon skuld. Så det var väl kopplat till heder...”. I en fokusgrupp med socialtjänsten tar man upp att man vid ett tillfälle har fått skyddsplacera en kille utifrån den hotbild som uppstått då han var tillsammans med en tjej från ”fel” familj, där det fanns starka hedersnormer. I en annan intervju lyfts lojalitetsdilemmat som killar kan ställas inför när det händer saker i familjen som man vet inte får komma ut, till exempel att ens syster blir bortgift.

”Alla förstår att det är jättekonstiga saker som händer. Men man bittar på bortförklaringar. När skola och socialtjänsten ställer frågor om familjen för att en syster har förts bort, då är man med i lögnen och skyddar familjen. Ja, upprätthåller normen, och mår säkert ganska dåligt av det här.”

Flera verksamheter nämner att pojkarna inte lika ofta syns som hjälpsökande på samma sätt som flickor, utan snarare aktualiseras utifrån att de är kriminella eller tar droger. Först längre in i processen kan man börja se att det även finns begränsningar och normer hemifrån som kan vara ett skäl till att de mår dåligt. I fokusgrupperna med skolkuratorer talas mycket om normerna som råder ungdomar emellan, och om hur man kontrollerar, begränsar och vaktar på varandra. En informant säger: ”När det gäller gymnasiekillar tänker jag att de ser sina systrar göra något de inte får, och då börjar de ifrågasätta varandras systrar... Jag tänker att det finns en machokultur som håller på att spridas, som gör något med våra pojkar.” En annan berättar om samtal med en ung kille som framförallt upplever sig pressad utifrån vännernas normsystem – han upplever att de ställer ”krav som inte finns hemma, och han vill ha strategier för att kunna stå emot det.”

Inom fritidssektorn möter man generellt sett fler pojkar än flickor, och i dessa intervjuer tar man dels upp pojkar som begränsar sina systrars rätt till frihet och socialt umgänge, men också

ungdomar som ”lever dubbelliv”, till exempel pojkar som ”officiellt” inte får ha flickvänner, och där fritidsgården blir en plats för dem att vara och ha sin relation.

”Om de inte känner att de kommer att bli accepterade av sina föräldrar, det handlar inte alltid om sexualitet, och de är livrädda för att föräldrarna ska observera dem i deras vardag, det är en stark indikator på att något inte är rätt. Det är något man ofta ser med invandrarkillar som är nya i Sverige. Där familjen tycker att allting är konstigt och märkligt. De vet inte riktigt vad som är vad och håller hårt om sina barn. De är rädda för att barnen ska förändras.”

I en av fokusgrupperna diskuteras hur man ska tänka när det gäller särskilda insatser riktade mot killar. En deltagare lyfter bristen på satsningar som berör killars tankar, attityder och jargong, och säger sig vara häpen över hur öppet en del uttrycker sina ojämsställda och hedersnormativa värderingar utan att bli konfronterade, eftersom många i vuxenvärlden saknar verktyg för att kunna bemöta dem. Man tar upp behovet av metoder i stil med Din Bror² eller Machofabriken³, vilket leder vidare till en diskussion om fritidsverksamhetens begränsade resurser. En deltagare säger att om valet står mellan att erbjuda en insats antingen till killar eller till tjejer så måste tjejerna gå först, eftersom de kommer minst i åtnjutande av det som erbjuds i vanliga fall. Liknande tankar uttrycks i en annan intervju där informanten säger: ”Mitt fokus är på tjejer. De utsätts mest, de begränsas mest, i frihet, i att välja. De lever med ett svårt dilemma – mellan frihet och familj.”

4. Vuxna

Hedersrelaterat våld och förtryck är inte en avgränsad ungdomsproblematik, utan präglar tillvaron för den som lever i en hederskontext oavsett ålder. Att det lätt kan missas är dock något som exempelvis socialtjänsten lyfter. En fokusgruppdeltagare säger att när det gäller dem som är över 24, så är man ”mycket sämre på att se att det kan vara heder. Man ser att det är en utsatt kvinna, det är våld i nära relation, men vi frågar sällan om de är utsatta för heder, vi tänker inte på det. Fast det tar ju inte slut när man blir vuxen...” Kollegorna fyller i: ”Under flera år har vi letat efter barnen och de unga som lever i hedersärenden, men vi har glömt bort dem som är vuxna. (...) Har vi en verksamhet där vi gör skillnad på gruppen unga vuxna och vuxna? Vet inte, men de försvinner i alla fall när de blir äldre.”

Ofrivilliga äktenskap

För att få veta om en vuxen person är utsatt för hedersrelaterat förtryck säger en intervjuperson inom polisen att ”...man tittar på hur deras vardag och liv ser ut. Hur mycket frihet de har, vilka de får träffa, om de får jobba. Har de valt vem de vill leva med? För det har man mött många, som inte har fått välja själv, utan det har andra bestämt.” Arrangerade och påtvingade äktenskap som uttryck för hedersproblematik tas upp i flera intervjuer med verksamheter som möter vuxna, t ex SFI och familjerätten.

”Det har varit mer eller mindre tvångsäktenskap, både för män och kvinnor. Men många gånger kan det också vara ett tvång som man själv har accepterat på något sätt. Därför att man har velat hjälpa bit någon. De har

² Din Bror är en samtalsmetod för grupp och individ som utvecklar färdigheter utifrån KASAM-teorin och med särskild medvetenhet om kulturaspekter. Manualen för metoden, som endast riktar sig till pojkar, är utvecklad av Driton Rama och Tyko Granberger.

³ Machofabriken, som problematiserar destruktiva manlighetsnormer, är en metod i praktiskt arbete för jämställdhet och mot våld, kränkningar och trakasserier. Materialet, som riktar sig till ungdomar 13-25 år oavsett kön, är framtaget av Nathan Hamelberg och Adam Wassrin inom ramen för ett samarbete mellan flera olika aktörer som organisationerna Unizon och MÄN (ägare) samt Amphi Produktion och ROKS.

känt sig tvingade att gifta sig med någon de inte har varit kära i. Jag har pratat med män som har berättat det. Att de själva har tyckt att det inte är okej att de ska sitta i Sverige och ha det bra medan någon kusin är någon annanstans och inte har det bra.”

Man diskuterar även fenomenet med äktenskap som ingås i syfte att få uppehållstillstånd, vilket ibland leder till ren ”business”; något som informanten Aminah beskriver i sin intervju: ”Min mamma ville inte bo kvar, så hon betalade för att gifta sig med en svensk medborgare, en man som var lite handikappad, så att vi fick komma hit.”

Att tvingas eller pressas in i ett ofrivilligt äktenskap kan innebära en sexuell utsatthet i resten av livet vilket kan vara djupt traumatiserande, något som tas upp i en av intervjuerna med socialtjänsten. Brott mot kyskhetsnormerna efter äktenskapets ingående innebär också ett hot mot systemet, särskilt för kvinnor – att visa intresse för eller ens ha kontakt med någon annan än maken kan leda till svåra konsekvenser. Polisen ger exempel på någon som fått håret avklippt som straff för att hon sadades ha varit otrogen.

Skilsmässa och konflikt

Även när äktenskapen upphör kan den hedersrelaterade problematikens kollektivistiska dimension manifesteras i synen på framtiden och att släkten lägger sig i. Anställda vid Familjerätten beskriver hur en del exmakar inte alls förstår vår lagstiftnings fokus på samarbete mellan separerade föräldrar, utan har med sig en tradition av att skilsmässan innebär en total brytning. De har kanske inte gift sig av fri vilja, och ”tycker att om man kan samarbeta med sin partner, varför skulle man då vilja skiljas? Här tänker vi att det är ett gemensamt föräldraskap som ska fortsätta. Men de tänker tvärtom, att man inte ska ha kontakt.” De berättar om övriga familjemedlemmar som är med och bestämmer hur det ser ut, både med barnen och hur föräldrarna ska förhålla sig till varandra. ”Är det då två kusiner som är gifta, då faller ju hela släkten sönder vid en skilsmässa där parterna blir oense. Sen har man också hört talas om att det kan bli bråk i hemlandet. De kan vara från samma lilla by där de har släkt kvar.”

De beskriver att det ibland känns som att det vid sidan av den pågående processen finns ”ett alternativt rättssystem” där det pågår andra diskussioner som i slutänden kommer att väga tyngst, och berättar bland annat om en kvinna som tilldömts umgänge med barnen, men som menade att det inte skulle vara möjligt i praktiken eftersom släktingarna gemensamt bestämt att hon inte hade rätt att vistas i Lund efter skilsmässan. I vissa fall accepteras skilsmässan så länge kvinnan inte träffar någon ny partner, för att barnen inte ska växa upp hos en annan man. Här berättas om en kvinna som, genom att bryta med sin man för en ny kärleks skull, har ”förlorat allt för att hon valde det hon önskade” – barnen bor nu endast hos pappan som tillsammans med hennes egen familj har vänt sig emot henne. Vissa, menar man, har en övertro på vad det svenska samhället kan erbjuda och innebära. De har underskattat dynamiken i den egna släktstrukturen och hoppats att myndigheterna ska kunna lösa problemen – men, säger man, ”det är inte så enkelt”.

Jobbiga hämndaktioner i samband med separationer är något som kommit upp både i professionsintervjuerna och i samtalen med enskilda individer utifrån deras egna erfarenheter. Farzana berättar om sitt giftermål som bara varade i några månader: ”Det var mitt fel att jag inte gav det någon tid”, säger hon. ”Jag lärde inte känna honom. Dagen jag gifte mig så vände han 180 grader. Han blev en helt annan person. För då visste han att jag var hans.” När Farzana ville skilja sig så vägrade mannen skriva under. Hon fick tag i ”en snäll imam som löste det, och det är det inte alla som gör i Sverige.” Men problemen tog inte slut här. ”Eftersom jag inte ville vara tillsammans med honom längre kunde han ringa till mina vänner och säga till dem att jag var en hora”, berättar hon. ”Han ville att jag skulle betala honom pengar för tiden vi var tillsammans.

Han gjorde allt man kan göra. Han hörde till och med av sig till mina släktingar, spred rykten och hotade mig med att han skulle skicka avklädda bilder på mig till andra.” Farzana säger att hon gifte sig med mannen så snabbt på grund av sin tro och sin moral. ”Om jag går med en kille på gatan och någon ser ’den ensamma tjejen utan familj’ så kommer de att tro en massa saker som är fel. Jag ville göra det lagligt, men det slutade med att det var jag som fick lida.”

Våld, kontroll och isolering

Annat som tas upp när det gäller vuxnas utsatthet är våld, kontroll och social isolering. Här är det framförallt kvinnors situation som lyfts i intervjuerna. Verksamheter som Komvux, socialtjänsten, Kvinnojouren och Kriscentrum har olika erfarenheter av detta. Man berättar om kvinnor som har ont överallt och hög frånvaro, som bevakas av sina män i och utanför klassrum och arbetsplatser, och om kvinnor som överhuvudtaget inte får lov att gå ut för att delta i utbildning, yrkesliv eller aktiviteter utan tvingas kvar i marginalisering och ensamhet; paralyserade i okunskap om sig själva och samhället, utan egna tillgångar eller stöttande nätverk. ”Sverige ger dem alla möjligheter i världen – men de kan inte ta för sig!” säger en kurator. ”De kan vara 40 år och vet inte hur de ska betala en faktura”, berättar en socialsekreterare. ”De vet inte hur man får ersättning eller vart man ska vända sig. Hur man får ett jobb. De har alltid varit hemmafruar och vet inte hur samhället fungerar.” En kollega flikar in att hon har träffat svenskfödda där det ser likadant ut, och talar om det i termer av ekonomiskt våld. (Man berättar i samband med detta att det sedan 1 oktober 2019 finns en policy utifrån idén om ett jämställt försörjningsstöd, som innebär att summan delas på hälften och betalas ut till bägge parterna i ett äktenskap eller samboförhållande.) I kommunens segregationsrapport från 2018⁴ lyfts särskilt situationen för nyanlända kvinnor utifrån socialt utanförskap och bristande deltagande i civilsamhällesaktiviteter. Från vissa verksamheter berättas dels om yngre vuxna kvinnor som uppvisar alla tecken på våldsutsatthet men som inte vågar söka hjälp; dels om äldre kvinnor som levt med fysiskt våld så länge att de betraktar det som en ofrånkomlig del av tillvaron. Man möter också kvinnor som stannar kvar i destruktiva relationer för att de är rädda att barnen ska drabbas ännu värre om de försöker lämna. Familjerätten och Kriscentrum ger exempel på kvinnor som försöker lämna och får betala med skam och uteslutning ur gemenskapen, förlorad kontakt med barnen eller i värsta fall sina liv. Från Komvux/SFI berättar man att det finns många elever – runt 25 – som lever med skyddad identitet på grund av tidigare våldsutsatthet, och att det händer att folk engageras och avlönas av expartners/familj för att leta efter dem. Man talar också om vuxna elever som ibland utsätter varandra för moraliskt normativ granskning och bedömning. Exempelvis kan ensamstående kvinnor behandlas sämre än andra, eller elever som inte följer vad som uppfattas som kulturella eller religiösa påbud utsätts för press och trakasserier från andra elever. Elaha, som kommit till Sverige från Afghanistan, säger:

”När man fyller 19 så hamnar man automatiskt på Komvux och där finns alla föräldrar. Det skapar väldigt mycket problem för oss tjejer, eftersom alla känner varandra och alla begränsningar börjar där. Hedern kommer in väldigt mycket. Människor är som moralpolis där, kvinnor går runt och kommenterar tjejers kläder och ifrågasätter saker. Mitt största problem just nu är att jag kommer hamna på Komvux snart. Jag har vänner som har berättat om detta. Det räcker med att man kommer från samma land för att andra ska ta sig rätten att

⁴ Rapporten om segregation i Lunds kommun 2018, utförd med stöd av DELMOS (Delegationen mot segregation) diskuterar läget i Lund utifrån rubrikerna bostad, utbildning, arbete och försörjning, brottslighet samt demokrati, civilsamhälle och deltagande. Den bygger till stor del på Välfärdsrapporten från året innan och pekar ut större upplevd otrygghet bland kvinnor än bland män, könsrelaterade löneskillnader samt bristande delaktighet bland nyanlända kvinnor som de huvudsakliga utmaningarna.

kommentera. Då vågar man inte göra något. Komvuxkonceptet ger samma känsla som att hamma i Afghanistan igen.”

Större system

Många familjer som aktualiseras i hedersärenden har släktingar som också bor i Sverige och som har direkt påverkan på den mindre kärnfamiljens beslut och agerande i olika situationer. Även släktingar i andra länder kan ha stort inflytande trots geografisk distans. I enlighet med kollektivistiska mönster är det utökade familjenätverket tätt sammanbundet i en självklar dynamik som visserligen inte alltid är synlig för en utomstående betraktare men som har fundamental betydelse för hur den enskilda familjen eller individen förhåller sig. För en del spelar även normsystemet bland grannar och olika sociala nätverk stor roll. Inte minst verkar det gälla om man tillhör en liten etnisk minoritetsgrupp, en särskild församling eller förening. Då kan det finnas ytterligare kontroll och förväntningar som styr oavsett om man har släktingar i närheten. ”Mamma bryr sig mycket om vad andra säger och tycker, det är viktigare än vad hon själv tycker”, säger Mahsa när hon intervjuas om sin uppväxt. Föräldrar som i sin tur är underkastade normer och värderingar som finns i en större omkringliggande kontext, ofta den egna slakten, tas upp i flera samtal. Sakina säger om sina föräldrar:

”Jag tror att det som egentligen spelar störst roll är hur folk ser på dem här och nu. Sen tror jag att de försöker intala sig själva att de är oroliga för mig, men man märker ju på hur de betar sig. Det går upp och ner och när det går upp vill de ha kontakt med mig och vill få mig tillbaka, då är det ofta att de har varit iväg och träffat släktingar. Sen har de sagt uttryckligen: ’hur kommer andra att se på mig om jag är en dålig pappa?’”

En del intervjupersoner talar om föräldrar som egentligen inte är så strikta, som själva ”vill släppa på de här normerna, men där de vet att det blir tufft för att resten av slakten inte tycker så.” Alla är delar i ett större system och det är svårt – men inte omöjligt, betonar flera! – att bryta sig loss och börja leva mer för sin egen skull. ”Så när det kommer till förändring över tid skulle jag vilja inflika att det finns fall där det börjar luckras upp inom familjen. Så jag tror ändå att det händer något, hjulen snurrar men långsamt”, säger en informant. ”Saken är ju den att människor är väldigt förändringsbara, det går att göra framsteg, man måste bara sätta igång processerna på rätt sätt”, säger Zeki, vars familj kom till Sverige för ganska länge sedan. Han beskriver sin uppväxt i ”nåt slags experimentgeneration” som själv har behövt ”sätta ett helt nytt regelverk för hur vi ska kunna leva liksom. Vi har fått tänja på gränser, vi har fått utforska på andra sätt.” Han berättar om sin erfarenhet av att komma ut som gay inför sin släkt, och talar om vikten av förebilder inom den egna gruppen så att det ska bli lättare för kommande generationer: ”Då har vi levt så pass länge här att vi kan ta in så mycket från den här världen in i våra hem, men det är ju inte så jäkla självklart om man kommer från ett annat land, som mina föräldrar gjorde då, och hade helt andra värderingar.”

II. Utmaningar

För att hitta rätt lösningar och skapa relevanta insatser är det viktigt att förstå de olika nivåer av hinder som ligger i vägen för ett tryggt och effektivt arbete mot hedersförtrycket. En del av svårigheterna utgörs av pragmatiska, fysiska omständigheter som kan vara möjliga att förändra genom praktiska åtgärder. Annat är mindre greppbart och handlar snarare om subjektiva föreställningar och förhållningssätt; om känslor och rädslor. I detta avsnitt diskuteras några sådana aspekter.

1. Svårt och komplext

”Dessa ärenden är svåra, de är nästan de svåraste ärendena vi har”, säger en kurator i en fokusgrupp. Orden sammanfattar väl hur problematiken diskuteras i de allra flesta intervjuer – det är komplicerat, krävande och ibland skrämmande att arbeta i situationer där det finns inslag av hedersrelaterat förtryck eller våld. Man är rädd att säga fel och att göra fel. I flera sammanhang belyses hur denna rädsla kan leda till över- eller underreaktioner: antingen förhastade ingripanden som skapar nya problem och faror, eller en paralyserande passivitet där man inte vågar göra något alls.

Ett besvärligt begrepp

Själva terminologin kring problematiken har debatterats länge, och många röster har höjts som av olika skäl argumenterar för att själva ordet ”heder” inte bör användas. I arbetet med denna kartläggning har flera intervjupersoner tagit upp dels svårigheterna som finns kring definitioner och gränsdragningar, dels laddningen i själva ordet som man upplever kan ”stöta bort den som behöver hjälp”. De flesta är överens om att personer som själva lever i hederskontexter inte ofta använder sig av ordet. ”Nej. Då kanske man tänker att det *inte* är det, om de skulle använda det”, säger en informant. ”De använder inte själva termen heder”, säger en annan intervjuperson. Mer att de pratar om att ’så här löser man det i vår familj’”. Ytterligare en informant tar upp att hen brukar inleda med att ”testa sig fram i samtalen, att vara lite utforskande innan saker landar”, och att ordet ”heder” vid något tillfälle har ”träffat rätt, men jag har hört om skolkuratorer som har använt begreppen där ungdomarna kommer hit och är upprörda över att deras kurator använt den terminologin, att de tycker att de är rasister och fördomsfulla. Det har jag mött.” Själv har hen blivit hjälpt av att läsa mycket vetenskaplig litteratur om problematiken, och ”känner att det inte alltid finns en funktion med att prata om heder, men jag kan prata om det utifrån våldsmekanismer”. Medvetenheten om att en del unga har blivit ”brända” i tidigare samtalskontakter och kan reagera negativt på ett visst ordval gör att alliansbyggandet blir extra viktigt, säger informanten: ”För att få någon vettig info är det viktigt att de märker att jag inte har fördomar”. Man måste vara försiktig i hur man ställer sina frågor, så att ungdomarna kan ”hålla nere garden. Till exempel kan det vara bättre att fråga: ’om en av dina kompisar hade varit med om detta, hur hade du tänkt då?’ Man kan inte gå rakt på sak även om de går rakt på sak.”

Skolsköterskorna har fått ett nytt underlag för sina hälsosamtal där eleverna har möjlighet att själva välja ämne utifrån ett bildmaterial med rubriker. De har lite olika tankar kring att ett av temana för högstadiet numera är just ”hot, våld, hedersrelaterat”. En av dem säger:

”Ja det är ett nytt sätt, det är bilder med rubriker. Så får eleverna själva välja. Det är lätt att missa om man inte är på det, men jag försöker få eleverna att berätta utifrån bilderna. Fast det är lätt att glömma. Men det är en med heder, våld och någonting till. Då frågar jag om det, då brukar jag lägga till att det kan både vara fysiskt och på nätet. De tänker inte på nätet men jag tycker att det är viktigt. Men det vävs ju ihop så mycket så det blir ett

mycket naturligare samtal än det andra. Men jag skulle inte säga att eleverna är de som leder samtalen, utan det är fortfarande vi som gör det. Det blir mer att vi sitter så här och pratar och väver ihop det...

En annan intervjudeltagare påpekar att den tidigare strukturen, där eleverna fick fylla i ett formulär inför samtalet, gav utrymme för skolsköterskan att läsa igenom deras journal för att få vägledning av hur de har haft det tidigare år. Nu upplever hen inte alltid att detta hinns med, trots att journalen är ett viktigt verktyg för att kunna följa eleven under längre tid och få en samlad bild av gjorda observationer och eventuell tidigare oro kring dess situation.⁵ Samma person har funderingar kring ”om ordvalet är så bra egentligen, för det är många som inte tänker... Ja, de identifierar det inte själva som heder. Det är mer intressant att prata om hur hemmiljön ser ut, om man har kontroll, får vara med och påverka, får göra det man vill.” En kollega faller in:

”Nej, men hedersvåld säger man inte, utan man får in det. Vi är ganska duktiga på att ställa frågorna så att vi kan fånga in det ändå. Känner man att här kanske det är någonting, så ställer man mer direkta frågor. Men annars kastar man inte bara ut ordet. Det är ett pussel man lägger även där, när de berättar om sitt liv.

En informant som arbetar med behandling säger att man måste väga sina ord väldigt mycket, och menar att det kan vara svårt att passa ihop hedersterminologin med hur familjerna pratar hemma. Det som sägs är inte alltid uttryckt i de ord som myndigheter och verksamheter använder för att beskriva problematiken, och ofta är det mer mellan raderna, ”ett annat sätt att hota. Man säger inte rakt ut, utan man berättar för barnet om andra fall där det hände. Och då kan ju inte barnet säga att man blev hotad, för det är ju bara en berättelse. Det är väldigt subtila men ändå väldigt klara sätt att komma runt det.”

En annan aspekt på ord och begrepp tas upp av en intervjuperson som är kritisk till nervositeten som kan finnas bland kollegor och samarbetspartners från olika verksamheter. Personen upplever en överdrivet försiktig inställning från vissa håll när det pratas om hedersproblematik, särskilt om det gäller kulturrelaterade frågor. ”Ironiskt nog är det de som själva jobbar med hedersproblematik och har mest erfarenhet som är mest förlåtande kring hur man pratar om det, medan de som inte arbetar med det blir mer defensiva och tycker att det handlar om fördomar”, säger hen. ”Hur många filter måste vi gå igenom för att vi ska sluta vara oroliga för att vi säger fel?” Personen beskriver sig själv som invandrare och uppvuxen i en muslimsk familj med en hedersstruktur. (”Det var tusentals släktingar jag aldrig hade träffat som bestämde över mitt liv...”) Visserligen är det begripligt att folk inte vill uppfattas som intoleranta eller kränkande, tycker informanten, men ska det gå så långt att vi skyddar dem som är destruktiva och dåliga för ungdomarna? I samma resonemang framförs kritik mot den egna yrkesgruppen: ”Vi är ett problem här också. Många av oss är väldigt involverade i värdegrundsfrågor. Vi bär facklan på många områden och klagar på att andra inte tar tag i detta. Men det gör också att vi skapar en miljö där det inte går att prata om normer som bryter mot det vi har skapat.”

Farligt och frustrerande

”Det får inte gå snett!” är en tanke som tycks genomsyra arbetet i hedersärenden. Elevhälsa, socialarbetare, poliser och andra möter dagligen svåra utmaningar bland individer och familjer som mår dåligt på olika sätt. Vissa har ett långt yrkesliv bakom sig där de hanterat missbruk, psykisk ohälsa, våld och elände bland sina elever och klienter. Så varför upplevs denna problematik som värre? Flera intervjupersoner beskriver en stark rädsla för att göra fel, eftersom man upplever att misstagen kan bli så förödande och följderna så dramatiska.

⁵ Viktigt att vara tydlig med är att skolsköterskorna har möjlighet att sekretessbelägga uppgifter i elevens journal för vårdnadshavare om det anses kunna vara skadligt för barnet ifall informationen kommer fram.

”Vi som jobbar med detta blir mer skrämda av att biverkningarna är större. Om det visar sig vara hedersproblematik kan konsekvenserna vara katastrofala: de kan föras utomlands, bli bortgifta och dödade i värsta fall. Man vet aldrig vilka, det syns aldrig utanpå. Det finns en större oro för att barnen ska bli tystade och aldrig mer våga säga någonting, eller att de ska utsättas för grovt våld. Vi har de som har blivit utsatta för övergrepp av anhöriga, som inte vågar säga något för att de ska bli utfrysade av sin familj eller inte trodda. Så det är psykologiskt förödande att de inte får hjälp eller blir skyddade. Det är därför det väcker en sån stress hos alla.”

Någon jämför med oberäkneligheten i ett våldsärende där förövaren är psykiskt sjuk och menar att hedersdynamiken också – om än på ett annat vis – gör situationer oförutsägbara och svåra att förhålla sig proaktivt till. Andra tar upp hur svårt det är att veta vad som är sant i de olika aktörernas utsagor, att förövare i hedersärenden ”aldrig erkänner”, och att både utsatta och förövare i hedersärenden ljuger. Polisen lyfter att dessa ärenden

”...är svårare för att folk inte vill prata. Att man håller varandra mer bakom ryggen. Och att man kanske kommer att försöka släta över det lite mer. Jag har förstått att de aldrig kommer att erkänna något själva, utan man får gå på allt runtomkring som kommer att peka på det. För just erkännandet kommer troligtvis aldrig att komma, det sitter så djupt rotat.”

När det gäller komplexiteten i de mer vardagliga situationerna lyfter man från skolans håll ofta den ”jobbige gråzonen” som beskrivs närmare i avsnittet om ungdomar; hur svårt det är att hantera den som lever i utsatthet men inte ser det själv, eller som visar det men ändå inte är beredd att göra något åt det. Det väcker mycket egen ångest och frustration, och flera säger att det är ”enkla” med mer akuta situationer – då vet man åtminstone vad man ska göra. Man balanserar på en tunn linje där ett misstag kan bli ödesdigert och

”...man vet att gör jag fel här, ringer jag upp föräldrarna i fel läge eller tar jag fel kontakt kan det få så stora konsekvenser för eleven. Den risken som hela tiden hänger över en är svår, det blir en gränsdragning för när man reagerar. Det måste vara väldigt allvarligt för att man agerar.”

Hade det varit en annan elev med annan typ av problematik, menar man, så hade tidigare insatser i förebyggande syfte varit möjliga, men här måste man avvakta för att det blir så farligt. ”Ja, hur man än gör känns det som att det aldrig kommer att bli bra”, säger en kurator. ”Blir du placerad tvingas du välja bort saker. Du kommer aldrig att känna dig helt nöjd för du kommer alltid att behöva välja bort något.” Och med de andra eleverna, de som inte vågar ta steget, ”där finns det inte så mycket att tillgå för de kommer bara att säga nej. Det är frustrerande att inte veta vad de ska göra. Det tycker jag är det svåraste.”

Det är tydligt att det hos många professionella väcks starka egna känslor i insikten kring de situationer som vissa ungdomar befinner sig i, som präglas av begränsningar i vardag och perspektiv men som ”...är svårare att ta på, där de inte själva uttrycker det som ett bekymmer för att de inte tror att det skulle kunna vara på något annat sätt.” Man talar om en viss kategori elever som inte visar sin utsatthet förrän det är så pass illa att man kan gå in och verkligen agera, och då handlar det oftast om våld som inte längre går att dölja eller bortse från. Man tar upp svårigheten med att arbeta utifrån mänskliga rättigheter och olika värdegrundsprinciper när man vet att detta inte är en realitet för vissa elever, och man inte heller har något alternativ att visa fram för dem. ”Det tyckte jag var jättejobbigt när jag jobbade med det, att man pratar om rättigheter och att det här du lever i, det är inte okej. Men man har inget erbjudande mer än att antingen flyttar du eller så bor du kvar. Det tyckte jag var så svårt.”

När det gäller lite äldre elever beskriver flera yrkesverksamma att deras egen strategi blir att fokusera på möjligheter i framtiden; de peppar eleverna i att de inte ska vara rädda för att ta studielån och flytta hemifrån efter gymnasiet, och säger:

”...att det kan vara en väg till att få styra ditt eget liv. Man måste inte plugga nära. Många har ju hört att de inte får ta några lån och att de måste bo hemma. Det kan vara ett sätt att ge lite hopp, att det inte alltid kommer att se ut så här. De kan skapa sig lite utrymme själva.”

Andra diskussioner som gäller professionellas reaktioner gäller motstånd mot att ta in realiteten hos de utsatta av olika skäl. Man nämner att det saknas insikt om problemets allvar och omfattning på chefsnivå, och att det finns känslomässiga hinder och personliga värderingar som kommer i vägen hos enskilda handläggare. Det är skillnad i hur man ser på problematiken och hur engagerad man är. Olika socialarbetare förhåller sig på olika vis i ärenden som väcker egna rädslor. Åker man själv och hämtar en utsatt person eller ej? Vågar man skydda någon som är förföljd? Orkar man höra om grovt våld och utsatthet eller hamnar man i förnekelse? ”Jag skulle önska att vi var bättre på att ta emot folks berättelser”, säger en informant. ”Det finns de som valsat runt i tio år i systemen utan att ha vågat berätta”. Man nämner också handläggare som i sina möten med utsatta tycks vara oförberedda på mänskliga reaktioner och därför tar saker personligt, exempelvis när en klient ljuger eller rymmer från en placering.

Stereotyper om offer och förövare

”De kan spela på våra fördomar”, säger en informant i ett samtal om vuxna kvinnor som vill separera. ”Att de tror att vi tänker att muslimska män är väldigt aggressiva och så.” Hen berättar om ett tidigare ärende där en kvinna öppet tillstod att hon hade använt osanna argument för att kunna flytta ihop med en ny man som hon hade blivit kär i – ”det är så man gör för att kunna få leva det liv man vill”. I samma intervju nämns de påstående som dyker upp ibland, att diskussioner förs mellan kvinnor om hur man går tillväga om man vill separera och behöver lägenhet, och att man kan använda heder eller våld som ett sätt att ”få till” det. Här närmar sig samtalet en brännpunkt: finns det en så stark föreställning om män med en viss bakgrund att det räcker med att slänga ut ordet ”heder” för att omgivningen ska ta ställning direkt?

I flera av diskussionerna, särskilt med skola och socialtjänst, tas detta upp som ett problem som skapar osäkerhet i olika bedömningsituationer. Riskerar vi att läsa in en särskild problematik eller missbedöma ett läge för att vi bär på negativa föreställningar om vissa grupper? Utgår vi undermedvetet från att män från Mellanöstern är förtryckande? Hade vi tolkat situationen likadant om det varit en svensk pappa vi hade framför oss? I ett par intervjuer tar man upp exempel på familjer där det är mamman som varit mest kontrollerande och förtryckande, medan pappan har varit mer öppen och tolerant. Detta kan vara svårt att upptäcka, tror man, eftersom bilden oftast är att det är män som upprätthåller de patriarkala normerna. Mahsa, som förlorade sin pappa i tonåren, berättar om sin saknad och utsatthet efter att han gick bort. ”Jag har aldrig haft en bra relation med min mamma. Jag hade en mycket närmare relation till pappa. Mamma hade ingen makt när pappa var i närheten, så när hon ville bråka med oss barn så gick hon alltid iväg med oss.” Hon beskriver en konservativ, kontrollerande mamma som fick mothugg av en demokratisk, sekulär pappa: ”Det var mycket konflikter när de levde tillsammans. Det var ingen riktig kärleksrelation. Det var en massa bråk angående kläder och smink.” Mamman ville att flickorna skulle fortsätta klä sig och bete sig som i Iran, medan pappan tyckte att nu när de var i Sverige så var det inte längre nödvändigt.

En annan utmaning ligger i diskrepansen mellan föreställningen om att hedersförtryck främst sker i lågutbildade, ofta nyanlända, familjer och den verklighet som flera intervjupersoner beskriver: att familjerna man möter i ärendena ofta speglar det resursstarka

befolkningsgenomsnittet i Lund. De har bott här länge, pratar bra svenska, jobbar och har ”koll på lagar, regler, skyldigheter och rättigheter. (...) Det finns mycket fördomar om i vilka familjer hedersproblematiken finns, och man passar inte in i den bilden.” Förekomsten av trångsynta, onyanserade föreställningar om föräldrar från vissa länder tas upp både i professionsintervjuerna och i samtalen med personer som själva levit i en hederskontext. Kring denna grupp, de som utsätts, finns också problematiska stereotyper. Vilka är det egentligen som lever under kontrollen och förtrycket? Går det att se utanpå? ”Jag tänker att fördomarna är att de är från andra länder, gärna arabiska tror jag att man tänker”, säger en informant som arbetar med behandling. ”Att man gärna ska täcka hår och kläder. Vilket ju inte alls behöver vara fallet. Inga av de som jag har träffat har haft hijab. Det är ju inte det som det handlar om...” En polis som får frågan om vad som väcker tanken om att ett ärende kan vara hedersrelaterat svarar: ”Om man bara tittar rent fysiskt: slöja. Då tänker jag tanken. Har hon valt att ha det här själv?”. Att i myndighetskontakter uppfattas som att vara tvingad att bära slöja kan verkligen spela roll, säger Raihana som berättar att hon tog kontakt med socialtjänsten på grund av sin familjesituation: ”Men jag tror att grejen med att jag kände att det inte var mitt eget val att ha på mig slöjan bidrog mer till att jag fick hjälp än det jag berättade om föräldrarna. Det handlar nog om att det passar in i hedersbilden”. Sakina berättar att hon under gymnasieperioden träffade kuratorn ganska mycket på grund av skolstress och höga krav som hon hade på sig själv. Hennes situation hemma var också besvärlig, men det var inte något hon hade tänkt ta upp med kuratorn, som frågade ”varför jag var stressad. Hon frågade: ’är det för att du är rädd för att bli bortgift om du inte får A i alla ämnen?’ Då kände jag att så typiskt att jag har slöja och så ställer hon en sån här fråga. Det blev jättenegativt.” Sakina berättar också om en kurator på universitet som hon mötte efter att hon förlovat sig. Meningens var att de skulle prata om Sakinas studieresultat, men kuratorn ville hellre fokusera på annat och antydde att förlovningen kanske inte varit frivillig.

”Jag försökte säga till henne att det var mitt eget val. Och jag skulle aldrig berätta om min situation för någon som jag inte känner att jag kan lita på, det är kanske fel ord, men som skulle lägga värderingar i det. Så jag skulle nog bara berätta detta för mina närmsta vänner. Det handlar mest om min värdighet egentligen, och att jag aldrig skulle gå med på något sånt.”

Att fokusera på vissa länder eller områden och därmed glömma bort andra tas upp som en fara i flera intervjuer. Förståelsen av hedersproblematiken har baserats på fall med särskilda etniska och religiösa förtecken, och det är svårare för den som kommer från Balkan eller har en kristen bakgrund att bli sedd och bemött i sin utsatthet. I en intervju med socialtjänsten beskrivs att vissa av tjejerna är ”utmanande, mer än kanske vanligt brukligt”, vilket kan bli förvirrande för omgivningen. Man tar också upp det faktum att killarna lätt glöms bort, och att ”det ideala offret” är en passiv, tystlåten flicka – gärna med slöja – som visar sin utsatthet enligt mallen och lyder snällt när hon erbjuds hjälp från samhället. Är man för kaxig och inte visar tacksamhet, så väcker man inte den sympati som krävs för att få stöd. Aminah minns hur det var för henne under gymnasieperioden då hon hade det svårt hemma:

”Utåt dolde jag min situation. Jag skulle alltid vara stark och ha ett leende på läpparna. Jag kunde misshandla andra elever, jag skulle röka cigaretter och vara tuff och mobba själv. Skulle aldrig gråta framför någon. Inför min kille så ville jag vara tjejen som har ett bra liv, och jag var orolig att han skulle lämna mig för att han var rädd för min familj.”

”Vi brukar kalla det lucky and unlucky kids”, säger en informant. ”Lucky kids brukar gråta och får all hjälp. Medan unlucky kids blir arga när de blir ledsna, och då får de reaktioner tvärtemot vad de behöver. De har som överlevnadsinstinkt att gå till attack. Det här måste man ju kunna se igenom. Vad är den primära och sekundära känslan?”

Tillit och tid

”Det finns ingen jag litar på som jag kan prata med när jag har problem”, säger Elaha. Hon är inte den enda som uttrycker sig så. I många av intervjuerna framkommer lågt förtroende för omgivningen och inte minst för samhällsinstanser bland personer som lever i hederskontext. Utsattheten för kontroll och våld försvåras av de känslor av ensamhet och otrygghet som kommer ur att inte våga anförtro sig till någon, och därmed inte heller kunna be om hjälp.

Den bristande tilliten kan handla om många olika saker. Att kontinuerligt bli sviken och kränkt av personer i den närmaste omgivningen kan i sig skapa stora anknytnings- och tillitsproblem. Kanske har man nyligen kommit till Sverige och saknar kunskap om vad som gäller eller vad som skulle hända om man berättar om sin situation. Kanske har man negativa erfarenheter som gör det svårt att lita på myndigheter. Oron för att inte bli förstådd eller trodd, eller för vad som kan hända med en själv eller ens familj om problemen kommer fram i ljuset, kan göra att det känns oöverstigligt eller bara otänkbart att öppna sig för någon utanför. Sakina minns hur hennes föräldrar inpräntade i henne hur det skulle gå om hon berättade för någon om problemen hemma:

”Men jag var också rädd för att de skulle dra in socialtjänsten och ta ifrån mig familjen. När saker hände hemma kunde skolan säga att jag skulle ringa BRIS eller polisen, och sen när något hände hemma och vi sa till föräldrarna att vi skulle ringa polisen, då svarade de att ’gör det, då kommer de ta dig ifrån oss och du kommer förstå att ingen kommer älska dig lika mycket som vi gör.’”

Någon informant har också varit med om att bli besviken efter att ha gjort ett försök, vilket påverkat förtroendet för stödfunktioner i efterhand.

”Sen kontaktade jag GAPF. Jag fick numret till dem av en kompis. När jag ringde GAPF kände jag inte igen mig när de pratade om ordet hederskultur, men annars kändes det bra, det var som att de visste vad jag behövde. De sa att jag skulle få prata med en psykolog för att jag behövde hjälp med självkänslan och det ena med det andra. Och så sa de att det skulle betalas, för det är tyvärr så att jag inte har någon inkomst och det är saker som man måste tag i själv. De att de kunde förmedla kontakt med en psykolog och att jag kunde få komma till Stockholm för att få prata med denne. Så jag hade ett ganska långt samtal med GAPF, och så sa de att de skulle ringa tillbaka, men sen gjorde de aldrig det. Ganska typiskt, när man söker hjälp fast man egentligen inte orkar ta tag i det för att man mår jättedåligt.”

Möjligheten att vända sig till stödfunktioner utan att behöva uppge sin identitet tycks viktig för många våldsutsatta. Aminah tänker tillbaka på hur hon mätte innan hon för första gången berättade om sin situation, och minns hur hon hade önskat att det fungerade:

”Jag vill kunna ringa med dolt nummer och själv bestämma hur mycket jag berättar. Kanske vill jag bara kolla för att veta vilken hjälp jag ska få, jag vill bara höra sanningen om vad det finns för hjälp. Jag vill bara ringa för att prata, inte ge dem mitt namn. Sen, nästa gång, då kanske jag säger mitt namn, berättar mer...”

Att uppmärksammas av någon vuxen i skolan som man till sist vågar berätta för verkar vara den vanligaste vägen till hjälp. Det tar dock ofta tid att bygga ett förtroende som gör detta möjligt. Flera av informanterna reflekterar över orimligheten i att förvänta sig total uppriktighet från utsatta ungdomar i inledande samtal eller i ”undersökningar”. Aminah försöker föreställa sig hur hon hade reagerat om hon ställts inför att besvara frågor om utsatthet i en enkät:

”Jag kan blunda och tänka mig in i den situationen, i klassrummet: jag är orolig att någon ska titta och se vad jag kryssar, orolig att lärarna ska ringa mina föräldrar, orolig att de ska polisanmäla, för jag älskar ju mina föräldrar fortfarande... Jag vågar inte svara, för jag vet inte vilken hjälp jag ska få. Och jag litar inte på någon

alls. 'Hur har du det med din familj' – jag hade aldrig svarat. Jag är rädd att gå in till kuratorn, det kan gå snack i skolan om någon ser mig..."

Hennes råd till skolan och andra samhällsinstanser är: "Bygg en relation först, eller ge mig ett nummer som jag kan ringa anonymt. Man vågar inte berätta för någon på plats men man måste ha ett nummer om något skulle hända eller man mår dåligt." Hon berättar också om en släkting som "tog ett kort från badrummet hos barnmorskan med information om vart man kan ringa om man behöver. Man måste kunna ta kortet utan att någon ser en, inte framför kompisarna. Att lämna kort i badrummet är en skitbra idé!" Flera av dem som intervjuats utifrån sin egen utsatthet betonar vikten av att hinna reflektera och själv få bestämma över processen; att få ta stegen i sin egen takt och på sina egna villkor.

Hedersproblematiken kräver eftertanke och tid även hos dem som utreder och står för insatser. Hos Barnahus beskriver man sina samråd: "Vi sitter här som vanligt med en halvtimme på oss, men i hedersärenden behövs längre tid, mer utbyte, planering och samverkan. Men vi vet sällan på förhand exakt vilka de är." Man talar på flera håll om vikten av att ha tillräckligt utrymme för utredning, men också förberedelse och förankring så att det blir så bra som möjligt om man kommer till en punkt där ett barn kan behöva omhändertas. Mycket handlar om betydelsen av att man får tid på sig, och att man hinner ge barnet i fråga tillräcklig information och möjlighet till att reflektera över vad som kan hända; "...att det kan komma konsekvenser, så att man inte rusar iväg och gör något väldigt akut som inte går att hålla sen. Som bara blir en tragedi för alla." Framförallt är det problemet med att barnet riskerar att rymma hem när de inte varit beredda på att de måste bryta med familjen som informanterna tar upp. Istället för att göra tidiga ingripanden, säger man, är det bättre att planera några veckor extra; ha lite is i magen och verkligen tänka till, kartlägga och ta reda på så mycket som det bara går. "Och det har ju socialtjänsten möjlighet att göra innan man kontaktar föräldrarna och så." Man ger exempel på situationer där

"...åklagaren bestämmer om förhör. Då ska barnet hämtas av en företrädare på skolan och barnet kommer då hit helt oförberedd. I det här ärendet kan det i värsta fall bli så att det blir ett förhör och barnet kommer i stort sett aldrig hem igen. Det är ju helt orimligt."

Socialtjänsten kan kanske ha gjort förhastade ingripanden ibland, säger man, men det behöver inte vara fel insats. Det har bara gått för fort, och planeringen har inte hunnits med. Några grundlösa ingripanden har man inte sett. "Är det något så är det väl att man har gjort för lite?"

Polisen tar upp sin möjlighet att "flagga" under samrådet på Barnahus om de tror att det finns särskilda hedersaspekter i ett ärende. Efter samrådet går dock verksamheterna skilda vägar, men just i hedersärenden skulle flera önska en fortsatt gemensam process med mer kommunikation mellan parterna "för att det ska bli så bra som möjligt, särskilt för de barn som blir placerade. Det skulle förbättra planeringen och skyddet och göra placeringarna mer framgångsrika."

Även om oron kring den egna insatsen verkar störst när det gäller avvägningen kring sådant som anmälan och placering, så beskrivs livet efter uppbrottet av många som en av de största utmaningarna för både individ och samhälle. "Det är skillnad på att vara fri och att vara ensam", säger en informant eftertänksamt. Citatet fångar väl de erfarenheter av att möta besvikelser, ångest, saknad, sorg, vilsenhet, självdestruktivitet och mycket annat som beskrivs i både i professionsintervjuerna och i samtalen med dem som själva gått igenom en brytning. Alla som diskuterar detta är eniga om att det saknas tillräcklig uppföljning och kontinuitet kring dem som lämnar sina familjer, att det behövs tid och tålamod för att det ska bli så bra som möjligt, och att processen egentligen aldrig är över.

2. Praktiska aspekter

I föregående avsnitt konstaterades att inte alla utmaningar handlar om sådant som går att åtgärda enbart med hjälp av mer ekonomiska resurser. En del hinder är begreppsmässiga eller metafysiska till sin karaktär och därför svåra att komma åt. Andra är, trots sin praktiska natur, ändå vanskliga att lösa. I intervjuerna beskrivs olika exempel på konkreta dilemman som uppstår i yrkesvardagen och som upplevs svårhanterliga. I detta avsnitt diskuteras bland annat tillgänglighets- och delaktighetsperspektiv utifrån sådant som fysisk miljö och språkskillnader, och implikationerna av den digitala utvecklingen.

Tolk

Det fåtal intervjupersoner inom verksamheterna som själva uppger att de har andra språkkunskaper än svenska tycks inte använda dem i arbetet, åtminstone inte vid formell yrkes-/myndighetsutövning. Även om någon säger sig använda engelska i enstaka samtal ibland, så behöver de allra flesta mer eller mindre ofta använda sig av tolk, främst i möten med vuxna. Detta är ännu en utmaning som flera av de intervjuade verksamheterna belyser. Man diskuterar att kommunikationen riskerar att bli förenklad och onyanserad, och att man upplever tolkar som mycket varierande i professionalitet både vad gäller etik och förmedling av innehåll. ”Tolken är mycket mer än en språklig grej”, säger en intervjudeltagare. ”Det är hela uttrycket runt om. Så i mina bästa ärenden får jag vara i ögonkontakt med tolken och säga att nu har du inte fattat vad jag sa. Och så kan vi resonera kring det. Jag vill känna att vi jobbar tillsammans.” Framförallt när det gäller mindre språk kan tillgången på auktoriserade tolkar vara dålig, vilket skapar ytterligare problem: ”Men detta ärendet nu sist, där var det svårt att hitta tolkar så där fick man ta vad man fick. Och det är ju också bekymmersamt...”

En informant som arbetar med samtal säger att det är viktigt att inte gå fort fram när man har tolk, och berättar om olika ”känslökort” som ungdomen kan använda under samtalet för att signalera till exempel om något känns svårt att prata om. Ifall det märks att något ”skaver mellan tolken och ungdomen” brukar informanten hålla sig till ofarliga ämnen under just det mötet. Samma person brukar alltid, efter ett första tolksamtal, försöka ta reda på hur ungdomen upplevt situationen genom att fråga efteråt med gester och enkelt språk om tolken fungerade väl. ”Är det en tolk som inte känner familjen och som säger exakt allt som sägs i samtalen är det bra”, säger Mahsa när hon berättar om hur det varit när myndigheterna gjort hembesök. ”För tolkarna säger inte alltid allting som de ska. När socialtjänsten kom hem till oss gjorde tolken fel, men då avbröt jag och sade ifrån.” Mahsa berättar att hon också har fått hjälpa sina syskon och sin mamma på vårdcentralen, och då hört hur samtalen tolkats fel.

Exempel på sådant som yrkesverksamma menar att personer med tolkbehov själva har tagit upp är, förutom att tolken inte översätter rätt, att det saknas kunskap om att dialekter skiljer sig kraftigt åt mellan olika länder och områden, t ex när det gäller arabiska och romani. Samtidigt finns en problematik i att likväl som det kan vara bra att tolken är från samma folkgrupp av språkliga skäl, så är risken större att man känner till varandra. Det händer att klienter känner igen tolken på rösten eller namnet och att samtalet därmed blir omöjligt, då de känner oro över att själva bli identifierade. Man vill inte lämna ut sina svåra och privata upplevelser, och är inte sällan rädd att tolken ska prata bredvid mun. ”Vi använder nästan alltid kvinnlig telefontolk, men det är ändå mycket problem med det. För vi får bara ett namn och sen sätter vi oss i rummet med kvinnan och då lyssnar hon på rösten och säger att henne kan vi inte ha. Hon känner min familj”, berättar en informant. I intervjuerna ges också exempel på tolkar som reagerar personligt och känslomässigt på vad samtalen ”triggar” i dem själva.

Å ena sidan vet man att det i våldsärenden inte är rekommenderat att använda tolk på plats, å andra sidan föredrar de flesta kontakttolk framför telefontolk utifrån kvalitativa hänsyn. På frågan om telefontolk svarar en polis: ”Nej, jag vill helst ha tolken på plats. Men jag vet att just med hedersärenden, då har vi fått lära oss att man helst ska använda rättstolk via telefon. Fast generellt sätt är tolk på plats det bästa...” Från en verksamhet berättas:

”I längre kontakter blir ju tolken en del av samtalet, att jag jobbar med tolken. Ibland är det kvinnan som har tagit med sig denna, och då kan vi bli jätteoroliga och undra: ’vad har nu de pratat om?’. Ibland ser vi ju också att klienten och tolken står kvar på parkeringen en timma efter och pratar. Det kan bli dumt. Samtidigt tänker jag att jag har accepterat att tolken inte är en fluga på väggen, utan kommer att filtrera allting jag säger...”

Det är också en utmaning att det på vissa språk saknas adekvata begrepp eller att tolken ifråga inte använder korrekta termer utan uttrycker sig värderande kring olika saker. En av de arbetsplatser som använder tolk i allra störst utsträckning tar upp värdet av att ha språkkunskaper på plats i den egna verksamheten, eller åtminstone fasta relationer med trygga och skickliga aktörer: ”Jag hade önskat att vi hade våra egna tolkar som vi kunde samarbeta med; någon som vi alltid kan använda oss av.”

Digitalisering

Den digitala arenan är idag oerhört viktig för de flesta ungdomar, och i takt med att mycket av den sociala interaktionen flyttat dit så följer också konsekvenser – inte alltid positiva. Visserligen är den tekniska utvecklingen full av möjligheter och goda aspekter. Det är lätt att söka kunskap, hitta information om rättigheter och få stöd och hjälp när man är utsatt. Den som är begränsad i sin fysiska vardag kan skapa kontakter online och leva ett annat liv i stunden. Men precis som mobbning och trakasserier inte längre bara sker i den fysiska verkligheten på skolgården, så kan mycket av det hedersrelaterade förtrycket existera och förstärkas i en dimension som inte är lika enkel att upptäcka och komma åt. Rykten och skvaller uppstår ofta ungdomar emellan och sprids inte sällan genom sociala nätverk där vuxna saknar insyn. För den som lever omgiven av hedersnormer innebär utvecklingen särskilda utmaningar. Olika appar och program erbjuder tekniska lösningar för övervakning och kontroll och sociala medier skapar nya möjligheter till snabb och obegränsad spridning av information. Dessutom kan förbjudna relationer dokumenteras genom bilder, filmer och chattloggar, vilket innebär stora risker dels för upptäckt, dels för att materialet används i utpressningssyfte utifrån medvetenheten om dess laddning i en hederskontext. Socialtjänsten berättar i flera intervjuer om hur mail och sms kan dirigeras om till familjemedlemmar med hjälp av olika appar och program, och beskriver att ungdomar som lämnat sina familjer läggs ut med bild på Instagram och andra sociala medier i rena efterlysningar.

I andra intervjuer berättar lärare om hur mobilfria lektioner verkar vara ett särskilt stort bekymmer för vissa elever som ”får panik när de ska lämna in telefonen, men kan inte förklara varför”. Kuratorer vittnar om elever som blir uppringda hemifrån, ibland flera gånger i timmen, och om föräldrar som kommer till skolan om de inte får svar, exempelvis då telefonerna varit avstängda vid nationella prov, och som kollar barnens telefonlistor och söker upp vartenda nummer som inte känns igen. Man är också medveten om ryktesspridning och konflikter via nätet som lett till svåra situationer. Polisen lyfter dilemmat med att ”många, framförallt yngre, lever sitt liv på nätet. Men med tekniken har du ju massor med möjligheter till att spåra. Plus att spridningseffekten ju är enormt mycket större idag.” Man tar upp problemet med utpressning och delande av filmer, men lägger till att ”det gör de ju i alla ärenden, inte bara hedersärenden”. Oro över att känsligt material ska exponeras online är vanlig i hederskontexter. ”Han hotade mig med att han skulle skicka nakna bilder på mig till andra. Jag hade inte nakna bilder men man kunde se lite av min kropp”, berättar Farzana. ”Det är liksom inte bra om någon annan ser det. Han sa att han skulle lägga ut det på Facebook.”

Socialtjänsten nämner att GPS på telefonen är något man måste tänka på när man bestämmer möten med ungdomar utifrån hedersproblematik; att funktionen ska vara avstängd eller att man behöver tänka på var man träffas. Dessutom finns den svåra utmaningen i att övertyga placerade ungdomar om att de måste lämna ifrån sig mobilen och avstå från kommunikation, digital och annan, av säkerhetsskäl.

Ungdomsmottagningen pratar om tekniska rutiner som kan bli problematiska eller slå fel, exempelvis kring smittspårning, tidsbokning och recept. ”En grej är ju hur man bokar tid. Att fråga om de kan få påminnelse på sms eller inte.” Vid behov sätts en lapp på journalen om att man ej får kontakta hemmet, och en varning kan föras in: ”Då blinkar det upp när man öppnar journalen. Gäller det smittspårning så får man skriva med fet stil att de bara får kontaktas via mobilen, inte genom brev. Men det hänger på våra markeringar, som följer med i en fysisk journal.” Man nämner också möjligheten att skriva helt stängda journaler om det behövs, och pratar om riskerna som finns med dagens system som gör det möjligt att få ut sin journal via 1177.

”Man kan ju stänga och låsa. Men det har ju varit faran. Att någon har tillgång till ens bankID. Där ser de ju alla recepten. E-recept också. En del ungdomar säger att ’du får inte skriva en journal på mig för att då...’. De har jävligt stor medvetenhet själva skulle jag vilja säga. Och då får man informera att man kan gå in och läsa sin journal. Sen har vi ju extra brandväggar till vårt system. Det är bara ungdomsmottagningen i Skåne som kan läsa våra journaler. Ingen annan kan det. Men de kan ju begäras ut av ungdomen själv eller via föräldrarna då. Och där vet man ju inte om det är via bot som de behöver göra det hemma.”

Även i intervjun med psykiatrin diskuteras svårigheterna med det nya systemet där journaler kan begäras ut från 1177. Tjejer som placerats enligt socialtjänstlagen säger i samtal med BUP att de inte vågar prata fritt med socialtjänsten för att de tänker att föräldrarna kan begära ut journalen. Inom psykiatrin är det mer reglerat, säger informanten, och betonar att föräldrar efter att barnet fyllt 12 inte får ha tillgång till deras bankID utan särskild anledning. Visserligen kan föräldrar tvinga barnet att logga in och läsa journalen, men sekretessprövning görs på ett helt annat sätt om det står att det är ett hedersärende. Har det gjorts en orosanmälan till socialtjänsten så försluts journalen.

”De kan begära av arkivservice att få ut barnets journal. Men då gör arkivservice en sekretessprövning och tar bort det som inte ska synas. Står det då hedersproblematik tänker jag att det inte är mycket man kan få ut. Men jag kan välja att skriva i speciella journalmallar. Gör jag en orosanmälan så syns inte det. Går föräldern in och tittar när jag har gjort en orosanmälan syns inget på 1177. Det är ju väldigt viktigt, speciellt när det är våld i hemmet, att socialtjänsten ska ha informationen utan att det kommer till föräldrarna på något annat sätt.”

Det ojämställda offentliga rummet

Många av dem som intervjuats är eniga om att det är oerhört viktigt att ungdomar som växer upp i hederskontexter får tillgång till stimulerande och jagstärkande aktiviteter för att i förlängningen hitta vägar mot ökad frihet och självbestämmande. Att nå ut till utsatta personer och skapa möjligheter för dem att växa och utvecklas som individer är dock svårt när själva problematikens karaktär inskränker deras kommunikations- och handlingsutrymme. Hedersnormerna begränsar flickors och kvinnors rörelsefrihet och tillgång till offentliga platser utifrån föreställningar om nödvändig kontroll för att upprätthålla och skydda familjens gemensamma anseende och det kyskhetskapital som värderas särskilt högt. Problematiken lyfts även i kommunens rapport om segregation från 2018. Där konstateras att kvinnors levnadsvillkor och -utrymme i staden på flera sätt är sämre än mäns, och att detta bland annat har att göra med upplevd otrygghet i det

offentliga rummet som innebär att kvinnor i högre grad avstår från aktiviteter och från att röra sig fritt.

De verksamheter som särskilt arbetar med ungdomar som målgrupp utifrån deras rätt till fritidsaktiviteter och engagemang kämpar i motvind mot besvärliga strukturer. ”Alla förtjänar samma rättigheter som de barn som har växt upp i Sverige”, säger en informant. ”Jag vill känna att jag kan göra skillnad. Men om de inte får vara på fritidsgårdarna kan jag inte ens träffa dem.” Man beskriver tonåringar med stränga regler hemifrån, som i många fall inte får lov att vara utanför hemmet överhuvudtaget annat än för att gå till skolan. Från ideella föreningar kommer berättelser om tjejer som endast har möjlighet att träffas på dagtid för att de absolut inte får vara ute på kvällen, som inte får åka buss eller tåg själva, som inte får röra sig utanför hemmet utan att ha med ett syskon, som aldrig fått lov att dansa, prova på en kulturaktivitet eller gå på fest. Ofta är det något som vuxenvärlden får gissa sig till; det uttalas inte tydligt att det handlar om förbud. En representant från en frivilligorganisation säger:

”Det är svårt för dem att prata med varandra eller med mig om restriktioner. De fick hem papper för att få vårdnadshavares underskrift för att gå på bio. Tjejen som inte fick gå på bio sa att hon tyckte vi ska kolla på Netflix istället. Det tog ganska lång tid för mig att förstå att det var det som det handlade om. Att hon inte fick.”

Hur den fysiska miljön är utformad och hur aktiviteterna anpassas spelar också stor roll. Flera fritidsledare tar upp betydelsen av sådana faktorer och diskuterar skillnaden mellan öppen och riktad verksamhet. Man är eniga om att den öppna, ostrukturerade verksamheten – den där man ”bara kommer in och hänger, i princip” – är lättare att ta till sig för killarna, medan den riktade som handlar om att man gör något specifikt och tematiskt, exempelvis en samtalsgrupp eller fotocirkel, attraherar tjejerna mycket mer. Det märks också att det är lättare för tjejerna att få lov att komma till fritidsgården om det finns en tydlig aktivitet med ett syfte. Att bröder eller andra släktingar finns på platsen kan göra att vissa tjejer undviker den. Samtidigt som man har egna ambitioner om att nå de tjejer som kanske behöver platsen och aktiviteterna allra mest, upplever man att prioriteringen och fokus inte minst från ledningshåll ligger helt på den öppna verksamheten, utifrån en outtalad men underliggande tanke om att fånga upp ”sambandsproblemet, de kriminella killarna ute på gatorna”.

Flera fritidsgårdar önskar en dialog inte minst med tjejer för att få veta vilken typ av aktiviteter de skulle vara intresserade av, och vilket arbetssätt som skulle kunna möta deras behov. I nuläget upplevs både fritidsgårdar och en del föreningar av många som ställen där killar tar plats och tjejer känner sig obekväma. Man beskriver en starkt könssegregerad miljö på många håll, och säger att de tjejer som ”har varit lite modiga och har vågat ta kontakt med folk, de blir väldigt uttittade”. Många ser nödvändigheten i att bedriva viss separatistisk verksamhet, alltså åtminstone under en fas skapa forum som exklusivt är till för tjejer (eller andra målgrupper) för att etablera nödvändig trygghet. I intervjumaterialet finns beskrivningar av den kraft och magi som kan uppstå i ett rum där ungdomar känner sig säkra och bekräftade och kan uttrycka sig på sina egna villkor: ”De förvandlades till superhjältar! Det var häftigt att se!”. Samtidigt är även detta något som kräver tid och långsiktighet för att lyckas med. En informant säger:

”Det som jag har sett, det har jag egentligen sett överallt, är tjejerna som är mer utsatta. Problemet är att de är så otroligt svåra att nå. Jag vet inte hur många gånger vi har försökt skapa en plats för endast tjejer, men det går bara inte. De får inte vistas utanför, de får inte ha en fritid. De förväntas vara hemma en viss tid. Det finns ingen diskussion om detta, utan det bara är så. De får inte vara här. Vi har försökt vara på skolan och det fungerar inte heller. Det går inte att tala om de här sakerna med föräldrarna och få ett gehör. Det svåra är att inte heller tjejerna vill prata om det. Så vi kan inte få en bra bild av hur det ser ut. Det hade varit bra att få höra tjejernas åsikter, men det är tydligt att det finns saker man inte får prata om.”

Ett problem är att vuxna i omgivningen inte alltid förstår vad som krävs av barnen eller hur de själva känner inför att konfronteras med sådant som normsystemet hemifrån har laddat med negativ innebörd. I intervjuerna finns flera exempel på situationer där tjejer har reagerat starkt på saker som handlat om att de exempelvis blivit sedda i ”fel” sammanhang av vissa personer, eller att de har känt sig utlämnade och osäkra i lägen som för andra runtomkring har betraktats som vardagliga och neutrala. Att skapa trygga fysiska separatistiska rum kan vara svårt med lokaler man inte helt har kontroll över, och när man inte uppfattar behoven korrekt. En föreningsaktiv person berättar om ett tillfälle när några småpojkar råkat gå in ett stängt rum där en grupp äldre tjejer tränade dans. Tjejerna blev chockade och en av dem ”blev helt förstörd, grät och blev arg och ledsen”. En annan berättelse handlar om ett läger med övernattningsrum, där en tjej upplevde att killarna var närgångna och betedde sig obehagligt. Om kvällen gick dörren inte att låsa, och tjejen låg vaken hela natten med mobilen i handen och kläderna på, medan hon funderade på vad hon kunde ta som tillhygge om någon skulle komma in. Hon berättade inte för någon ledare efteråt, men säger att hon aldrig mer kommer att delta i någon aktivitet med övernattningsrum där killar är med. Ledarna verkade inte ha uppfattat något alls av situationen. Kanske är förväntningarna orimligt höga när det gäller vissa ideella organisationers möjlighet att se och möta behoven hos ungdomar som lever med hedersrelaterade begränsningar. De föreningsengagerade har inte alltid kunskap om problematiken och strukturerna, och de får inte tillräckligt stöd från organisationen när det gäller ansvar och beredskap, utan tvingas göra svåra avväganden och bedömningar på individnivå utan att ha verktyg för det.

Tillgängligheten när det gäller fritidssysselsättningar kan naturligtvis också handla om socioekonomiska faktorer. Resursstarka föräldrar ser till att barnen får organisera sig och delta i idrotts- och kulturverksamheter, medan andra barn hamnar utanför helt enkelt för att familjerna inte har råd. Elaha säger: ”De pengar jag får från CSN drar socialen bort från min mammas inkomst och då blir jag ju tvungen att ge mina pengar till mamma. Detta gör att jag inte har någonting själv, och då blir det svårt att ha frihet som ung tjej.” Vid sidan av konkret ekonomi kan det finnas en viss mentalitet och känsla av berättigande som antingen hämmar eller främjar delaktigheten. En informant talar om klass och utbildningsnivå, och beskriver sin egen bakgrund:

”Jag tänker också att det handlar väldigt mycket om hur en förvaltar det som finns tillgängligt. Jag är inte uppväxt med mycket pengar, men ändå med ett medelklassperspektiv. Alltså, någonstans så har både jag och mina föräldrar tänkt oss att vissa saker har jag rätt till i samballet. Då kräver jag dem också, det faller sig naturligt för mig. Och det har ju ingenting med vår inkomst att göra. Vi hade det ganska knapert stundvis, men det är en inställning.”

Kombinationen begränsande normer och ansträngd ekonomi går många gånger hand i hand med ytterligare faktorer såsom marginalisering och bristande delaktighet. Flera av de unga som intervjuats i egenskap av utsatta beskriver hur dessa olika omständigheter samspelar kring deras egen ofrihet.

Svårigheterna med att nå och engagera särskilt unga tjejer i hederskontext lyfts i flera intervjuer, och det verkar inte finnas många lösningar förutom det mycket långsiktiga och tidskrävande arbete det innebär att försöka bygga förtroendefulla relationer till föräldrar så att de till sist känner sig trygga med att låta barnen komma. Någon fritidsgård har aktivt gått in för att rekrytera tjejer till olika gruppverksamheter via hembesök hos familjerna med en fritidsledare som kan deras språk. Här har man upplevt ett mycket positivt bemötande, och att fler och fler tjejer kom successivt. Man talar också om att yngre tjejer är mer uppsökande, de kommer till fritidsgården med önskemål och frågor om det de vill ha. Sedan kommer de äldre genom att de följer med sina yngre syskon. ”Rummet öppnas för fler”, säger en fritidsledare. Men det tar tid. Som en

informant uttrycker saken: ”Vi kan inte bara säga ’Hej, kom in genom dörren, det blir nog bra’. Det måste till andra medvetna metoder.”

”Jag upplever att det är extremt svårt. Jag skulle säga att jag saknar strategier. Utöver att göra den här typen av samlingsarrangemang som vi pratade om, som inkluderar hela familjen. Utmaningen med detta är att någonstans hitta en verksamhet som passar så många olika personer i en familj. Plus att vi har sett att när det har varit den typen av verksamhet, då vill tonåringarna oftast inte vara där ändå. För då är hela familjen där och det blir inte så himla ballt.”

Bland rösterna finns även de som avvisar tankarna på förändring i familjer med förtryckande hedersnormer, och som betonar vikten av att kategoriskt hålla föräldrarna borta från ungdomarnas arenor:

”De här föräldrarna går ofta inte att jobba med. De är inte alls öppna för att arbeta med detta eller är inte ens ute efter ungdomens bästa. De är bara intresserade av sin egen agenda. De uttrycker ofta att barnen är en utsträckning av dem själva. De pratar inte om barnen som självständiga personer med egna åsikter. Det är nästan som en avhumanisering.”

Vad man är överens om är att ungdomar i riskzonen behöver tillgänglighet, trygghet och uppmärksamhet, och att få känna sig sedda och viktiga. Man är också övertygad om att det krävs mer information till de grupper man i dagsläget inte når. Sådant kräver dock resurser som inte självklart är tillgängliga. Vad beträffar dessa förutsättningar så tar man upp att det för ett par år sedan lades ner nästan tio fritidsgårdar i Lund. Med halverad personalstyrka, ekonomisk förlust och minskad kapacitet blir det uppsökande och utåtriktade arbetet svårare. Detta, i kombination med att alla väsentliga dokument inom kultur- och fritidsförvaltningen är på svenska och det saknas medel för översättning, bidrar till att verksamhet och arrangemang primärt kommuniceras till den målgrupp som redan tar del av utbudet.

3. Särskild utsatthet

I intervjuerna framkommer en del omständigheter som kan samverka med hedersnormerna och skapa en ännu större utsatthet, inte sällan genom att göra det svårare eller rentav omöjligt att söka stöd och hjälp. Här följer en genomgång av sådana aspekter som tagits upp av flera informanter och som är viktiga att uppmärksamma i förståelsen av hur kontrollen, förtrycket och våldet fungerar och drabbar individer och grupper.

Funktionsvariationer

Särskolan är en verksamhet som lyfter fram olika dilemman i vardagen. Det kan gälla elever som har en högst begränsad rörelsefrihet utifrån sin funktionsnedsättning och därmed blir transporterade till och från skolan varje dag och i princip alltid har en vuxen (lärare, släkting eller assistent) runt sig. Här blir det svårt med integritet och självständighet, och de elever som eventuellt skulle behöva signalera ett dåligt mående eller ett hjälpbehov får kanske aldrig chansen. Andra berättar om hur kognitiva svårigheter hos barnen kan innebära att de inte alltid kan bedöma och hantera vanliga ”tonårsutmaningar” i tillvaron kring sådant som relationer eller sociala medier. Detta skapar risker för olika former av utnyttjande, något som i en hederskontext kan bli särskilt allvarligt då det handlar om sexualitet, och göra föräldrarna extra oroliga, vilket i sin tur kan skapa ytterligare kontroll och begränsningar. ”Det finns en oro för att de har en diagnos och en lågbegåvning. Man ser på sina barn som små vilket är adekvat på ett sätt, men samtidigt är de tonåringar som behöver allt som andra tonåringar behöver.”

Råby ungdomshem, som ibland upptäcker kognitiva funktionsnedsättningar hos ungdomar som aldrig utretts för detta tidigare, tar upp problematiken med föräldrar som inte accepterar barnens diagnos eller särskoleplacering utifrån att detta kan påverka deras position på äktenskapsmarknaden negativt. Flera verksamheter lyfter också att det förekommer tidiga giftermål i denna grupp, inte sällan som en omsorgsstrategi från släktens sida. I dessa äktenskap kan ungdomar fara mycket illa, ibland för att deras partner inte känt till eller förstått innebörden av deras funktionsnedsättning och tar ut sin besvikelse och frustration genom våld. Andra gånger är det den som är tänkt att fungera som omsorgsgivare som råkar illa ut, genom att hamna i ett äktenskap med en person som saknar förmåga att vara en jämbördig partner och som kanske inte kan reglera sina känslor och sitt beteende. En annan aspekt på utsatthet som tas upp i samband med dessa diskussioner är de ungdomar som har någon funktionsnedsatt i familjen: ”Har de syskon eller en morbror eller något sånt hemma som har en funktionsnedsättning så får de ta extremt mycket ansvar för det”, berättar en lärare.

Det har gjorts många undersökningar globalt som visar att risken för våldsutsatthet ökar för personer med en funktionsnedsättning. Särskilt kvinnor med psykiska och intellektuella funktionsnedsättningar lyfts fram som en sårbar grupp, inte minst utifrån deras beroende av andra i vardagen. En partner eller någon annan som finns runt kvinnan i hennes dagliga liv kan vara den som utsätter henne. Ibland kombineras rollen som nära anhörig och assistent, vilket kan bidra ytterligare till instängdheten. Funktionsnedsättningen kan försvåra tillgängligheten till information och hjälpinsatser, och finns det hedersnormer i denna kontext blir utsattheten än mer påtaglig.

Inom vård- och omsorgsförvaltningen i Lund har man diskuterat möjligheten att arbeta med en strukturerad gruppverksamhet för brukare som kallas VIP-programmet⁶, något som dock ännu inte kommit till stånd. Insatsen riktar sig till personer med intellektuella eller psykiska funktionsnedsättningar, och har till syfte att stärka självkänslan och förebygga våld och destruktiva relationer genom att arbeta tematiskt med övningar kring olika koncept som känslor och gränssättning. Sex olika teman lyfts och fördjupas under tolv träffar av utbildade gruppledare. Detta stärker deltagarna i att medvetandegöra känslor, uttrycka sig och göra kloka val i olika situationer. Härigenom minskas risken för egen utsatthet eller för att utsätta någon annan för våld.

Segregation, utanförskap och rasism

Bostadsbristen och bostadssegregationen tas upp som ett stort problem i flera intervjuer, inte minst utifrån jämställdhetsaspekter. Man bygger för dyrt och det allmänna beståndet är för litet, vilket påverkar förutsättningarna i arbetet med all social problematik. Man beskriver hur bland annat ensamstående kvinnor blir särskilt utsatta då de som nyanlända placeras i områden med många landsmän, och hur det sociala trycket från omgivningen på att följa konservativa normer kan bli så starkt att inte ens gifta kvinnor kan välja hur de vill leva även om de har stöd från sina egna män. En ideellt engagerad informant berättar om hur hen var bjuden på en födelsedagsfest till en afghansk familj men inte hittade dit. På adressen fanns bara en parkering och ett buskage. Det visade sig att familjen bodde i dolda moduler bakom buskaget tillsammans med andra afghanska och somaliska familjer.

”Jag är förfärad över det här området. De bor kvar bakom buskarna. Det finns ingen skylt, det står fortfarande parkering, så ingen vet att det bor någon där. Man kan inte behandla människor så! Jag frågade om de

⁶ VIP står för Viktig Intressant Person, och är ett våldsförebyggande program som tagits fram av Ewa Fransson Mannelqvist och Kerstin Kristensen med utgångspunkt i Ersta vändpunktens och Föreningen Bojens stödprogram. Sedan 2015 ansvarar vård- och omsorgsförvaltningen i Eskilstuna för programmet och utbildar nya gruppledare nationellt.

ensamstående mammorna kan gå ut utan sjal och de säger att det är omöjligt. Det blir också större risk för våldsbejakande extremism när man packar ihop människor från patriarkala samhällen i ett område, sviker dem och inte släpper in dem i samhället. De har aldrig varit på restaurang eller teater... Vi odlar förtrycket! De är så isolerade."

En annan sorts begränsning som tas upp när man pratar om nyanlända är att de ännu inte behärskar det svenska språket fullt ut och inte vet så mycket om samhället eller vart de kan vända sig. "I Sverige trodde jag att det skulle vara som i Afghanistan. Jag visste inte att det finns socialtjänst eller annan typ av hjälp här", säger Farzana när hon berättar hur det var i början. En informant som jobbar med språkinstruktionen beskriver elever som far illa i sina familjer men som "inte vet om alla sina rättigheter. De vill inte ha det så här, men de vet inte om att det finns hjälp att få. De vet inte hur vi ser på det." Någon nämner ensamkommande som är placerade hos släktingar, och då kanske det krävs en god man eller annan vuxen som signalerar att det är något som inte stämmer. Samtidigt som språket kan vara ett hinder, så verkar dock de som arbetar riktat med språkinstruktionen i olika funktioner, som elevhälsa, ha ett speciellt sätt att jobba: de beskriver att de är "ute" mer och skapar nära relationer med alla eleverna, vilket ju krävs för att de ska våga öppna sig.

"Från gymnasiet är det enda jag minns att studie- och yrkesvägledaren sa att min utbildning är för bred och att jag inte kommer att klara av den. Hon sa att utlänningar inte klarar sådana här utbildningar, utan jag borde ha valt ett program med smalare inriktning", berättar Mahsa. Hon säger att hon tror att skolorna har "mer hänsyn idag. Det kanske beror på att det har kommit fler flyktingar. Nu är de mer vana och har förståelse och respekt för utländska barn. Innan hade de inte samma förståelse för hur barnen var utsatta, varför de hade flyttat hit eller vad de ville plugga. Under min tid var det total katastrof." Hon menar dock att man fortfarande inte har "100% respekt för svarta", och säger att "än idag blir folk från andra länder mobbade i skolan, framförallt i högstadiet. Där blir man mer påverkad, men lärarna tar det inte på allvar." En ideell engagerad person har mött flera unga tjejer som berättat om stora problem på skolan i en av byarna, dels fysiska, våldsamma slagsmål men också att de utsätts för uttalad rasism och mobbning. En tjej har till exempel kallats för hora och terrorist och blivit tillsagd att hennes familj inte ska få vara här. Tjejerna har berättat för vuxna men säger att skolan inte gör något åt det. De verkar, menar intervjupersonen, "lämnade åt sig själva". Denna bild delas av andra informanter som bland annat mött ungdomar genom arbete med konstnärlig verksamhet. Den strukturella rasismen och diskrimineringen är påtaglig, ungdomarna känner sig hjälplösa i skolan och får utveckla sina egna strategier för att klara sig, utan stöd från vuxenvärlden. En informant som arbetar med brottsofferstöd säger: "De här rasistiska vindarna i Sverige har bidragit. Det har hänt något som gjort att man har avlägsnat sig ännu mer. Jag skulle nog säga att samhället har gått till det sämre. Något gör att man inte litar på myndigheter på samma sätt. Det är väldigt gömt nu. De utsatta vill inte söka hjälp eller blotta sig." Linus, en svensk kille vars flickvän lämnat sin familj på grund av hedersrelaterad utsatthet, har erfarenhet av att hon får utstå ett mycket sämre bemötande i kontakt med sjukvård och myndigheter än han, och paret har upplevt tydliga skillnader beroende på om han är med flickvännen vid mötet eller ej. Hans enda förklaring till detta är att hon har annan etnisk bakgrund.

"Det var särskilt ett tillfälle när jag inte kunde begripa hur de betedde sig. Främst inom vården blir det tydligt, den här utsatta ställningen. Man kan inte bara gå till en annan mottagning, utan det kräver en del arbete. Men det har också varit situationer där jag tycker att vi har blivit bra bemötta. När jag säger bra bemött menar jag korrekt bemött. Att det är så jag förväntar mig att bli bemött. Sen har det varit andra tillfällen där det inte alls är bra."

Rasism mellan olika invandrargrupper tas också upp, exempelvis relationer ”mellan afghaner och iranier som vi måste veta om, som gör att många afghaner känner sig utsatta. Det måste personal veta och förstå.” Från vissa verksamheter lyfts andra exempel på motsättningar mellan etniska grupper som gjort det svårt att bedriva inkluderande arbete, såsom ensamkommande ungdomar av olika bakgrund som haft konflikter på fritidsgårdar. En annan aspekt som nämns är den polisenärvaro som i officiella sammanhang framhålls som positiv för det brottsförebyggande arbetet, men som man upplever har motsatt effekt genom att alienera invånare och öka glappet mellan majoritets- och minoritetsbefolkning snarare än att fungera trygghetsskapande.

Flera av de intervjuade ungdomarna beskriver hur deras familjesituation påverkats av migrationsrelaterat utanförskap och hur de önskar att deras familjemedlemmar skulle få ta del av insatser och kunskaper. Mahsa säger: ”Jag tror inte att hedersproblematiken hade varit lika stor om föräldrar hade fått utbildning när de flyttar till Sverige. Min mamma hade förstått det svenska samhället bättre om hon fått någon insats när hon kom hit.” Elaha berättar att hennes mamma ”fick en gå en liten kurs i samhällsorientering för att lära sig om svenska myndigheter”, men menar att hennes bröder skulle ha behövt mer utbildning. ”Kanske att man tar upp det i skolan”, säger hon. ”Det ska inte bara vara språket man ska lära sig. Man ska lära sig om barn och kvinnors rättigheter och om svenska normer.” Samtidigt beskriver hon på ett levande sätt hur svårt det kan vara att komma till Sverige och översköljjas av information och krav från okända aktörer:

”Det finns så mycket problem att jag inte vet vad jag ska berätta om just nu. Som nyanländ familj blir man attackerad av brev från försäkringskassan, skatteverket, socialen och migrationsverket och man förstår ingenting. Man hamnar i ett hav med stora frågor. Man vet inte om man ska gå till höger eller vänster. Det är svårt att förstå alla brev. Det här skapar mycket stress, otrygghet och osäkerhet. Man kan knappt engelska om man kommer från Afghanistan och det försvårar förståelsen ännu mer. Det händer ofta att man inte kan läsa skyltar och man vet inte hur man ska ta sig fram på möten med myndigheter. Det händer ofta att man kommer sent till ett möte och då skjuts de längre fram. Min familj hade ingen kontaktperson det första halvåret vi var i Sverige. Det är också väldigt svårt att hitta bostad.”

De positiva exempel som lyfts i intervjuerna gäller framförallt Barn i väntan/Barn i start⁷, där man ”lånar lokaler på Klostergården och lagar mat, och man ringer runt varje vecka på olika språk och ser till att det händer”, och de olika Tillsammansgrupperna⁸ i byarna runt Lund där det ”...fungerar fantastiskt”.

Sexuell utsatthet

Flera av de ungdomar som intervjuats beskriver att de inte fått lov att delta i sexualundervisning och att de vuxit upp utan att ha grundläggande kunskaper kring pubertet eller anatomi. ”I skolan fick jag inte vara med på sex- och samlevnadslektionerna eller biologin”, berättar Aminah. ”Jag visste ingenting om kroppen eller sex, förstod inte vad som hände när min första pojkvän fick stånd...” Mahsa, som inte heller fick delta under sådana lektioner, minns ”en kille som brukade hjälpa mig med matten, han frågade varför jag brukade gå ut från klassrummet då och då. Han trodde att jag hade ADHD, men jag sa att det är för att jag inte är van vid att se de där sakerna.” Hon fick dock vara med under temaveckan ”Kärleken är fri”, när olika organisationer kommer till skolan och informerar: ”Det var så intressant och jag visste ingenting. Jag kände mig

⁷ Detta är en samverkansinsats mellan Lunds kommun och Svenska kyrkan som erbjuder flerspråkiga gruppträffar för barn, ungdomar och familjer som är nya i Sverige.

⁸ Tillsammansgrupperna i Lund, Dalby och Genarp är ideella föreningar inom en nationell antirasistisk rörelse för sammanhållning och gemenskap. Man anordnar integrationsbefrämjande aktiviteter och skapar mötesplatser i syfte att öka sammanhållningen och gemenskapen i lokalsamhället.

efterbliven för jag visste inte ens att det här fanns. Men när de pratade om att ha rätt att gifta sig med vem man vill, så suckade jag bara. Det kändes bra, men samtidigt kände jag att jag inte får någon nytta av det, jag får ändå inte göra det.” Lailoma säger att hon inte är ensam i sin omgivning om att leva med begränsningar: ”Jag känner väldigt många tjejer som lever under mycket kontroll. Den här kontrollen skapar okunnighet och de får inte lära sig om sex eller någonting. Det är tjejer som inte får använda internet och googla. Allt kontrolleras för dem.”

Att omges av strikta kyskhetsnormer och förbud mot att ha relationer betyder inte nödvändigtvis att man följer reglerna och förväntningarna som läggs på en. Ungdomar har både behov av och rätt till samma saker vad gäller utveckling, utforskande och vuxenblivande oavsett vilken kontext de råkar växa upp i. Att tvingas ha förhållanden och eventuellt sex i smyg, utan att ha kunskap om hur kroppen fungerar och med konstant rädsla för upptäckt, är dock något som kan ha en mycket negativ påverkan på individen. Förutom att utsätta sig för faran som ligger i själva konsekvensen av en uppdagad relation, så kan den unge må dåligt av all skuld och skam som kommer ur hedersnormerna som inte sällan internaliserats. Många kvinnor som vuxit upp i hederskontexter beskriver att allt som haft med kroppen och sex att göra varit laddat på olika vis, och att den egna viljan och lusten inte någonsin uppmuntrats eller erkänts. ”Jag fick inte röra mig själv, inte tvätta mig därnere, mamma var så orolig över oskulden”, berättar informanten Aminah i sin intervju. Att aldrig ha fått samtala eller lära sig ordentligt om kropp, sexualitet, ömsesidighet och skydd, och sedan ha sina första sexuella upplevelser med en annan människa under omständigheter som ofta är stressfyllda och allt annat än avslappnade, kan innebära ytterligare trauman och riskutsatthet. Det kan handla om samlag som sker inom ramen för ofrivilliga äktenskap, och som därmed innebär rena våldtäkter, eller om sexuella upplevelser med en hemlig partner som måste döljas för omgivningen och som därmed inte präglas av lust och ibland inte heller av samtycke.

En av de intervjuade ungdomarna beskriver ett sexuellt övergrepp i barndomen. Incidenten avbröts, men det som följde efteråt var också traumatiskt: ”Mamma blev jättearg och ville straffa mig. Ingen frågade hur jag mädde, allt fick jag själv ta hand om. Andra släktingar trodde att jag hade hittat på. Jag var i chock men ingen förklarade någonting.” Vi vet att många som utsätts för sexuella övergrepp oavsett kontext inte vågar eller orkar anmäla brottet, och vissa talar inte ens om för någon vad som hänt. Att inte kunna berätta om övergrepp på grund av hedersnormer innebär dock en ytterligare dimension, och genererar specifika risker. Den som råkat ut för en våldtäkt och samtidigt vet att det vore katastrofalt om familjen eller omgivningen fick veta det, på grund av oskuldsideal eller tabun kring samkönat sex,⁹ kan uppleva det som omöjligt att alls berätta för någon. Kyskhetsnormen i kombination med skuld, skam och tystnadskultur skapar den särskilda sexuella utsatthet som framförallt unga kvinnor men också andra personer i hedersstyrda sammanhang lever med. Obenägenheten att berätta skapar också relativt riskfria ”offer”, något som kan sättas i system av förövare med insyn i hederns mekanismer, för att slippa undan konsekvenser av övergrepp.

HBQ

Sexualitetsnormerna kan utmanas på flera sätt. En enda av alla de intervjuade skolorna beskriver HBQ-identitet bland elever som ”ett icke-problem”. Man berättar om föräldrar som är toleranta och schyssta och som ”hänger med på de här tonårsvågorna, och är väldigt stöttande.” De föräldrar man syftar på är till exempel helt accepterande till att barnen har skiftande önskemål kring könsidentitet och pronomen. Samtidigt inser man att ”det är klart att det inte är så för alla,

⁹ Även om inte oskuldsnormen är densamma, så är det viktigt att komma ihåg att dynamiken kring skam, utsatthet, sexuella övergrepp, hot och utpressning även finns bland pojkar.

men det märks inte så tydligt. Det är nog för att de kan leva ut sin frihet på skolan.” Det är dock tydligt att denna skola är ganska unik. En person som deltagit under Kärleken är fri på en närliggande skola beskriver i intervjun hur till och med läraren hade en hånfull attityd kring allt som togs upp gällande sexuella rättigheter. På en annan skola säger man att de flesta elever kan få utlopp för att vara den de är på skolan, ”men det är klart att inte alla kan visa hemma, och många mår dåligt av den anledningen. Det är den diskussionen man för med många. Just det här med att de har svårigheter med att hitta sin identitet för att de inte vet vad som är okej.” De flesta andra skolor ger uttryck för att det finns begränsningar kring hur fritt eleverna kan vara sig själva i sin sexuella läggning eller könsidentitet, även i skolmiljön. ”Det tar tid innan de har kommit överens med sig själva om att det är så här de är. Hos oss är övervägande delen elever killar med rätt låga poäng, som kanske inte har funkade så bra i skolan tidigare. Som det är just nu tror jag inte att det vore så lätt att visa upp sig.”

När det gäller hemmet är det uppenbart att många ungdomar tvingas smyga med sin läggning: ”Sen har jag mött de som kommer angående HBTQ-problem (...) Det är mycket mer uttalat bland killarna att de inte får vara homosexuella eller att de inte skulle tolerera att deras vänner var det”, berättar en kurator. ”Det är många som uttrycker det, att de inte hade fått vara kvar i sin familj om de hade varit homosexuella”, säger en annan informant. ”Men de säger att de inte är homosexuella, och många gånger tror jag inte att de är det. Och då är det ju egentligen inte ett direkt problem, men det kommer ju att vara ett problem för någon i deras släkt...”

Zeki, som vuxit upp inom en religiös och kulturell minoritetsgrupp, beskriver att även om hans föräldrar varit öppnare än många andras så finns det ”ett kulturarv, och de är ju fortfarande araber i grund och botten vilket gör att det här med homosexualitet är inte vanligt, det snackas inte om det och det finns inga personer som har varit öppet homosexuella runtomkring oss”. Han tar också upp hur hans ungdomstid påverkades av bristen på representation; ”man fick inte höra om liknande situationer, det fanns inga referensramar, ingen i släkten har nånsin kommit ut som gay, det är så utforskad mark att man bara kan ana det värsta. Och i mitt fall var ju det värsta om jag skulle bli helt utesluten och förlora kontakten med allt och alla.” Från en skola ges exempel på ett ärende nyligen där en elev enligt familjen hade en oacceptabel läggning och könsidentitet, vilket ledde till en så akut situation att eleven placerades. Man tar även upp hur HBTQ-fientliga attityder påverkar skolmiljön i stort, genom språkbruk och liknande. Inom socialtjänsten tar man upp några olika ärenden man haft med personer som, utifrån sin sexuella läggning eller könsidentitet, har varit oerhört utsatta ”redan från hemlandet, och det fortsätter. De har svårt att ta sig ur rollen och fortsätter att bli utsatta och utsätta sig. Deras identitet har varit uppenbar för omgivningen och vi ser hur deras landsmän utsätter dem här också. De lever ett väldigt hårt liv.”

Någon särskild förening eller mötesplats för HBTQ-personer i Lund tycks inte finnas utöver en specifik avdelning inom universitetets P6¹⁰ och LundaPride, som arbetar med fokus på den årliga Prideparaden. Yngre personer och de som inte studerar vid universitetet har alltså inget forum överhuvudtaget. Ofta hänvisas till det större utbudet i Malmö, men för personer som lever i hederskontexter är det inte ett självklart alternativ att ta sig till en annan kommun. En av de anställda inom fritidssektorn säger att det under ett tag har varit kontroversiellt att bedriva riktade aktiviteter gentemot HBTQ-gruppen, utifrån ett beslut om att dessa ska vara helt integrerade i resten av verksamheten. Det nationella förbundet Transammans har en lokalgrupp i Lund som genomför träffar och aktiviteter i ABF:s lokaler – man har alltså ingen egen fysisk plats. Verksamheten drivs ideellt av två personer och är den enda transspecifika organisationen i kommunen. Träffarna hålls oftast på engelska då många av besökarna är utbytesstudenter från

¹⁰ P6 är en förkortning av Lunds Universitets Studenters Projekt Sex; en studentförening som arbetar för främjandet av sexuell hälsa bland universitetsstudenter i Lund.

andra länder. Utgångspunkten är transpersoner och deras närstående, vilket betyder att man möter många föräldrar som har frågor och funderingar kring barnens könsidentitet och processer. Man tar även emot förfrågningar från verksamheter som vill ha ökad kunskap. I intervjun med Transammans lyfts brister när det gäller transvården och utredningar i Lund. Inte minst är väntetiderna mycket långa, vilket man menar särskilt påverkar dem som lever i familjer med starka konservativa normer.

Religion

Religiös utsatthet tas upp i flera intervjuer som något i hedersproblematikens gränsland. Särskilt förskolepersonal vittnar om religiöst grundad friktion mellan vårdnadshavare och verksamhet snarare än uttalad hedersproblematik bland små barn. Det kan vara svårt att skilja religiöst motiverade normer från hedersnormer, och inte sällan föreskriver de samma sak. Vissa verksamheter har erfarenheter av att möta barn som växer upp i fundamentalistiska miljöer av olika slag (huvudsakligen kristna och muslimska samfund). I dessa grupper verkar också utsattheten hos pojkar vara kännbar.

En informant som jobbar med samtal och behandling berättar: ”Med fördomar om hederskontexten tänker man kanske att det är mer riktat mot personer med muslimsk bakgrund. Men konceptet med kontrollen och så ser vi i andra religiösa samfund, vi har ärenden med personer från Jehovas vittnen och andra kristna samfund med stark kontroll just nu.” Detta bekräftas i flera intervjuer. En annan informant resonerar med sig själv om huruvida friyrklighet och hederskultur kan vara samma sak, ”... för det är ändå att du tvingar dina barn till att leva efter deras övertygelser och kanske är väldigt restriktiv. De kanske inte får vara ute på träning eller med kompisar. Jag har haft Jehovas vittnen och någon annan kristen församling, och det är hemskt hur de håller dem så tajt.” Samtidigt, säger någon, så kan man i dessa miljöer ”bli förskjutet från familjen, men det är inte ofta fråga om liv eller död på samma sätt. Jag blir orolig och kan ha funderingar, men jag tänker inte att det kan vara liv eller död.” En intervjuperson inom fritidssektorn tar upp att vissa sexualitetsbegränsningar ofta ges en religiös inramning:

”Jag har sett det här i många familjer med olika kulturer, men jag känner att det lätt går under radarn om det är en kristen familj. Jag tycker inte om att man använder religion för att kontrollera sina barn. Jag har stött på killar som har sagt att de inte kan berätta att de är HBTQ-personer inför sina föräldrar, i en svensk kristen familj som går till kyrkan, som är ett perfekt exempel på hur en svensk familj ska se ut. Jag ser det också som hedersförtryck om den ungdomen är rädd för att bli avvisad från familjen, och ger väldigt starka anledningar för att det skulle ske.”

I ett par intervjuer lyfts kyskhetskulturen bland mandéer, där man enligt en informant ”...inte får gifta sig eller ha relationer över religionsgränser. Och det finns också en väldigt strikt oskuldskontroll, det var många som åkte hem till Malmö där en kvinna i ett hus kollade...” En informant som själv vuxit upp inom den mandeiska gruppen berättar:

”Sen har det ju varit så här att man kollar oskulden hos oss innan bröllopet, det har förekommit. Som jag har förstått det så har det inte varit något megatvång, och det är ju inte beller så att alla har varit oskulder, vi har ju haft folk som har skilt sig och gift sig. Som jag har fattat det är det lite som en extra bonus, om man verkligen vill följa traditionen, då är det en av grejerna liksom. Lite som en ritual som tillhör. Men sen så är det många som har skitit totalt i de grejerna och bara har gift sig liksom. Även om det säkert har funnits nåt slags, inte gruppträck, vad heter det, men ett tryck på nåt sätt. Att man känner sig tvingad men ändå inte.”

I intervjuerna ges också en hel del exempel som gäller muslimska sammanhang. Inte minst kommer diskussionen om slöjan upp i många samtal och det är tydligt hur den kommit att bli en laddad symbolfråga som fått ökad betydelse i diskursen kring jämställdhet och rättigheter. ”Jag

vet att det i barnkonventionen klart och tydligt står att barn har religionsfrihet”, säger en informant. ”Men vår uppgift är inte att ifrågasätta barns tro, utan det är att titta på deras faktiska levnadsförhållanden. Vi som jobbar med barn och ungdomar har ansvar att undersöka om något inte står rätt till.” Samma person fortsätter: ”Ja, det finns massor med tjejer som vill ha slöja, kanske för att deras syster har eller liknande. Vi behöver inte problematisera det. Däremot har ungdomar rätt till fritid, då har inte deras föräldrar rätt att säga att deras barn inte får vistas ute i samhället.” Överlag är bilden bland informanterna att det förekommer att flickor och kvinnor blir tvingade eller pressade att bära slöja, och då är det naturligtvis ett förtryck som bör uppmärksammas, men att det samtidigt är svårt att veta vad plagget står för, och att det är problematiskt med tvång på ”andra hållet”, i form av förbud eller liknande. Bland de ungdomar som intervjuats ser det olika ut. Någon har ingen relation till plagget alls, några av dem bär slöja utan att kommentera det, några har valt att ta av den, någon har varit med om konflikter där föräldrarna haft olika syn på saken: ”Pappa ville inte att vi skulle ha slöja, men mamma tyckte det”, berättar Mahsa. ”Vi hade slöja i Iran för att alla andra har det i samhället, det blir konstigt att inte ha det. Men pappa tyckte att i Sverige behöver man inte det för killarna är vana vid att se tjejer utan heltäckande kläder.” Sakina berör komplexiteten i sin berättelse:

”Min mamma har ju slöja, så många tänker säkert att mina föräldrar har tvingat på mig slöjan. För jag hade slöja fram till för något år sedan. Men det var ett aktivt och personligt val när jag gick i femman, även om jag inte riktigt förstod vad det innebar. Jag tyckte det var fint, och ville göra mina föräldrar glada och stolta. När jag sa att jag ville börja bära slöja så frågade mamma om jag verkligen var säker, för att det kommer att bli jobbigt om jag ångrar mig efteråt, vilket det också blev senare. Men i och med att hon frågade så kändes det som mitt eget val.”

Ensamkommande

En särskild grupp som tas upp i intervjuerna är ensamkommande ungdomar, som både kan uppleva begränsningar och kontroll sinsemellan, i umgänget med andra ensamkommande, och vid en eventuell återförening med familjen vilken kan ge upphov till konflikter kring normer och förväntningar. Från Barnahus berättar man:

”Ensamkommande har olika typer av problematik, ibland förfärlig utsatthet. Vid återförening kan det bli en obalans när föräldrarna inte vet hur man ska bete sig i Sverige och barnet har varit här sedan innan. Där kan maktpositionerna bli helt obalanserade. Och det finns ärenden där barnen inte vill bo med sin familj när de kommer hit, för att de inte vill bli kontrollerade.”

Socialtjänsten berättar om en ensamkommande flicka som tagit strid för att slippa familjeåterförening, och där man bedömt det som direkt olämpligt att hon ska bo med familjen då det tidigare förekommit misshandel i hemlandet.

Från flera håll beskrivs hur ensamkommande har det särskilt jobbigt. Förutom den stress och oro som det innebär att leva i osäkerhet kring framtiden, så hamnar många av dessa ungdomar emellan skilda ideal och förväntningar. Dels kan det finnas en press från familj och släkt kring att lyckas i det nya landet för att kunna hjälpa gruppen praktiskt och ekonomiskt, samtidigt som man ska passa in som tonåring i en svensk kontext där individualism och självförverkligande värderas högt. Dels kan kulturella och sociala normer och värderingar se mycket olika ut mellan det gamla och det nya hemlandet.

Institutioner som ComUng och Hemgården ser mycket av denna grupp, och problematiserar det faktum att killarna, även om de ofta har många svårigheter, åtminstone dyker upp och tar del av den verksamhet som erbjuds, medan de ensamkommande tjejerna lyser med sin frånvaro trots försök till olika insatser. Detta förklarar man på olika sätt, men främst med att tjejerna inte

känner sig trygga och bekväma i killdominerade miljöer och att de är oroliga för att få dåligt rykte bland sina landsmän. ”Hemgården och ComUng har misslyckats helt med tjejer”, säger en ideellt engagerad person som möter många ensamkommande unga kvinnor. ”Inte ens svenska tjejer går dit. För att killarna tar för mycket plats. Kvinnor har känt sig väldigt uttittade av män. De blir obekväma.”

Ett särskilt ”hedersperspektiv” på ensamkommandes utsatthet har att göra med de många gånger riskfyllda situationer som en hel del unga befunnit sig i innan, under och ibland också efter ankomsten till Sverige. Vittnesmålen om utnyttjanden i instabila krigshärjade områden, på vägen hit genom hänsynslösa smugglare samt i otrygga boendemiljöer är många. I asylärenden och andra rättsprocesser har det ibland uppdragats att sådana övergrepp dokumenterats och använts i syfte att hota och utpressa offret. För den vars släktingar har ett starkt hederstänkande kan detta innebära en extra sårbarhet, utifrån den dynamik som beskrivs i avsnittet om sexuell utsatthet ovan.

Psykisk ohälsa

Vad gäller ensamkommande, som just diskuterats, beskriver BUP utmaningen med att hålla kvar dem i behandling efter att familjen har kommit, för då ”...får de så mycket att göra och fixa med. Föräldrarna kan också ha en annan syn på vilken den bästa hjälpen för psykisk ohälsa är.” Man tar också upp det generella dilemmat med barn under 18 år, där det ”är jättesvårt att ha en kontakt med BUP utan att föräldrar eller vårdnadshavare vet det. Och det kan vara helt otänkbart för eleven att ha kontakt med BUP.” Att föräldrar som vill dölja problematiken i hemmet skulle acceptera att barnen gick i samtal inom psykiatri tror man inte är sannolikt. Raihana berättar under intervjun om sina problem, som inte blev begripliga för henne ”förrän jag fick träffa någon på BUP... Men mina föräldrar ville inte att jag skulle gå dit, så efter första samtalet bestämde jag mig för att inte gå tillbaka.” Här speglas också den problembeskrivning som ges av skolorna, där man tar upp svårigheterna med att ha en elev med psykisk ohälsa som är under 18 år, och där man annars förlitar sig på en stöttning hemifrån men där det i dessa fall inte med säkerhet tas emot så väl hemifrån att man inte mår bra: ”Det finns kanske inte en insikt om hur det fungerar. Vissa tror att man är sjuk i huvudet för att man är i en depression eller mår dåligt.”

En representant för den ideella sektorn säger: ”Jag har träffat många där det skaver. De är väldigt trötta för de får aldrig återhämta sig. De känner mycket stress och har dåliga sömnvanor. Det kan leda till psykisk ohälsa.” I intervjuer med socialtjänsten bekräftas det dåliga måendet hos många av dem som kommer in i systemet och där det senare upptäcks att det finns en hedersproblematik. ”Väldigt mycket är ju psykisk ohälsa, där man undrar över om det inte funnits tidiga anknytningsbrister, en borderlinepersonlighet eller något annat trauma. In och ut från psykiatri.” Kuratorer, samtalsterapeuter och andra som arbetar med behandling beskriver svår ångest, suicidtankar, självskadebeteenden och ätstörningar hos många av de ungdomar som söker hjälp och som har en hedersrelaterad problematik i bakgrunden.

Psykisk ohälsa är ett tema som kommer fram i mer än hälften av de individuella intervjuerna med utsatta personer. ”Jag var under djup depression. Jag var vaken varje natt, hade ingen jag kunde prata med. Jag var själv, pratade inte med någon, litade inte på någon. Oavsett vem jag pratade med tänkte jag att det kunde spridas jättelätt”, säger Mahsa som också beskriver ångestattacker och suicidtankar. Hon upplever att de psykologer hon träffat inte har varit till någon hjälp. ”Jag upplever att de inte förstår vad jag säger. De förstår inte det kulturella. Jag säger att jag ser honom när jag får panikångest, min pappa som är död. Då tror de att jag är dum i huvudet. De säger: ’din pappa har gått bort, det måste du fatta. Det är i din fantasi’. De tror att jag är ett barn som inte förstår.” För Raihanas del började den psykiska ohälsan, som hon själv tror är kopplad till familjesituationen, ge sig tillkänna genom problem i skolan och ätstörningar. Till sist blev hon

inlagd inom psykiatrin. Här blev bristen på förståelse hos personalen ett problem: ”Mina föräldrar kom på besök och vi gick på promenad tillsammans, även om jag inte ville det. Det kändes som att de hjärntvättade mig under tiden. Jag hade önskat att personalen pratade med mig ensam och frågade vem jag ville gå på promenad med. De bara antog att jag ville gå med föräldrarna.”

De som arbetar i skolan med lite yngre ungdomar påtalar hur svårt det är att komma till inom stödfunktioner som BUP. Flera av de intervjuade tjejerna är i stort behov av samtal och behandling och har fått vänta i flera år trots utlovad hjälp. ”Jag fått stöd och hjälp privat från de människor jag har omkring mig”, säger Sakina. ”Men ibland kan jag ändå känna att livet är skit. Det här med att min mamma psykiskt misshandlar mig, det är kvar. Hon behöver inte säga dumma saker till mig och säga att jag inte duger, utan nu gör jag det själv. I över tjugo år har det pågått och det är lite svårt att bara stänga av.” Hon berättar att hon förgäves sökt efter fungerande samtalskontakter, men att det tar tid och är dyrt. ”Nu vet jag i alla fall att jag behöver hjälp med min självkänsla, men jag kan inte ta tag i det för jag är student och att gå till KBT eller DBT eller något sånt återkommande, det kommer kosta mer och mer hela tiden.” Farzana berättar att hon har stått i kö till psykologen i ett och ett halvt år inom kommunen: ”De privata är för dyra. Jag har varit i kontakt med Unga Vuxna flera gånger i syfte att jag skulle träffa en psykolog, men det blev inget. Personalen var i och för sig väldigt trevlig där, så jag var nöjd. De lyssnar på dig och pratar med dig och ger förslag på vilken behandling du behöver. De hjälper till med remisser. Men sen är det svårt att få en tid...”

4. Lundaspecifikt

Mycket av det som framkommer i intervjuerna känns igen från tidigare studier med liknande inriktning, men det finns också en del som har med just Lunds karaktär och förutsättningar att göra. Inte minst i samtalen med personer som själva utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck och som vuxit upp i kommunen eller hamnat här av olika skäl, blir erfarenheterna av att möta Lunds strukturer talande.

Självbilden

Även om en och annan väljer att beskriva Lund ”som vilken annan stad som helst av samma storlek” så lyser det i flera intervjuer igenom att man uppfattar Lund som särpräglad, inte minst genom sin historiska och relativt idylliska framtoning samt sin tydliga akademiska profil. Detta ges både positiv och negativ laddning. Det positiva kan handla om att invånarna är högutbildade och resursstarka, att staden uppfattas som trygg och säker, att miljöerna är vackra och att systemen generellt är välfungerande. Det negativa utgår ifrån upplevelser av att Lund känns mindre inkluderande och integrerat än andra städer – en anställd uttrycker att hon ”upplever Lund som otroligt segregerat, även om man märker att kommunen försöker arbeta bort det” – och många betonar de höga förväntningar som skapas genom standarden. Ord som prestation och prestige dyker upp ofta i samtalen, och psykisk ohälsa, stress och ångest bland ungdomar lyfts som generella och mycket utbredda fenomen. Man talar om skolpanik och prestationskrav som tar sig allvarliga uttryck utan att det alltid märks utåt. Ungdomsmottagningen berättar om besökare som är ”skitstressade prestationsmässigt. Även studenter. Du ska både ha toppbetyg i skolan, du ska träna och festa och du ska se bra ut. Och du ska ha ett perfekt sexliv. Det är inte lätt.” En annan verksamhet nämner ensamhet och psykisk ohälsa som vanliga anledningar till att ungdomar söker samtalsstöd, men säger också:

”Det är ju speciellt i Lund med studentvärlden som många beskriver som en bubbla, både på gott och ont. Den bubblan kan ju innebära mycket festande, alkohol och droger, men också att det kan bli läskigt att lämna

bubblan. Annars är det mycket det prestationsbaserade självförtroendet. Det finns ju de som har generationer bakåt där alla är läkare. Där det är självklart att den också ska bli läkare och ha högsta betyg. Klarar man inte det kan man ses som det svarta fåret. Jag har någon läkarstudent som egentligen vill bli bagare, men där han inte vågar berätta för familjen trots att de har en bra relation. Så förväntningarna kan se ut på olika sätt, även om de alltid finns.”

En annan informant vänder på diskussionen om hederskultur och relationer genom att ifrågasätta den norm som hen menar råder i många resursstarka familjer: ”Hur hade det sett ut om du hade blivit tillsammans med någon ensamkommande i Lund? Du måste gifta dig med en akademiker när du blir stor. Det är inte uttalat men det ligger ändå där.”

En lärare tar upp att många elever har det jobbigt utifrån press och förväntningar hemifrån, fast de grundar sig i olika saker. Först beskrivs unga som lever i hederskontext: ”Vi har ett mörkertal av duktiga elever som är medvetna om att så länge den situationen de lever i fungerar kommer de inte att prata om det med någon annan. De är duktiga i skolan och löser det. De finner sig i sin situation. Dem vet vi inte om.” Läraren går vidare till att prata om att man också möter

”...något slags akademisk kontroll i Lund. Många välutbildade föräldrar som har väldigt höga krav på sina barn och på skolan. Att de ska få högsta betyg och utbilda sig inom universitetet. Det är väl klart att föräldrarna vill att det ska gå bra för barnen i skolan, men var går gränsen till att det blir något skadligt?”

Också andra lärare beskriver att de har ”många högpresterande elever som kan ha den här problematiken”, men att det inte syns utåt. ”Det kanske är svårare att bryta loss om man inte har en så bra ekonomi?”, spekulerar någon. ”Men sen kommer många från andra kulturer också där det kan vara mycket på spel. Att föräldrarna säger att skolan är gratis här och att man måste ta vara på det.”

En spegling av Lund

Kopplat till diskussionen om socioekonomiska faktorer säger flera informanter att Lund överlag är en välmående kommun och att detta speglas i mötena med ”resursstarka och välfungerade familjer som kanske inte lever upp till stereotypen som utsatta”. Att detta kan ha betydelse även för hur problematiken upptäcks och hanteras tas upp av en intervjuperson, som jämför sitt arbete i Lund med tidigare erfarenheter från ett socioekonomiskt utsatt område i Malmö:

”Jag tänker att det som är annorlunda för mig här är att de som bor i Lund har bott i Sverige längre och tjänar bättre, vilket också innebär att de har mer koll på lagar, regler, skyldigheter och rättigheter. Det gör att de på ett mer svårupptäckt sätt kan styra sina barn. Man har bra jobb och pratar flytande svenska. Man säger de där grejerna som man vet fungerar. Det finns mycket fördomar om i vilka familjer hedersproblematiken finns, och man passar inte in i den bilden.”

De flesta av de intervjuade verksamheterna menar att de inte kan urskilja några särskilda familjer som är aktuella just i hedersärenden i Lund. En polis säger: ”Vi ser inga mönster. Vissa har varit i Sverige länge och vissa har precis kommit. Det finns alla socialgrupper, från den lägsta till den högsta. När det kommer till religion så kan det ju vara kristna eller muslimer eller icke-troende. Det är olika. Det finns ju i alla religioner.” Det råder dock relativt stor enighet om att problematiken inte ser likadan ut i etniskt svenska familjer: ”Det har varit med utländsk bakgrund alla de jag har haft. Vissa har bott här i flera generationer och vissa är nya, men alla har någon koppling till utlandet.” Det ges många exempel på fall där den som utsatts är född och uppvuxen här, och även situationer där den aktuella släkten bott i Lund i många generationer; inte minst i ärenden som involverar romer – en grupp som beskrivs i flera intervjuer som utsatt men osynliggjord och ofta frånvarande i diskussionerna om problematiken. Förskolan nämner också,

som exempel på vad de uppfattar i sin verksamhet, att romska barn inte kommer till förskolan i samma utsträckning som andra barn. Även andra mindre folkgrupper som mandéer tas upp som relevanta utifrån tidigare hedersärenden. Nyanlända familjer förekommer, men inte i någon överrepresentation när man beskriver våld och förtryck, utan snarare i de mer vardagliga konfliktzonerna som oftast kommer till uttryck i förskolan eller skolan.

När det gäller strukturerna i staden är den gängse uppfattningen att Lund är välfungerande och i grunden har goda förutsättningar för ett effektivt och lyckat arbete med att hantera sina olika utmaningar. Kommunen är lagom stor och överblickbar och bör kunna balansera väl mellan stabilitet och flexibilitet. Ett par informanter som tidigare arbetat i Malmö gör en jämförelse som i flera avseenden utfaller till Lunds fördel:

”Jag upplevde en väldigt stor avtrubning hos myndigheterna i Malmö. Det tänker jag är en stor vinst i Lund, att i de fall där jag har pratat med hederssamordnaren så har hon alltid tagit det på största allvar. Det har aldrig normaliserats utan det har varit jättebra samtal. Men i Malmö var det en av hundratal.”

Många betonar dock att det finns en särskild självbild i Lund, och en anda av att man inte gärna vill associeras med någon form av social problematik. Uttryck som att man ”blundar för problem” eller ”sopar saker under mattan” återkommer i intervjuerna. Några säger också att det inte är ”högt i tak som man påstår”; att man har en idé om sig själv som inte stämmer. Exempel på sådant som lyfts inom socialtjänsten är att distansen till brukare/klienter är större än i andra kommuner. Man kommer inte lika nära och jobbar inte lika mycket ”hands on”, exempelvis med hembesök, utan mer kontorsbaserat. Någon tar också upp att det i Lund är chefer som föredrar ärenden för politikerna, inte enskilda socialsekreterare, och att man inte heller har med brukarna i dessa dragningar.

I jämförelse med vissa närliggande orter har man historiskt framstått som en privilegierad och attraktiv kommun. Förutsättningarna, menar en del, håller dock på att förändras:

”Lund har varit en väldigt välmående kommun med stora resurser inom socialtjänsten, mycket insatser och så. Men nu känner jag faktiskt att det har blivit en förändring, man öppnar inte utredning längre i alls den utsträckning som har gjorts. Man har högre trösklar och mindre resurser. Och samtidigt har man inte riktigt kunnat behålla personal. Förut var det ganska givet att man ville vara i Lund. Nu är det inte riktigt så. Andra kommuner kan också erbjuda högre lön. Och det påverkar ju. Jag tror att man kan vara lite överrumplad av det nya läget, både ekonomiskt och på annat sätt. Och, tror jag, en större annan problematik som också har kommit till Lund, där man inte kan hantera det riktigt. Vi tänker ju överlag att vid till exempel våld i nära relation ska man vara specialiserad, men som personalomsättningen ser ut i socialtjänsten kan man inte det. Det är en kunskapsflykt hela tiden som försvårar väldigt mycket.”

Vad som också påpekas är att Lund förvisso är en mångkulturell stad, men att det främst syns inom näringslivet och universitetet – inte inom kommunens egna strukturer. Det råder en ofördelaktig homogenitet i verksamheterna och särskilt på ledningsnivå, vilket skapar en problematisk brist på både kunskap och representation.

Osynlig och onormal

När resultaten av Storstadskartläggningen publicerades i slutet av 2018 blev reaktionerna starka, i synnerhet på hur vanliga och omfattande oskuld- och kyskhetsnormerna syntes vara bland ungdomar i högstadietålder. Hedersproblematiken framstod som närmast normaliserad på vissa håll, inte minst i Malmö. I många av de intervjuer som gjorts inom ramen för föreliggande rapport lyfts uppfattningen om att Lund, särskilt i jämförelse med grannkommunen Malmö, är relativt förskonat och att färre personer är utsatta. Denna tanke finner visst stöd i de

kvantifierbara källorna; genom allt ifrån hur många ärenden som socialtjänst, elevhälsopersonal, polis och andra aktörer själva uppger att de hanterar årligen till siffror på sådant som antal LVU-placeringar med hedersförtryck som grund. Medan vissa verksamheter beskriver att hedersnormer präglar deras vardag och skapar återkommande utmaningar, är det många andra som talar om hedersförtryck som något ganska abstrakt och ytterst sällan förekommande. En del menar att de överhuvudtaget inte stött på problemet under sin tid i kommunen. En anställd vid Ungdomsmottagningen berättar att hon vid sina senaste studiebesök har frågat ungdomarna om de vet vad mödomshinnan är:

”Då sitter de som frågetecken. Det var någon kille som sa att ’det var väl något man pratade om på medeltiden?’ I Malmö var det ju saker de köpte på nätet och skit för att få blod på lakanen. Det blir ju som en kultur tjejerna emellan där. Normaliserat på något sätt. Här finns inte den paniken kring det.”

Naturligtvis är det positivt att hedersförtrycket inte tycks vara lika omfattande i Lund som i vissa andra kommuner, men det är viktigt att fundera över vad detta står för och kan innebära. Något som lyfts i många intervjuer är att ju fler gånger man ställs inför ett problem och tvingas möta det, desto mer lär man sig och desto bättre blir man på att identifiera och hantera liknande problem i framtiden. Att hedersförtrycket på vissa håll är sällsynt kan också innebära att det förblir osynligt helt enkelt därför att den kunskap som behövs för att upptäcka det till stor del byggs genom praktisk erfarenhet. Chansen att bli uppmärksammad, sedd och förstådd i sin situation blir då, för den som lever med hedersnormer, mindre. En annan aspekt är att en problematik som framstår som ovanlig också ”sticker ut” mer och kan bli stigmatiserande om den lyfts fram i ljuset. Därmed kan det vara svårare för den som lever i en hederskontext att våga prata med någon om sin utsatthet om ingen annan i omgivningen verkar ha det på ett liknande sätt. Man vill passa in och inte framstå som konstig. Till detta kommer naturligtvis den starka lojalitet till familjen och föräldrarna som de flesta ungdomar bär på oavsett. ”Fram tills jag fyllde 17 var jag aldrig ute efter skolan. Mamma kom till och med och vaktade mig i skolan ibland. Jag blev mobbad för att jag inte fick ha kompisar”, berättar Aminah. Liknande upplevelser återkommer i flera intervjuer. Mahsa beskriver sin uppväxt med en mamma som hade ett stort kontrollbehov och stränga regler:

”Jag behövde gå hem direkt efter skolan och ta mycket ansvar hemma. Vissa dagar följde mamma efter mig till skolan, kollade upp när jag slutade skolan och exakt vilka lektioner jag hade. Jag fick inte ens umgås med tjejer från samma land, för min mamma tänkte att även de tjejerna kunde få mig in på fel spår. Jag blev mobbad av klasskompisarna på grundskolan. Jag fick inte vara med på sex- och samlevnadslektionerna, inte åka på utflykter, inte gå på fotbollsträningar, inte ens gå på balen i nian, och mina klasskompisar tyckte att jag var tråkig och feg som aldrig var med. De förstod inte att det var min mamma som bestämde att jag inte fick.”

Det ”andra” Lund

Trots att universitetet är en så dominerande aktör i Lund, med ca 40 000 studenter, vilket motsvarar ungefär en tredjedel av kommunens invånarantal, och 7 600 anställda, är det inte självklart att se hur lärosätet bäst ska integreras i en undersökning som denna. Ingången blev Studenthälsan, som med inriktning på problem och psykisk ohälsa kopplad till studentlivet erbjuder kurser och föreläsningar, enskilda samtal samt internetbaserad behandling. Orsaker till att elever söker hjälp kan vara oro, ångest, stress, prestationskrav, missbruksproblem med mera. Intervjun med Studenthälsan visar att man där inte har erfarenhet av att hedersförtryck är något som kommer upp i samtalen med studenter, även om kuratorerna menar att de har ”öppna ögon” och en medvetenhet om problematiken från tidigare arbetsplatser. I en av de enskilda intervjuerna beskrivs dock starkt negativa erfarenheter av att ha försökt ta upp hedersutsatthet i mötet med ett par kuratorer vid universitetet (inte Studenthälsan!), som beskrevs som helt i avsaknad av förståelse eller kunskap kring fenomenet. Gissningen från den intervjuade kuratorn

är att de studenter som lever med hedersrelaterad problematik oftast har andra samtalskontakter genom psykiatrin, socialtjänsten eller liknande, och inte ser Studenthälsan som ett alternativ.

Vid sidan av de kommunala skolorna, som omfattas av kartläggningen, och fri- och privatskolorna, som inte undersökts, finns andra institutioner som riskerar att glömmas bort i den övergripande beskrivningen av vilka som möter Lunds barn och ungdomar. Den statliga Östervångsskolan, som har ett hundratal elever i åk F-10 som antingen är döva eller har en hörselnedsättning, berättar om enstaka elever som befunnit sig i mycket stor utsatthet av hedersrelaterad karaktär och nu lever skyddat med en hög säkerhetsnivå utifrån hot/risk, vilket är en utmaning med tanke på verksamhetens fysiska utformning. SIS-anstalten Råby Ungdomshem tar varje år emot ett antal flickor med stort skyddsbehov utifrån hedersrelaterat våld som placeringsorsak. Det kan röra sig om hot om könsstympning eller att det finns risk för att föras utomlands för giftermål. Man har också mött ensamkommande flickor som rymt eller sökt skydd efter att ha förväntats gifta sig med någon utsedd person. Placeringarna är tillfälliga och akuta och ungdomarna får inte ha någon kontakt med sina familjer, inte ens genom brev. Den psykiska ohälsan och suicidrisken i denna grupp, vars problematik inte liknar den i verksamhetens egentliga målgrupp, är svårhanterlig och ställer stora krav på personalen. Både Östervångsskolan och Råby Ungdomshem står utanför kommunens gängse kanaler och nätverk och nås inte av exempelvis utbildningsinsatser eller information om pågående eller kommande händelser.

IV. Myndighetsperspektiv

Från det att ett ärende kommer in och en första bedömning görs, via utredningens olika faser och genom insatser av olika slag, är socialtjänsten den myndighet som handlägger den hedersrelaterade problematiken efter att en orosanmälan gjorts eller en individ sökt hjälp på egen hand. Man har ett svårt och krävande uppdrag, och omgivningens insikt om myndighetens mandat och begränsningar är ofta bristfällig. Sekretess och säkerhetstänkande kan utgöra reella hinder för flexibilitet och öppenhet i kommunikationen med andra aktörer. Samtidigt är det viktigt med transparens och överskådlighet för att öka förståelsen och förtroendet för verksamheten. I Lund har socialtjänsten infört nya rutiner för hedersärenden, vilket förväntas bidra till ökad trygghet, tydlighet och kvalitet i handläggningen av dessa många gånger så komplicerade fall.

1. Socialtjänstens handläggning

Förutom omfattande separat informationsinhämtning och diskussioner med Kriscentrum tematiserades intervjuerna med socialtjänstpersonal utifrån de olika uppdragen upptäckt, utredning, insatser och styrning. Utifrån sina varierande roller gav de anställda sina perspektiv på arbetet med våld och utsatthet i hederns namn, och lyfte fram svårigheter, möjligheter och önskemål.

Ingång

Utöver intervjuerna med Kriscentrum och Barnahus organiserades fyra fokusgrupper med socialtjänsten utifrån en tematisk indelning: att upptäcka våld, att utreda våld, insatser mot våld samt chefsnivå. Funktioner som kan vara aktuella i upptäcktsfasen är till exempel mottagningsenheten, som oftast utgör den första ingången till allt inom socialtjänsten och som kan komma i kontakt med våld direkt, försörjningsstöd där man utreder och arbetar vidare med ekonomiska biståndsärenden, eller flyktingteamet, där man möter dem som fått uppehållstillstånd av flyktingliknande skäl. Sedan flytten till Kristallen har man försökt reducera vägarna in gentemot socialtjänsten till en enda, som alltså är mottagningsenheten, där alla som inte är kända sedan tidigare hamnar först. De som kommer in utifrån en hedersrelaterad problematik hamnar ofta som akutärenden, men det vanligaste är inte att hedersaspekten är känd eller synlig redan i detta skede:

”När vi får ärendet så skriver vi in om det är en anmälan eller en ansökan, från vem den kommit och orsaken. Ja, och då finns ’hedersrelaterat våld/problematik’ som en kategori. Och där är det lite av en djungel, det kan ju bli missvisande eftersom det är min personliga upplevelse som styr. Jag tänker att när jag sätter hedersrelaterat, då ska det nästan ha stått det i en anmälan.”

En annan informant fyller i:

”Om det är en orosanmälan så kommer den ofta in skriftligt eller så ringer de och konsulterar med oss först. Sen kan det också vara så ibland att skolan hör av sig för att någon inte vågar gå hem. Sen när man pratar vidare kan det komma fram att det handlar om hedersproblematik. Att man är väldigt begränsad och kontrollerad. Eller att hon har sagt i skolan att hon blivit slagen och sen har det blivit större när man väl sätter sig och pratar med barnet. Men beder är inte det som kommer fram i det första läget.”

Att ärendena sällan registreras som hedersrelaterade i detta första skede, även om sådana omständigheter kan komma fram under utredningen, innebär att den kodning som görs vid

inskrivning i systemet ProCapita kan vara missvisande. Aktualiseringsorsaken ändras nämligen inte beroende på ärendets utveckling, utan står kvar så som den en gång fördes in. Därmed bygger statistiken över antalet hedersärenden inom socialtjänsten helt på det fåtal där det redan vid den inledande kontakten är uppenbart och uttalat att det föreligger en hedersproblematik. Detta diskuteras närmare i avsnittet ”Omfattning”.

Bedömning och utredning

Beroende på ålder och behov hamnar sedan ärendet för vidare handläggning hos respektive enhet. När det gäller hedersproblematik är den övergripande bilden att ärendena oftast aktualiseras genom att skolan gör en orosanmälan, men medan detta i princip alltid gäller ungdomar under 18, som handläggs inom enheten barn och unga, så har de som själva söker hjälp av denna anledning oftast hunnit bli myndiga. Då hamnar man inom enheten 18-24, som är en sorts allt-i-ett-enhet där man samlar socialtjänstens olika funktioner och jobbar behovsstyrt med klienten i fokus. När det gäller de minsta barnen instämmer man i förskolans beskrivning om att sådant som att flickor inte får leka med pojkar eller göra vissa saker uppfattas som indikationer på ett problematiskt tankesätt hos föräldrar, även om det ofta upptäcks genom att barnen inte går på förskolan eller dyker upp på läkarbesök. I en av fokusgrupperna berättar man från barn och ungdom att det kan finnas individer man länge har känt en oro för, kanske har det ”funnits utredningar när man var yngre och man har förstått att vi har varit något på spåren. Sen kanske de ringer när de är 17 år och några månader, och så pratar vi med dem och försöker få dem att hålla ut till att de fyller 18.” Kollegor från 18-24 bekräftar detta, och talar om ”tidigare utredningar där man inte riktigt har kunnat se. Antingen har man gjort akuta åtgärder som sedan har backats. Eller så har man utrett, men ingen har tillstått oron.” När de väl är myndiga kan de få hjälp och stöd utan att vårdnadshavarna involveras, och det gör att fler vågar ta steget att vända sig till socialtjänsten och berätta vad de faktiskt varit med om. I flera intervjuer diskuteras även det särskilda tanke- och förhållningssätt som finns på just enheten 18-24 och som gör att man fångar upp fler hedersärenden. Det berättas att man arbetar med stödsamtal och informerande samtal där man förklarar vilka möjligheter som finns till insatser och stöd, vad det innebär att bryta upp och ”att vi kommer att finnas med över tid. Det är jätteviktigt för att den unga ska våga ta steget. Det kan handla om månader i regelbunden öppenvårdskontakt, där man också kommer överens om vad vi ska göra om vi tappar kontakten.”

När det gäller vuxna så kan ärenden naturligtvis komma in akut utifrån våld, men utsattheten kan också upptäckas av dem som arbetar med ekonomiskt bistånd. Redan i behovsutredningen kan det uppstå misstankar om att något inte står rätt till, och då kan detta kommuniceras vidare till den kollega som ska sköta den löpande handläggningen av ärendet:

”Varje gång jag tänker på något som kan vara problematiskt säger jag det till nästa socialsekreterare. Det är inte optimalt att skriva det i journalen, för om det är ett par så har den andra parten rätt att se vad som journalförs. Skulle det röra sig om våld så är det bättre att prata med den som ska ta över ärendet istället; att diskutera hur man ska gå tillväga. De kanske har en annan möjlighet att träffa parterna var för sig. Vi har alltid en muntlig överlämning, och där kan man få reda på sånt som inte står i skrift.

Den som sedan tar över ärendet kan lägga särskild vikt vid att få till samtal med respektive part i enrum. Processen handlar, som en anställd vid flyktingenheten uttrycker det, ”inte bara om familjernas självständighet, utan om individernas självständighet”. En av dem som arbetar med löpande ärenden säger:

”Om man pratar med någon under längre tid så får man en annan relation, och då känns det som att man kan läsa av signaler på telefon. Att man kan höra om de är ledsna eller oroliga, och att man kan fråga då. Det är

svårt i de ärenden där man misstänker att något händer där hemma, där man är ganska säker, men hur man än frågar så berättar hon inte.”

En kollega fyller i: ”Där tänker jag på vikten av att fortsätta fråga. Att visa på att man är där. Att hon ska veta att hon kan berätta det för dig.” I diskussionen om möjligheten att ge stöd till någon som inte uttryckligen ber om hjälp, säger handläggare att de informerar om stödvägar ändå, ”det känner jag att jag har skyldighet att göra om skarp misstanke finns. För om man ändå ringer och är ganska ledsen, då fattar man ju att det är någonting. Även om hon inte berättar rakt ut förstår jag ju att det är något som försiggår.”

När det gäller hur ärendena sedan handläggs visar intervjuerna på mycket av det som är svårt och komplext, både vad gäller utredning av vilka olika problem och behov som föreligger, och själva hanteringen av dem. Särskilt besvärligt tycks det vara när det gäller dem under 18 som oftast aktualiserats genom att någon annan gjort en anmälan, som känslomässigt och praktiskt befinner sig i en familjestruktur med starka band och som rent juridiskt inte kan utredas utan att vårdnadshavarna förr eller senare informeras. Finns tydliga tecken på våld eller övergrepp så ska ärendet hamna hos Barnahus, där gången är klar och tydlig. Det framstår som vanskligare att hantera de fall där en orosanmälan grundar sig i en vagare observation. En informant i chefsgruppen tar upp att de mediala fallen har skapat en ”hysteri”, och säger att anmälningarna ”har ökat dramatiskt, det görs tusentals fler anmälningar idag än för några år sedan. Anmäler man har man ryggen fri.” Övriga deltagare i denna fokusgrupp instämmer i att skolorna borde avvakta och inte vara för snabba om det inte finns riktiga misstankar om fara, och ger exempel på att situationer där barn inte fått lov att ta hem kompisar har kunnat leda till en anmälan utan att barnet ifråga involverats. Istället, menar man, borde skolpersonalen börja med att ställa frågor till barnet om hur det mår och känner inför sin situation – det är ”bättre att låta barnen bli sedda än att agera direkt”.

I fokusgruppen om utredning talar man om utmaningarna i att skilja osund kontroll från adekvat föräldraauktoritet. ”Det är ju jättesvårt för det händer också att det kommer fram att detta är en tonåring som gör någon sorts revolt och att föräldrar har svårt med gränser. Och det bästa blir ju när man inte handlar i panik. När man på något sätt kan undersöka...” En kollega flikar in: ”Och när man gräver djupare så visas det ibland att det inte alltid stämmer på det sättet. Det har hänt att någon har kommit hit för att de inte får en ny mobil.” Man talar om olika mallar som används för att titta på vilka begränsningar det kan handla om: att man måste vara hemma och ta hand om sina småsyskon, eller att man inte får vara ute efter skolan och ha fritidsaktiviteter. ”Om man måste vara hemma klockan åtta eller klockan tre, det är rätt stor skillnad tycker jag, om man är 17-18 år”.

Man diskuterar vad det egentligen är som skiljer hedersärenden från andra ärenden, och vilka indikationer som går att använda sig av. Någon säger att det spelar roll för bedömningen ”varifrån föräldrarna kommer, vilka områden, och vad man har för erfarenhet av hedersvåld därifrån. Och om föräldrarna är integrerade i samhället eller går hemma och inte har lärt sig svenska. Eller lever isolerat. Det är jättemånga faktorer.” Man diskuterar också svårigheten i att reda ut huruvida någon blir ”kontrollerad och styrd av en psykopat”, eller om det ”finns ett nätverk som har kontroll, där föräldrar lyder mer under traditioner och andra personer... även de som inte är i Sverige”. Deltagarna är inte alltid helt överens om vilka omständigheter som får dem att fundera i termer av heder. När en person nämner könsöverskridande identitet som exempel säger någon annan att ”ja, men det är väl inte det vi tänker”. Man tycks också se olika på om det är väsentligt att kunna påvisa förekomsten av en kollektiv struktur, där det finns andra släktingar inblandade, eller om det ”räcker” med kontrollerande föräldrar. I samtliga fokusgrupper är man

dock överens om att personerna mycket sällan själva använder ordet ”heder” när de pratar om hur de har det.

Med barn under 18 kan man hålla ett antal bedömningsamtal innan vårdnadshavarna informeras om att en utredning inletts, där man kan ”ta reda på vilken svårighetsgrad det är. Men vi kan inte dra ut på det för länge”. Under denna period görs en individuell skyddsbedömning, och vid behov kan man planera för en kommande placering. Det är dock inte särskilt många av ärendena som leder dit. ”Det är många som inte vill det heller”, tillägger en deltagare. När det gäller de yngsta är man hänvisad till samtal med föräldrar utifrån ett frågeformulär, eftersom det inte går att använda riskbedömningsinstrumentet Patriark med mindre barn. ”Annars gör vi ju som med alla andra”, säger en barnutredare, ”att man inhämtar referensuppgifter från skola och sjukvård och sitter med dem i samtal med föräldrar”. Man diskuterar dilemmat som kan uppstå då man använder sig av möjligheten till enskilda samtal med ungdomar, samtidigt som vårdnadshavarna, om det framkommer något oroväckande som leder till en utredning, förr eller senare måste få veta vad som skett och ta del av det som journalförs. Man tar också upp möjligheten att använda hederssamordnaren som en resurs ”för att vägleda, eller för att göra nätverkskartor med barn och föräldrar. Det är ju något vi kanske inte gör i andra ärenden, i alla fall inte på det sättet”.

Riskbedömningar

Inom de verksamheter som arbetar med strukturerade riskbedömningsverktyg är det oftast metoden Patriark som används. Vissa intervjupersoner lyfter dock att det finns saker som skulle kunna förbättras på detta område. Exempelvis är inte polisen med i socialtjänstens riskbedömningar i Lund på samma sätt som på många andra håll i Sverige där det finns ett helt annat samarbete när det gäller skydd för den utsatta. Brottsofferjourerna och socialtjänsten kopplas där in i polisens arbete på ett helt annat vis, och säkerheten blir högre då man använder andra modeller för gemensam riskbedömning. Brottsoffersamordnarna och polisens utredare borde samarbeta mer, säger polisen själv, särskilt kring risk och skydd. Dessutom är det i vissa riskbedömningsinstrument nästan en förutsättning att polis och socialtjänst samarbetar, för att skapa tillgång till sådan information om riskfaktorer som socialtjänsten normalt inte besitter.

Andra verksamheter saknar systematiska riskbedömningsmodeller trots att de måste göra svåra och viktiga avvägningar. Exempelvis lyfter familjerätten att de verktyg de har att tillgå är för allmänt hållna, och att de skulle behöva en mer precis och familjerättsanpassad metod då de ju är ålagda enligt 6 kap. 2 § i föräldrabalken att göra riskbedömningar. Frågan är bara hur. ”Vårt fokus är här och nu och framåt”, säger en informant. ”Men det är klart att bakgrunden är viktig om vi letar efter riskfaktorer, och det gör vi ju. Vad bär barnen med sig? Är de rädda för den ena eller den andra föräldern? Finns det risk för våld, har de bevittnat våld?” Man resonerar kring att i ärenden där det verkar finnas en hedersproblematik skulle en strukturerad matris, gemensam för alla kommuner, göra det lättare att skriva kring riskerna så att det också blir tydligt för tingsrätterna. ”För det är ett problem för oss, hur vi ska förklara det här för en domstol. De kan ju ännu mindre än vi. Och de kan ju fatta beslut ibland som man blir helt svimfärdig av.”

Ytterligare aspekter som lyfts i diskussionerna om risk och fara handlar om säkerhetsplanering och strategier i lägen där man som professionell inte kommer att kunna ha full kontroll. Det kan gälla ungdomar som ”valt” att avbryta en placering och återvända till familjen och där det finns en rädsla för att de kommer att råka illa ut i hemmet. Man nämner också ungdomar som inte kan stå emot utan följer med familjen på resa utomlands trots att det finns en oro över förlovnings/giftermål eller att bli kvarlämnad. Här är det mycket viktigt att hitta konkreta sätt att ändå jobba vidare med kontakter, kommunikationsplanering och annat då ungdomen själv inte kan förväntas lämna situationen vid indikation på fara. Exempelvis behöver man säkerställa att personen har tillgång till adekvata kontaktuppgifter och möjlighet att meddela sig med

omgivningen, vid utlandsresa att det finns kopia på pass/identitetshandling och kunskap om hur man kan kontakta ambassad eller konsulat, att man på förhand har bestämt hållbara ”signaler” för kommunikationen så att det går att vara säker på vem som hör av sig och att personen genom särskilda tecken kan signalera behov av hjälp. Här nämns även det juridiska hinder som uppstår då det krävs särskilt skriftligt samtycke för att använda sms i kontakt med klienter, något som flera socialsekreterare menar gör det mycket svårt att ta trygga kontakter på de utsattas villkor.

Placering

Att ansöka om LVU vid minsta antydning om hedersnormer i familjen upplevs av de flesta som rättsosäkert och problematiskt. Kanske är bedömningen baserad på onyanserade föreställningar eller fördomar om familjens etniska bakgrund eller religiösa tillhörighet, och innebär då att ett barn skiljs ifrån sina föräldrar på lösa grunder som aldrig skulle vara tillräckliga om det gällde en etniskt svensk familj. Har man fel kan det skapas nya slitningar och konflikter samt undergräva hela familjens förtroende för myndigheter och därmed samarbetsviljan inför framtiden. Det måste få finnas friktion och olika synsätt i familjer av alla sorter, och vuxna ska i hög utsträckning kunna bestämma saker kring sina barn utifrån vad de anser är bäst – den rätten tar sig i princip alla föräldrar. Samtidigt är det i just dessa ärenden som man befärad att utsattheten inte kommer fram i utredningarna, för att barnen inte vågar berätta och för att föräldrarna så gott som aldrig tillstår att det finns problem.

Även i situationer där hedersförtrycket är uttalat, och det finns tydliga handläggningsrutiner, upplevs svårigheter i att ”göra rätt”. Många olika sådana scenarion tas upp och diskuteras i intervjuerna. Att placera ett barn som inte själv är redo för brytningen med familjen innebär stora utmaningar och kan bli ännu mer riskfyllt i slutändan då det finns stor risk att barnet på grund av längtan eller övertalningsförsök rymmer tillbaka hem från sin placering – och då har myndigheterna tappat all kontroll över vad som sker. Att underlåta att placera ett barn som har behov av det är naturligtvis också farligt. Man tar också upp att det känns svårt att balansera mellan principen om att alltid ansöka om LVU när man tycker att det behövs; oavsett om man tror att det kommer att gå igenom eller ej, och insikten om att det kan bli förödande i dessa ärenden då det kan skapa nya konflikter och ökade risker inom familjen. Att placera ett syskon kan sätta igång processer som förvärrar situationen för kvarvarande syskon vilka kan utsättas för hårdare kontroll och skapa framtida risker för dem. Man nämner också oro över att placera barn från familjer med stort våldskapital då det kan innebära risker som även omfattar personal och exempelvis familjehemsmedlemmar.

Att så få hedersrelaterade barnärenden leder till placeringar är något som väcker funderingar. De siffror som framkommit i kartläggningsprocessen visar på ett genomsnitt om ungefär en sådan placering per år utifrån LVU, det vill säga utan samtycke från vårdnadshavarna. Räcker inte omständigheterna till för att kriterierna ska uppfyllas? ”Det har de säkert gjort i vissa fall, men det är lätt att vara efterklok”, säger en informant. ”Då har det oftast varit att man inte gått vidare till ansökan. Jag kan inte komma på något ärende som har gått upp till LVU som bara har varit heder. Då har det varit annat också. Andra brister i föräldraförmåga på ett annat sätt”.

När det väl går vidare till placering utifrån skyddsbehov gäller det alltså oftare ungdomar som redan är myndiga, även om också yngre barn kan vara aktuella. Här finns egna svårigheter som också diskuteras i fokusgrupperna. Man lyfter allt ifrån tillgång till fungerande placeringsställen, vilket inte alltid är självklart, till utmaningen i att lyckas motivera personen att stanna kvar och må bra. Beredskapsjouren tar upp att man i vissa lägen beviljar hotell över natten i brist på jourplatser, och att man då tvingas lämna unga vuxna ensamma i en mycket utsatt situation då det inte finns personal som kan stanna med dem. När det gäller mindre barn säger man sig ha god tillgång till familjehemsresurser, men från tonåren tycks längre placeringar snarare ske på HVB,

där det inte är säkert att personalen har adekvat kompetens kring hedersrelaterat våld och förtryck, och där övriga ungdomar är placerade utifrån helt annan problematik. En informant säger att eftersom dessa ungdomar – oftast flickor – inte har vägletts i att bli självständiga, så är de oftast inte åldersadekvata utan kanske motsvarar en trettonåring i mognad fast de är 18-19 år: ”När man erbjuder dem placering har det vinnande konceptet enligt min erfarenhet varit att de har fått komma till familjehemsvård, i konsulentstödd familj”. Någon ger exempel på placering i ”ett litet eget hus på familjens tomt, där de fått växa i egen takt, med stödinsatser som pågår över tid.”

Man lyfter det viktiga motivationsarbetet, och hur vanligt det är att ”många har förväntningar som inte är realistiska. För de har ju inte riktigt en verklighetsförankring, de har ju växt upp i den här kontrollen så de har inte fått lära sig det här med självständighet och vad som är okej”. Det tar tid, menar man, att förstå att det finns regler också i ett familjehem eller HVB, eller vad det egentligen innebär att barn har rättigheter, ”det betyder ju inte att du ska vara ute hela nätterna om du är 14-15, det betyder inte att du bara kan rymma”. Man pratar om vikten av att vara ”supertydlig” med att kontrollen och begränsningarna under placeringen handlar om omsorg, och att man måste förklara vad som skulle kunna hända vid hemgång. Att som tonåring plötsligt tvingas lämna allt bakom sig och dessutom bryta kontakten inte bara med familjen utan med kompisar och skola, att få alla sina vardagsrutiner upplösta, att inte få använda sin mobil eller vara aktiv på sociala medier och att inte veta vad som händer hemma och hur ens föräldrar och syskon mår är oerhört jobbigt. En informant beskriver att placeringen kan vara ett trauma som upplevs mer upprivande än det man var med om innan. Samtidigt är det också viktigt att relationerna klipps i det akuta skedet, så att ungdomen inte röjer sin placering och skapar risker både för sig själv och sin omgivning. Om familjen på något vis lyckas etablera kontakt med ungdomen kommer det så gott som alltid att göras olika övertalningsförsök. Med hjälp av löften, hot eller känslomässig utpressning försöker man förmå barnet att återvända hem. ”Många har ju återvänt tillbaka på grund av skuld-känslor”, säger en informant. ”Helt plötsligt är morfar sjuk, sen är mamma sjuk och ligger på sjukhus. De får ju sån information som ibland inte ens är sann. Det är ett sätt att locka hem dem”. Känslorna av ensamhet, vilshenhet, skuld och rädsla kan för många ungdomar skapa svår ångest och suicidala tankar som kräver professionellt stöd. I intervjuerna beskrivs det som mycket vanligt att åtminstone en första placering slutar i ”frivillig” hemgång, eftersom det blir för tungt att hantera omställningen och förlusten. ”Det är ju en trygghet, även om det är destruktivt. Att lämna något man känner till, det kan ju vara missbruk eller destruktiva familjesammanhang... det är ju ändå en trygghet för att du vet vad som händer. Sen känner du inte alls till det andra”.

Något annat som tas upp i flera intervjuer är det som kommer efteråt – exempelvis svårigheten i att kunna erbjuda vettiga utslusningsmetoder och parallellt med detta ett långsiktigt, hållbart stöd. Många av dem som lämnat sina familjer kämpar inte bara med praktiska aspekter som bostad och försörjning utan även med ensamhet, sorg, ångest och olika former av psykisk ohälsa, och har stora behov av stöttande kontakter vilket inte alltid tillgodoses.

2. Nya rutiner – och fortsatta utmaningar

Lunds kommun har goda förutsättningar att statuera positiva exempel i sitt arbete med hedersvåldsfrågor, inte bara genom samordnarfunktionen och den nyligen framtagna handlägningsrutinen utan också utifrån en progressiv hållning som arbetsgivare. För att lyckas i denna ambition är det dock viktigt att ta hänsyn till de brister som lyfts av verksamheterna själva, samt de värdefulla inifrånperspektiven från individer som själva varit föremål för myndigheternas insatser.

Ny handläggningsrutin för socialtjänsten

Under 2019 har nya rutiner för socialtjänstens handläggning av hedersärenden tagits fram av en arbetsgrupp bestående av hederssamordnaren och representanter från olika delar av socialtjänsten. Bakgrunden är bland annat två Lex Sarah-utredningar av Lunds socialtjänsts hantering av ärenden med misstänkt hedersvåld och förtryck från 2016 och 2018, vilka bägge konstaterar en påtaglig risk för missförhållande och påtalar behovet av tydliga och heltäckande rutiner. Erfarenheter från det tidigare projektet Bron och från enskilda socialsekreterare med särskild kunskap och engagemang i frågan har också tagits med i processen. Resultatet av arbetet är ett flödesschema som ska omfatta hela ärendegången från upptäckt/anmälan och framåt. Vid varje enskilt steg i ärendet finns länkar till stödmaterial innehållande viktiga saker att tänka på, frågor att ställa, relevanta kontaktuppgifter med mera. Riskbedömning och placeringsbehov löper som två övergripande aspekter genom hela flödet eftersom de behöver utföras och utvärderas kontinuerligt. Flödesschemat ska finnas tillgängligt digitalt för alla som behöver det, och uppdateras vid behov.

Från och med mars 2020 ska de nya rutinerna vara på plats, och spridas genom olika utbildningsinsatser. Detta verkar vara en efterfrågad och efterlängtd förändring, och svara emot behov som uttryckts under många år. Samtidigt går det inte att förtiga de brister som uppenbarats under arbetet med kartläggningen. I intervjuer och uppföljande samtal både med utsatta och med yrkesverksamma som fortsatt ta kontakt i olika situationer har oroväckande information framkommit kontinuerligt. Exempel på sådant som lyfts är:

- Underlåtelse att polisanmäla trots fysiskt våld mot barn i hemmet
- Underlåtelse att koppla in Barnahus i ärenden med misstänkt (heders-)våld
- Underlåtelse att göra systematisk skyddsbedömning enligt vedertagen metod i ärenden med misstänkt hedersvåld
- Underlåtelse att öppna utredning på syskon i ärenden med misstänkt hedersvåld
- Underlåtelse att konsultera hederssamordnaren i ärenden trots tydliga indikationer på hedersproblematik
- Efter konsultation med hederssamordnaren ändå fatta beslut som strider mot de rekommendationer som givits
- Trots berättelser om hedersrelaterad våldsutsatthet hos barn som söker hjälp välja att sammanföra barnet och föräldrarna vid möte i utredande syfte (ofta med resultatet att barnet tar tillbaka tidigare lämnade uppgifter och följer med föräldrarna hem)
- I samband med akut placering av ungdom utifrån berättelse om våld och dödshot i närtid ändå välja att hålla möte i utredande syfte där föräldrarna och barnet sammanförs
- Trots indikationer på våld lämna ett barn i en osäker situation i hemmet över tid och lägga över ansvaret på barnet att själv kontakta myndigheter om något akut inträffar, utan hållbar plan för hur detta ska gå till i en övervakad situation
- Placeringar i olämpliga miljöer utan tillräcklig kunskap om problematiken
- Placeringar utan tillräcklig hänsyn till risk och hot, för nära ursprungssammanhanget

Parallellt med att den nya rutinen för socialtjänsten lanseras i olika nätverk och grupper, har det alltså kommit tydliga indikationer på att enskilda ärenden fortsatt handläggs på mycket olika sätt och i något fall precis tvärt emot de fundamentala principer som rutinen bygger på. I de två Lex Sarah-utredningarna från 2016 och 2018¹¹ lyfts bland annat problem med otydliga och bristfälliga rutiner, och att specialistkunskaper ställs mot generalistkunskaper då enskilda handläggare väljer

¹¹ Utredning av rapport om missförhållande eller påtaglig risk för missförhållande enligt lex Sarah, diarienummer 2016-23 samt diarienummer 2018-47.

att bortse från rekommendationer från särskilt sakkunniga. Man skriver bland annat: ”Att arbeta med hedersrelaterat våld ställer krav på personalen att ha mycket goda kunskaper i ämnet och att följa de metoder och rutiner som finns för att göra så rätt som möjligt.” Vidare hänvisar man till det beslut som togs i ledningsgruppen i november 2018 som säger ”...att kommunens samordnare mot hedersvåld alltid ska involveras tidigt i utredningsarbetet i ärenden med hedersproblematik.”

Kommunen som arbetsgivare

Inte sällan diskuteras våld som en fråga som berör någon annan; som ett problem vi kanske möter i vår yrkesroll men som existerar i en särskild målgrupp eller hos en individ vi förhåller oss till med en professionell distans, i en extern dimension utanför vår egen ”normala” zon. Det är viktigt att påminna sig om att det också finns personal i kommunen som lever i olika typer av utsatthet, som är våra kollegor i det dagliga arbetet och som har samma behov av stöd och hjälp som andra i motsvarande situationer. Detta har också framkommit i intervjuerna med vissa verksamheter i denna kartläggning: på frågan om hur problematiken yttrar sig i respondenternas yrkesvardag har några svarat att de vet att det finns medarbetare som själva lever i en hederskontext, och i de individuella intervjuerna med utsatta personer visar det sig att både våldsdrabbade och deras förövare i vissa fall har arbetat och arbetar inom den kommunala strukturen.

I den existerande strategin mot våld i nära relationer, antagen 2017 och giltig fem år framåt, står att chefer i Lunds kommun utifrån sin roll som arbetsgivare ska ha kunskap om våld i nära relationer och hedersrelaterat våld, och att det ska finnas riktlinjer samt möjlighet att hänvisa till hjälpinsatser när någon medarbetare antingen utsätts för våld eller själv använder våld mot någon närstående. Det kan dock behövas konkreta definierade steg som tydliggör *hur* man som arbetsgivare omsätter detta i praktiken, och därför har ett förslag tagits fram på hur Lunds kommun skulle kunna stärka stödet till sina anställda. Förslaget innehåller punkter som är relevanta även i bemötandet av den som lever i en hederskontext, och berör framförallt chefer, företagshälsovård och HR. Det lyfter hur våld kan vara en bakomliggande orsak till diffusa hälsoproblem och påverka individens arbetssituation vad gäller prestation, sjukfrånvaro och påverkan på den generella psykosociala miljön i arbetsgruppen. Vidare poängteras arbetsgivarens ansvar för att ge signaler och se signaler, våga fråga och agera. Det handlar till stor del om ett aktivt, medvetet förhållningssätt men tar även upp en del praktiska frågor som möjligheten för den anställda att besöka Kriscentrum eller gå på polisförhör under arbetstid, vilket skulle kunna ses som viktiga ställningstaganden av Sveriges första MR-kommun.

Att ge signaler är en del i ett förebyggande arbete som syftar till att medvetandegöra medarbetarna om existerande stödvägar och visa att arbetsgivaren har ett ansvar i frågan, gärna genom att lyfta den kommunala strategin mot våld i nära relationer på ett APT eller motsvarande. Att diskutera frågan i ledningsgrupp är också en del av att bygga upp en beredskap för situationer som berör arbetsplatsen.

Att se signaler handlar om att fånga upp problem som den våldsutsatta ofta försöker dölja, men som kan yttra sig på olika sätt på arbetsplatsen. Kanske märks det genom ett förändrat beteende, en ökad korttidsfrånvaro eller olika tecken på fysisk eller psykisk ohälsa; kanske verkar den anställda bli kontrollerad av någon närstående.

Att våga fråga är viktigt för att den som utsätts ska få en öppning som gör det möjligt att berätta om det som är svårt. Kanske fungerar det att rutinmässigt ställa raka frågor om våld t ex i medarbetarsamtal; kanske behöver man istället utgå från sin egen observation och undra hur den anställda mår - om hen är rädd eller känner sig hotad eller kontrollerad. Viktigt är att orka lyssna

och bekräfta, tala om att det finns hjälp att få, och ha en beredskap för att kunna agera genom att hänvisa till Kriscentrum men också erbjuda stöd, exempelvis genom att låta den anställde besöka Kriscentrum på arbetstid eller att vara delaktig i planeringen av ett uppbrott vid behov.

Att omgivningen vågar och vet hur man bör agera i akuta situationer kan vara avgörande för den person som utsätts för våld, och för vilken arbetsplatsen kan vara den enda trygga punkten i tillvaron. Det kan handla om dokumentation av synliga skador då medarbetaren inte vill söka vård, uppmuntran och stöd vid polisanmälan, hjälp att komma till skyddat boende eller orosanmälan då det finns barn i hemmet.

Förslaget, som är framtaget av samordnarna mot våld i nära relationer respektive hedersrelaterat våld, innehåller också råd kring hur chefer och kollegor kan agera om det finns misstanke om att en anställd utövar våld, samt en kontaktlista med relevanta telefonnummer.

Röster från andra verksamheter

I intervjuerna både med socialtjänstens egna representanter, vilka refereras ovan, och med olika parter som möter deras insatser i sina verksamheter, framkommer både betryggande och oroväckande saker. Den informant som säger: ”Sen tror jag att det beror mycket på vilken handläggare man får...” sammanfattar i huvudsak det som lyfts i form av både ros och ris. I intervjuerna talas om godtycklighet i bedömningar, brist på systematik och förutsägbarhet i hedersärenden, osunda hierarkier, enskilda handläggare som bestämmer själva efter eget huvud i strid med bättre vetande, enhetschefer som anser sig ha tolkningsföreträde och vill ha frihet att fatta egna beslut oavsett rutiner, och att det finns en tradition av att se goda egenskaper hos föräldrar på bekostnad av utsatta barn. En aspekt som tas upp är att Lunds kommun anställer många nytutexaminerade socionomer i verksamheterna, vilket betyder att flera saknar erfarenhet och inte är lika trygga i sin handläggning som personal som arbetat längre. En informant pratar med ett snett leende om ”livrädda, rosenkindade socialsekreterare som döljer sig bakom sekretessen”, och efterlyser större kompetens och säkerhet hos dem som ska hantera svåra vålds- och familjeärenden.

I intervjuerna med fritidssektorn framkommer tydliga upplevelser av att inte bli tagen på allvar i sin oro över ungdomar. En fritidsledare säger: ”Socialtjänsten borde vara det tyngsta verktyget vi har, men jag har aldrig fått något för det. Jag har aldrig fått ett enda ärende att komma igång och jag tycker att det är märkligt. För mig är det ett tungt beslut att ringa.” En annan informant som möter ungdomar i gymnasieålder kommenterar socialtjänstens passivitet: ”Det händer aldrig. Hur många orosanmälningar har jag lämnat in...? Det är aldrig någon som har hört av sig till skolan och snackat vidare.” Från skolans håll tar man även upp negativa erfarenheter av ärenden som inte blivit lyckade alls, och som gör att ”...skolpersonalen blir mycket försiktigare med att anmäla. Man drar sig för det nästa gång för att det inte gick bra. Man tänker att man utsätter barnen för en onödig risk. Jag tror att många är ganska försiktiga.” Uppfattningen om att skolorna anmäler i för hög utsträckning och på lösa grunder kan alltså ställas emot beskrivningarna från personal från både skol- och fritidsverksamhet om situationer där anmälningar inte tagits på allvar trots att det funnit klara tecken på fysiskt våld eller andra svåra missförhållanden, och där man menar att handläggningen från socialtjänstens håll gjort att ärenden slutat illa. Tidigare fanns socionomer i skolan som var anställda av socialtjänsten vilket skapade en direkt ingång till myndigheten, men nu är detta ändrat, vilket flera informanter beklagar.

Exempel på sådant som gått snett är ungdomar som berättat om utsatthet och sedan kallats på möte hos socialtjänsten tillsammans med föräldrarna: ”Hon berättade för oss att soc hade kallat henne tillsammans med hennes föräldrar. Hon fick inte gå dit för att prata själv. Det blev väldigt

upprörd stämning. Att de träffar barn och föräldrar tillsammans. De ska ju träffa barnet själv...” säger en kurator. Aminah minns hur det kändes när hon hamnade i en sådan situation för ett antal år sedan:

”Så började misshandeln igen och då rymde jag till min kille. Hans familj sa: ’det är klart vi ska skydda dig’. Jag ringde min handläggare och berättade. Jag bad henne: ’Snälla, kontakta inte min familj.’ Hon sade att mina föräldrar hade ringt och att de var oroliga. Jag berättade för henne om killen, så att hon skulle förstå hur allvarligt det var. Vi bokade ett möte, men när jag kommer dit, ja då sitter mina föräldrar i rummet. Och jag vågar ju inte berätta sanningen när de sitter där. Så det slutade med att jag åkte hem med dem, och misshandeln fortsatte.”

Dilemmat med att socialtjänsten ”tröttnar” på ungdomar som är rädda och inte vågar berätta på en gång, ändrar sina utsagor och tar tillbaka uppgifter återkommer i intervjuerna. (”Det är klart att de inte kan vara kvar i sin berättelse!”, säger en informant som möter ungdomar i behandling. ”Det orkar de inte!”) Man pratar också om dem som ”valsar runt i systemet” och som omplaceras gång på gång för att det inte fungerar. ”Det måste få ta tid för att hamna rätt”, säger en socialsekreterare och ger exempel på en tjej som varit skyddsplacerad tio gånger på olika ställen. ”Nej, första gången kan man inte vara stark. Det sa jag till min handläggare, hur skulle jag kunna veta att det skulle bli så här igen? De lovade ju...” säger Mahsa, som återvände hem efter sin första placering. ”Socialförvaltningen måste förstå att ungdomar kan göra fel. Flytta fram och tillbaka för att förstå vad man ska göra med sin framtid. Hjärnan har inte utvecklats klart när man skapas. Jag skämdes varje gång jag gick tillbaka och sökte hjälp. Jag skämdes för att det var jag som flyttade ut.”

Skolorna lyfter även sekretessen som ett problem; att man efter en anmälan inte har en aning om vad som händer i ärendet. ”Vi kan bara anmäla och berätta vad vi ser, men det blir en väldig vanmakt”, säger en fokusgruppdeltagare som får medhåll av en kollega: ”Och man har ju bara en chans med dessa barn. Går det inte bättre kommer de inte att berätta om det igen, om det inte blir en ny kontext.” En representant från ideell sektor upprepar i en annan intervju samma tanke om att man bara har ”en chans” att bemöta människor med respekt när de hör av sig för att söka hjälp, och menar att det ställs för höga krav på den som är utsatt: ”Man kan inte begära samma planeringsförmåga hos kvinnor som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck.” Vissa aktörer ger exempel på placeringar som av olika anledningar fungerat dåligt, och efterlyser också bättre uppföljning av dem som tvingas flytta.

En informant som arbetar med samtalsterapi beskriver placerade ungdomar som ”tänkte att det skulle bli så mycket bättre, men så blev det inte riktigt så”, som är arga och reagerar med upprördhet över vad de upplever som orättvisor i den nya boendemiljön som ”triggar igång hur de hade det hemma” utifrån regler och bristande respekt för deras integritet. ”Sådana saker de upplevde i hemmiljön fortsätter på boendet och (...) när de blir arga förstår folk inte varför de blir arga. Den där maktlösheten finns fortfarande kvar på något sätt.” Man berättar om tvång och ångest, och om ungdomar som försöker hitta kontroll över tillvaron på sätt som inte alltid får dem att må bättre. Man tar också upp hur svårt det är för dem som inte fått ”testa sina vingar, och därför kanske inte är så bra på att avgöra vilka situationer som inte är så bra för en”, och beskriver olika risker och scenarier som kan uppstå, till exempel att man går in i kärleksrelationer eller nära vänskapsrelationer där man inte får sina gränser respekterade. Detta speglas i Aminahs berättelse: ”Jag träffade en del dåliga killar. Jag hade en bästa vän i några år, sedan när vi blev tillsammans så kom misshandeln. Jag var liksom van från min barndom så jag accepterade det på något sätt.”

Inifrånperspektiv

De intervjupersoner som själva lämnat sina familjer har naturligtvis allra mest insikt i hur det varit att gå igenom processen. Sakina flyttade direkt hem till sin pojkvän, och har inte haft särskilt mycket med myndigheterna att göra annat än när hon haft samtal på Kriscentrum, vilket hon varit nöjd med. Flera andra har dock haft mer kontakt med systemen. Mahsa berättar om hur hon, efter att ha pratat med en skolkurator, blev placerad på ett jourhem där hon bodde i några veckor innan hon fick flytta in hos en familj. "Man ska inte vara själv de första nätterna när man flyttat till skyddat boende.", säger hon. "Då ser man helvetet framför sig. Det är en rädsla som kommer till en." Hon berättar hur hon försökte skydda sig själv genom att blockera "alla sociala medier och nummer. Sedan skapade jag nya. Det sa de till mig, att det måste man göra. Sen har jag lärt mig från mina erfarenheter." Mahsa återvände hem efter ett tag, men behövde hjälp igen efter att kontrollen och misshandeln satte igång på nytt. Denna gång hamnade hon istället på ett HVB där "de andra var missbrukande ungdomar. Det var konstigt." Hon beskriver de problem som uppstod eftersom hennes familj under den här perioden sparade all hennes post istället för att ge den till socialtjänsten som brukade lämna den vidare till henne. "En dag innan jag skulle flytta till ett eget boende kom socialtjänsten med en hög brev som familjen hade gett till dem. Räkningar från abonnemang, beställningar, vårdcentralen... Så jag blev skuldsatt." Hon säger att allting kring skydd och sekretess annars har fungerat jättebra; det jobbiga är bara att

"...det är så tröttande att flytta runt fram och tillbaka. Det som är dåligt med socialförvaltningen är att de placerar ut en på olika ställen. Först några månader på ett ställe, sen till ett annat och sen till ett annat. Man kommer aldrig i balans. Det hade varit bättre att få ett ställe där man bor fast i en långvarig period, där man kan landa och lugna ner sig. Jag förstår att det kan vara ont om plats, men ändå."

Hon tar också upp problemet med bristande kunskap bland personal på vissa boenden.

"Ja, på boendet är det viktigt att personalen har kunskap om kulturer, speciellt de som deras boende har. Så har det inte varit för mig. Jag har själv bott på boende en gång, och det kan hända problem hur lätt som helst. Som personal måste man kunna hantera sånt. Jag tycker heller inte att de med missbruk borde bo tillsammans med dem utan missbruk. Jag kände mig otrygg när jag bodde så, men jag vågade aldrig säga det till min handläggare från socialtjänsten, för jag var rädd att hon skulle säga till personalen och att det skulle komma tillbaka till mig."

Farzana, som kommer från en kommun i en annan del av Sverige, minns hur hon redan samma dag som hon träffade socialtjänsten för första gången blev tillsagd att hon "inte fick gå hem. De placerade mig i ett familjehem samma dag. Även om jag sa nej, att det inte skulle vara bra för mig och att det är emot vår kultur och vi ska inte göra så. Men de sa att 'det är vi som bestämmer nu, även om du inte vill'". Hon fick flytta till ett familjehem och bo där en vecka, sedan till ett annat familjehem och sedan till ytterligare ett där hon bodde i nästan ett år, samtidigt som hon gick kvar i sin gamla skola. Under den här tiden var hon mycket mån om att andra landsmän inte skulle få reda på att hon inte bodde hemma, för "de förstår inte. De tänker att det kanske är du som har gjort något fel så att familjen har slängt ut dig. De skulle aldrig förstå hur man har det hemma. De hade trott att jag har druckit alkohol eller att jag har legat med någon och att det är därför det har blivit såhär." Hon berättar hur jobbigt det var att upprätthålla fasaden under tiden hon bodde i familjehemmet: "Jag spelade en roll. Jag väntade på att alla skulle lämna skolan och att ingen var på busshållplatsen varje dag. Och de som såg mig, dem ljög jag för om vart jag skulle. Det var mycket svårt." Till sist blev situationen ohållbar och hon flyttades till Lund, till det familjehem hon nu bor i.

"Första dagen kommer jag ihåg. När jag kom till familjehemmet hade jag mycket sorg i hjärtat och kände ensamhet för allt var nytt här. Jag hade ingen aning om vilken skola jag skulle gå på, vad jag skulle säga till

släktingar och kompisar om de frågar mig saker om varför jag har flyttat. Vad jag skulle svara dem som frågade mig här om var mina föräldrar är. Det fanns en massa frågor jag ville hitta svar på.”

Idag mår hon mycket bättre. Hon har kommit väldigt nära mamman i familjehemmet och känner sig trygg. ”Jag har sagt det till henne flera gånger, att jag är så glad över att jag är där. Jag kan sova när jag stänger dörren. Jag vet att ingen kommer kalla mig för hora och ingen kommer slå mig. Jag får respekt. Jag hade ingenting hemma.” Hon är väldigt nöjd med att bo i Lund. Familjen har introducerat henne till släktingar och vänner, hon har följt med på semester och känner att hon är ”som deras familjemedlem, jag har aldrig känt mig utanför”. Ängesten och rädslan hon kände tidigare har avtagit märkbart. ”När jag vaknar av mina mardrömmar ibland och ser var jag är någonstans så tackar jag gud och samhället direkt”, säger hon. Hennes oro handlar nu istället om framtiden. Hon vet att socialtjänsten snart kommer att avsluta kontakten, och det är upp till henne själv att ordna med boende. Hon vet inte hur länge hon kommer att kunna stanna kvar i familjehemmet: ”Det har vi inte riktigt pratat om. Nu får de ju betalt och så på grund av mig, så nu är det inga problem. Men när de avslutar så vet jag inte hur det kommer bli.” Hon berättar om sitt problem med att inte kunna sova själv om nätterna. ”Jag känner mig mycket ensam och jag har aldrig bott själv”, säger hon. ”Jag vill inte lämna Lund heller och börja om allting på nytt. Jag vet inte vem jag kan vända mig till för att få hjälp med allt.”

Aminah har erfarenheter av att inte bli trodd när hon berättat för socialtjänsten om sin situation hemma. Hon upplevde att den handläggare hon hade i början lät sig duperas och ställde sig på föräldrarnas sida. ”Man ska inte behöva visa bevis för att få hjälp. De borde tro på mig direkt. Soc ska inte bli vän med föräldrarna. Man kan skapa en bra relation utan att gå över gränsen. De luras genom att bjuda på mat och spela snälla, men man måste stå med den som behöver hjälp!” Inte förrän Aminah spelat in sin mammas hotelser på telefonen och lämnat till socialtjänsten blev hon tagen på allvar. Hon har gått igenom många olika placeringar, både i familjehem och HVB. Flera ställen har känts otrygga och konstiga. ”Jag hamnade i en fosterfamilj med flera andra fosterbarn och egna barn. En av de andra placerade var vuxen och han kom in på mitt rum mitt i natten...”, berättar hon. Rutinerna kring hur boendena följdes upp ger hon inte mycket för. ”Jag minns när de hade uppföljningsmöte efter varje placering i fosterfamilj. De städade innan så det skulle se fint ut, jag fick fina kläder... alltså, det vore mycket bättre om soc ringde ett samtal och frågade hur jag mädde. Under mötena var jag ju tvungen att svara inför familjen.”

Efter några år i olika placeringar ville socialtjänsten att hon skulle flytta tillbaka till sin mamma och pappa, men då en handläggare ställde olika raka frågor till föräldrarna om begränsningar och regler och fick ärliga svar så blev det ingen hemflytt. ”Jag fick en kontaktperson som hade slöja och tänkte som mina föräldrar, det var nog för att de skulle acceptera henne”, berättar Aminah. ”Jag fick inte bestämma vem jag ville ha, fick inte ens frågan. Det blev ingen bra relation. Vi gick ut och gjorde grejer bara.” När det gäller socialtjänstens förhållningssätt är hon kritisk till att ”man träffar för många olika. De byter socialsekreterare hela tiden. Om jag känner trygghet så vill jag ha kvar en person.” Hon tycker att man borde satsa mer på att bygga förtroende och att gå ifrån de konventionella rutinerna när det behövs. ”De sitter bara i sina kontor med sina papper och sin dator, varför kan man inte gå ut och ta en fika och skapa en riktig relation? Det känns som att man pratar med en polis. Men man måste komma nära, man måste kunna lita på dem. Att de finns här, att de lyssnar på dig, att de inte kontaktar din familj om du inte vill.”

De gör så gott de kan

Samtidigt vittnar flera verksamheter om goda exempel; situationer där socialtjänstens bemötande och handläggning fungerat utmärkt.

”Det första mötet de hade med eleven, då var det två handläggare och jag. Vi gick dit och hade mötet. Eleven kom trekvart för sent till mötet och de tog sig ändå tid att i en och en halv timma prata med hen. De ställde mycket bra frågor, mycket bättre än vad jag hade ställt. De tänkte verkligen på hotbilden, vilket ju är deras uppdrag.”

Man tar också upp möjligheten till konsultation ”när man inte riktigt vet vad man ska göra”, och lyfter socialtjänstens flexibilitet i att de kan komma till skolan för att möta elever på plats och berätta hur de kan hjälpa till och vad som kan komma att hända i ärendet. ”Just när det gäller heder”, säger en informant som jobbar gentemot flera olika kommuner, ”då tycker jag att det känns tryggt i Lund.” De som har egna ingångar till myndigheten utnyttjar ofta detta: ”Det har ju bytts ut lite på sista tiden med hederssamordnare och så, så jag ringer gamla kontakter. Handläggare som jobbade med detta tidigare.” En skolanställd som tidigare arbetat inom socialtjänsten säger att ”...det är ju lika svårt för dem. Ibland finns det någon övertro på att en anmälan skulle lösa allt. Vi vill gärna att det ska vara så. Jag vet att det är jättesvårt med ärenden där, det är inte så att de kan ta fram en perfekt lösning heller. Utan de gör så gott de kan.”

De intervjuade ungdomar som själva gått igenom utredningar och placeringar har också mycket gott att säga om enskilda socialtjänsthandläggare även om de råkat ut för negativa erfarenheter. Mahsa, som berättat om att hon skämdes när hon återvänt hem, säger samtidigt att hon, när hon behövde det, fick ”samma hjälp igen” och att hennes handläggare ”gjorde allt gott hon kunde göra.” Aminah beskriver en av sina kontakter inom socialtjänsten som ”den enda som verkligen har hjälpt mig”. När de träffades första gången så ”avbröt hon mig inte, ställde inga frågor, bara lyssnade. Hon var den första jag berättade för om allt som hänt.” Aminah, som hade varit med om många traumatiska upplevelser, berättar att denna person

”...fick mig att bearbeta det och idag kan jag berätta utan att det påverkar mig, jag har inte mardrömmar längre. Varje gång vi skulle ut och äta så sa hon när vi skulle beställa: ’bestäm själv! Nu får du bestämma!’ Jag var så ovan men till slut började jag beställa det jag ville ha, bestämma över mitt eget liv... Jag fick aldrig vara ute när jag var yngre, jag vet inte riktigt hur Sverige ser ut, men hon pushade mig att gå ut i naturen, skogen, stranden... Hon har hjälpt mig med pluggandet, satt med mig i flera timmar. Tog mig på allvar. Hon träffade inte mina föräldrar, det var alltid jag som fick vara i centrum. När jag fick egen lägenhet så kände jag mig ensam och ville flytta tillbaka, men hon stöttade mig till att stanna kvar. Jag har i perioder varit tillbaka hos familjen men det har alltid gått snett. Hon har hämtat mig mitt i natten när jag blivit misshandlad, jag har slängt ut väskor från fönstret... Hon är den enda jag litat på och lyssnar på.”

III. Önskemål och behov

Här samlas inledningsvis de olika synpunkter och önskningsar som syns genomgående i intervjuerna med olika yrkesgrupper under ett antal teman som rör kunskap, samverkan, familjearbete och förebyggande insatser. De verksamheter från vilka det inkommit många funktionsspecifika tankar kring behövda åtgärder listas därefter för sig själva.

1. Kunskapsläge och utbildningsbehov

Förutom den intervjuade chef som säger: ”Jag kommer aldrig att säga att det behövs nya checklistor eller mer utbildning, för vi har fått massor och det hjälper inte!”, så är de flesta informanter från olika verksamheter överens om att det behövs kunskapshöjande insatser på olika nivåer. Man efterlyser grundläggande fakta för att kunna ”särskilja de här mekanismerna”, men önskar också att de ska byggas på med metodstöd. ”Beredskap”, säger en informant, ”hur gör man rent konkret? Det är det som behövs.” Man lyfter också hederssamordnarens viktiga roll: ”Jag tänker att förbättringsområden finns det många. Nummer ett är ju, tänker jag, att socialtjänsten och alla andra verkligen tar hjälp av samordnaren i ett extremt tidigt skede. Vilket jag misstänker behövs mer av.”

Förståelse

Intervjuerna med skola, socialtjänst, polis, fritidsverksamhet och ideella aktörer visar tydligt på att det finns behov av allt ifrån grundläggande till fördjupade kunskaper när det gäller hedersrelaterat våld och förtryck. ”Kunskapsläget inom socialtjänst, rättsväsendet, sjukvård och andra aktörer är oerhört ojämnt. Därför handläggs dessa ärenden på väldigt olika sätt”, säger en informant. ”Vissa har varit väldigt medvetna att om att barnen ska långt härifrån och vara skyddade. Andra gör precis som man brukar, där barnen och föräldrarna har kontakt. Man har inte förstått problematiken och förminskar den.” Någon tar upp att alla som jobbar med problematiken ”borde känna till grundläggande saker som att man behöver överväga telefontolk, till exempel. Alla måste känna till det. Men så är det tyvärr inte.” Flera verksamheter beskriver liknande behov: man vill ha ”mer grund att stå på, men då gäller det att antingen få fler ärenden eller ta del av andras ärenden. När man inte har haft så många hedersärenden blir det väldigt liten kunskap att luta sig emot.” En del informanter tar upp behovet av utbildning kring bakgrundsfaktorer och mekanismer både för egen del och med hänsyn till att det finns en konstant personalomsättning. ”Nu var det längesedan det var någon utbildning. Jag tänker att sådana behöver komma med jämna mellanrum. Jag tänker att jag skulle vilja ha mer bakgrund. Alltså hur ser det egentligen ut med hederskultur? Vilka länder är det som gäller? Att det kan se ut på olika sätt...”

Polisen nämns i intervjuer med andra verksamheter, och tar själv upp behov av fördjupade kunskaper. Två utredare – en som arbetar med barnärenden och en med vuxna – har ett särskilt uppdrag vad gäller hedersärenden utifrån att de sitter med som representanter för sitt område (Södra Skåne) i det nationella polisenätverket kring hedersfrågor som möts två gånger om året. De berättar själva att all fortbildning de fått gällande heder har skett genom nätverket, och att ingenting har kommit från myndigheten själv. Under deras tid ingick det inte i grundutbildningen och de ser stora risker med okunskapen om heder inom polisen. De möter dock kollegor från andra delar av landet varav många ”har jobbat jättemycket med det och är jätteduktiga och vissa jobbar enbart med hedersärenden”. De uttrycker ett behov av mer kunskap ”för att kunna vara ett bra stöd för dem som kommer och frågar mig. Jag vet ju inte så mycket mer än dem egentligen. Jag har haft 10–15 ärenden totalt där jag har tänkt heder under alla år som jag har jobbat. För att känna mig säkrare och duktigare skulle jag behöva mer information.” Andra

verksamheter säger att de har en förväntan på att ”polisen ska kunna göra kartläggningar och se hur det ser ut i släkten med eventuella tidigare brott, men det verkar inte göras och vi ser ingen indikation på att deras specifika metoder kring sådana riskbedömningar har stärkts.”

Även verksamheter som ligger lite utanför ramen runt det som normalt inkluderas tas upp i intervjuerna. En informant nämner personal på boenden där ungdomar placeras på grund av hedersproblematik, och säger att de behöver bättre kunskaper ”inte bara om heder utan även vad som händer när man är utsatt under hela sitt liv. Hur man ska hjälpa dem framåt.” Någon annan tar upp behoven hos ideella föreningar, och pekar på problemet med att frivilligorganisationer som inte arbetar direkt med frågan trots att de möter målgruppen kan riskera dels att misslyckas i sina ansträngningar då de inte har tillräckliga kunskaper för att inse vad som skapar trygghet och förtroende och varför, dels att hamna i en anda av att inte vilja konfrontera problematiken då det saknas både kunskap och stöd hos enskilda i de många gånger svåra avvägningar som krävs. Ytterligare någon lyfter problemet med kunskapsbrist från fritidsledare till chefer inom kultur- och fritidsförvaltningen: ”Ska vi kolla på vilka det är som leder våra verksamheter så tror jag att utbildningsnivån när det kommer till heder är ännu lägre.” Informanten fortsätter: ”Jag tror att det är en återkommande problematik, att de som bestämmer i slutändan kring våra verksamheter oftast har mindre koll på utanförperspektiv och normativa strukturer. ’Vi ska jobba med heder’, för det har man hört att man ska, men man förstår det inte.” I en intervju lyfts även behovet av utbildning om sådant som diskriminering, normer och strukturell rasism för personal i kommunen, eftersom ”vissa yrkesverksamma och tjänstepersoner saknar analytisk samhällsförståelse. De kan prata på ett sätt som om det till exempel vore fel att vara muslim. Kategoriserande, fördömande.”

Intern och extern expertis

Något som blivit tydligt under kartläggningsprocessen är att samtidigt som stora kunskaps- och metodbehov kommer till uttryck så används inte befintliga resurser inom, eller tillgängliga för, kommunen till fullt. Exempelvis saknar många skolanställda kännedom om den utbildningssamordnare för sex- och samlevnadsundervisningen som skulle kunna vara behjälplig i att integrera frågan om hedersproblematik i skolornas planer och strategier, och trots att många arbetsplatser efterlyser utbildningsinsatser kring våld i nära relationer och hedersrelaterat våld så utnyttjas inte det stående erbjudande från regionens kompetenscentrum som Kriscentrum försökt marknadsföra utåt. Det ser också olika ut huruvida man känner till och utnyttjar det nationella kompetensteamets stödtelefon. ”Det är inte särskilt känt att stödtelefonen i Östergötland finns”, säger en informant. ”Ibland kanske man inte har velat konsultera Östergötland heller, för att man tänker att det blir för stort och de säger nästan alltid att vi ska placera. Man vill inte höra att man måste tänka skydd direkt, när man egentligen vill utreda först.”

När det gäller samordnaren mot hedersvåld så verkar de flesta, men inte alla, verksamheter känna till att funktionen existerar, och en hel del vet inte hur samordnarens uppdrag ser ut och förstår därmed inte heller att de själva skulle kunna dra nytta av kompetensen. Mandatet är förvisso otydligt och det finns motsägelsefulla skrivningar kring huruvida funktionen ska involveras i samtliga ärenden av hederskaraktär eller endast i vissa. Vidare saknas kriterier för/precisering av hur och när ett ärende ska klassificeras som hedersrelaterat, vilket öppnar för godtyckligt användande av konsultationsmöjligheten. I ett samtal med skolanställda tar någon upp att det ”behövs ett ansikte för att man ska ta kontakt. Jag kan känna att det egentligen är henne vi ska ringa till när vi behöver konsultation, men vi behöver ha träffat henne innan. Det hade uppskattats om hon kom till skolan för att träffa personalen.” Flera intervjupersoner beskriver samordnarfunktionen som starkt personbunden och präglad av vem som innehaft rollen. Någon uttrycker att det har varit ”förvirrande” att samordnaren bytts ut flera gånger. Olika verksamheter verkar olika benägna med att bjuda in till dialog kring sina ärenden, och vissa individer tycks

mindre bekväma med att involvera någon i sitt arbete. En informant säger: ”Rollen har inte utnyttjats som den borde, trots rutinen som säger att vid misstanke om hedersproblematik så ska samordnaren kopplas in direkt i utredningen och vara med i samrådet. Men det har ju inte skett. Det görs inte alls. Man borde kunna ta tillvara på resursen som finns, och kanske utöka den.”

Vissa aktörer diskuterar samordnaren i intervjuerna och verkar under samtals gång få klart för sig att funktionen faktiskt skulle kunna involveras vid behov framöver. Flera av de verksamheter som är delaktiga i samråden på Barnahus tar upp möjligheten att rutinmässigt ha med hederssamordnaren vid alla ärenden där hedersnormer kan misstänkas. Familjerätten som saknar en systematisk riskbedömningsmodell uttrycker att de ju faktiskt skulle kunna ta hjälp av hederssamordnaren även om de hittills har aldrig gjort det. Enheten barn och unga inom socialtjänsten pratar om att samordnaren skulle kunna komma in ”antingen för att vägleda eller för att göra nätverkskartor med barn och föräldrar. Det är ju något vi kanske inte gör i andra ärenden, i alla fall inte på det sättet”. Flera verksamheter tycks alltså, utifrån att frågan väckts i samband med kartläggningen, ha blivit mer uppmärksamma på möjligheten och har enligt samordnaren också börjat höra av sig för konsultation.

2. Samverkan och struktur

Det existerande hedersnätverket framhålls som viktigt och positivt av många aktörer, men dess storlek och karaktär gör att det huvudsakligen fungerar som en förebyggande dialog- och informationskanal utan egentligt mandat. Många intervjupersoner uttrycker att det saknas kompletterande forum för konkret samverkan i enskilda ärenden. Man efterlyser slutna, specialiserade grupper med fasta deltagare där sekretessen inte står i vägen. Tanken om ett ”Barnahus för vuxna” lyfts också i flera intervjuer. Utöver detta önskas kortare kontaktvägar och ökat utbyte mellan olika verksamheter kring vissa praktiska moment, exempelvis orosanmälningar och riskbedömningar.

Specialiserad samverkan utan sekretess

I många intervjuer med både skolpersonal och fritidsledare uttrycks frustration över att orosanmälningar till socialtjänsten ofta inte leder till någon åtgärd, och att de som anmälare i princip aldrig får återkoppling efteråt. En del beskriver hur de själva har observerat varningssignaler eller fått ett förtroende från en elev, att de därefter har tagit sin oro vidare och lämnat över till myndigheten – och sedan händer ingenting. Andra har berättat om hur eleven i fråga plötsligt försvinner efter inledd utredning, sannolikt på grund av en akut placering, men den som anmält får ingen feedback. Många informanter upplever att socialsekreterare ”gömmer sig bakom sekretessen” i onödig utsträckning, och att de själva i avsaknad av respons kring ärendet känner sig vilsna och osäkra på om de gjort rätt som anmält. ”Jag tror inte att vi förstår hur ärendena ser ut när soc tar över”, säger en fritidsledare. ”Kan de inte förklara för oss? Vi känner fortfarande de här ungdomarna eftersom de är kvar i vår verksamhet. Vi vill veta att något händer. Det räcker med att de pratar lite och sen går de inte vidare med det. Hur ska jag gå vidare då?” En annan informant som arbetar med unga i fritidsverksamhet säger: ”Oavsett vad det står i lagen om huruvida en ska anmäla kring fara eller vid oro, så vet ju jag att de inte tar det på allvar om det bara kommer in en oro. Jag struntar i vad socialförvaltningen och andra säger. Det finns inte resurser att ta tag i det.” Flera informanter instämmer i att det finns en påtaglig risk för att bristen på insatser och återkoppling innebär att de avstår från att göra motiverade orosanmälningar. En annan viktig punkt som tas upp är att projektledare som arbetar med konstnärlig ungdomsverksamhet för kultur- och fritidsförvaltningen inte fått information gällande rutiner kring orosanmälan, även om de i sina uppdrag möter många som far illa på olika sätt.

Upplevelsen i ett par grupper är att observationer som kommer från fritidsverksamheten inte tas riktigt på allvar, vare sig av skola eller socialtjänst. Flera intervjudeltagare beskriver hur det "faller platt" när man från fritidshållet kontaktar skolan kring en enskild elev: antingen känner skolan att de inte *kan* prata om det, eller så har de inte själva sett någonting och då är de inte villiga att titta på det. En av informanterna som arbetar med unga inom fritidsverksamhet sammanfattar: "Det är så mycket som dör bara för att det kommer från oss. Och då vill jag ge en känga till både skolan och socialen, för att de inte samarbetar med oss." Flera informanter har tydliga bilder av hur de menar att det borde fungera, och efterlyser en starkare känsla av ett gemensamt mål och uppdrag mellan förvaltningarna. "Men jag har aldrig hört ett exempel på att det skulle vara sant", säger en informant. "Att när en oro kommer så hoppar ett resursteam in och gör utredningen och det leder till ett fantastiskt arbete liksom. Det låter som en drömhistoria för mig. Jag hade gärna sett att det var lättare att samverka kring den typen av oro. Tex, om jag har en oro kring ungdom A, så går jag till ungdom As skola..." Önskan om närmare relationer och tätare samarbete mellan verksamheterna för ungdomarnas skull genomsyrar i princip samtliga intervjuer. Från skolans håll tar man upp att det tidigare fanns socionomer ute på skolorna som nu har försvunnit. "Jag hade önskat att soc kanske var mer närvarande på något sätt i arbetet jag har", säger en fritidsledare. "Jag vill att de ska dyka upp och prata med mig. Jag vill gå dit och prata med dem. Jag vill att det ska finnas en faktisk relation." Flera intervjudeltagare pratar om vikten av samverkan för att få till genuint konstruktiva processer i syfte att fånga upp och kunna arbeta med de olika problem och möjligheter som finns i vare enskilt ärende: "Så många gånger som en inte ser hela bilden kring en ungdom, utan bara anar att det är någonting", säger en av dem.

Tanken om att kunna mötas i strukturerade mindre nätverk tas upp i intervjuer med många olika verksamheter, inte bara fritids och skola. "Vi önskar en ny arbetsmetod", säger en intervjudeltagare. "Det här kanske är något annat, men i SIG¹², där bryter man sekretess mellan polis, socialtjänst, skola och fritidsförvaltningen om man kan konstatera att en ungdom löper hög risk att rekryteras till extrema sammanhang. Hade man inte kunnat utforma en liknande modell för hedersärenden?" Det som önskas är alltså mer avgränsade nätverk eller grupper med fasta representanter från ett fåtal verksamheter och möjlighet att kalla in ytterligare relevanta aktörer vid behov, där sekretessen kan luckras upp så att man kan ta upp oro kring enskilda ungdomars situationer. "Om man bara frågar den det gäller kommer de 99 % av gångerna svara ja till att bryta sekretessen", säger en deltagare. "Jag minns inte någon gång när de har svarat nej. De tycker ju ofta att det är skönt när vi samarbetar." En informant som arbetat i en annan skånsk kommun med liknande grupper fyller på, och lyfter fram sina egna erfarenheter av fördelarna med att ha en struktur som möjliggör att med kort varsel tillkalla möte med olika verksamheter kring individer när det behövs. "Samverkan fritids, skola, soc, polis", säger en fritidsledare. "Jag kan inte ensam hjälpa en ungdom om jag inte har lärare eller soc bakom mig. Någonstans måste någon backa mig. Vi måste ge varandra prioriteringar och verktyg. Vi samarbetar ju!"

I flera intervjuer kommer tanken upp på att samordna verksamheterna vid arbete med våldsutsatta vuxna på ett sätt som liknar Barnahus-konceptet. Idag kan utsatta personer kan ha

¹² Sociala insatsgrupper; en förvaltningsövergripande arbetsmetod för att motverka ungdomskriminalitet och våldsbejakande extremism genom att stärka nätverket kring den unge. Den sociala insatsgruppen utgörs av personer i olika funktioner som står den unge nära – det kan t ex vara lärare/mentor, socialsekreterare, behandlare, områdespolis, kontaktperson inom BUP eller fritidsledare. Minst en gång i månaden träffas den sociala insatsgruppen och samverkar kring den unge utifrån en individuell handlingsplan. Arbetet förankras genom och styrs av en grupp chefer och direktörer från involverade förvaltningar och verksamheter. Härunder finns en arbetsgrupp med chefer/samordnare som ansvarar för den övergripande strukturen och genomför nulägesinventeringar och behovsanalyser. När behov identifierats kring en ungdom fattas här beslut om att skapa en social insatsgrupp och ta fram en handlingsplan. Förutsättningen är att den unge (eller vårdnadshavarna för unga under 18) samtycker till sekretesslättnad, så att de olika verksamheterna kan diskutera situationen öppet inom gruppen.

”hur många kontakter som helst” utan samordning, och detta är något som man menar behövs i alla våldsärenden. En intervjuad polis diskuterar hur lite kontakt de själva har med socialtjänsten, och antyder att socialtjänsten kanske ”borde vara mer intresserade av att prata med oss. Vi tittar ju på det brottsliga, men de ska ju titta på situationen efter att polisen har varit inkopplade. Det är mycket med boende och barn, samtalsstöd, hela den biten.” Hen känner inte till något systematiskt samverkansforum för vuxna, men tänker att det hade varit bra: ”Ja, som Barnahus fast för vuxna. Det hade vi en tanke om. Jag vet inte hur det fungerar på det här Karin i Malmö...¹³ Och det är alltid enklare att ha ett ansikte på dem man jobbar med. Jag har inte koll på någon som jobbar därtöta. Det är möjligt att det hade kunnat vara ett koncept.” Från socialtjänstens håll önskas också samverkan med polisen på organisatorisk nivå. Man upplever att det har fungerat jättebra i enskilda kontakter, men att det behövs en strukturerad modell. ”Vad kan polisen vara med i utan att ett brott är anmält?”, frågar sig en informant. Man påpekar att det finns bra modeller och stöd för hur man bygger upp samverkan, men att det måste finnas intresse inne i organisationen. I kommunens Program för trygghet och säkerhet 2019-2022 skrivs mycket generellt och övergripande om bland annat brottsförebyggande arbete. Inte mycket går att koppla direkt till denna kartläggning av hedersproblematik, men både där och i segregationsrapporten från 2018 lyfts exempelvis välutvecklad samverkan mellan kommun och polis för att minska brottslighet. Kanske kan liknande överenskommelser och strukturer användas i arbetet mot hedersvåld.

I intervjuer med socialtjänst och polis lyfts också det behov av samarbete kring riskbedömningar som diskuterats tidigare. Dels handlar det om polismyndighetens interna rutiner, där det av oklara anledningar saknas adekvat kommunikation mellan våldsbrottsutredarna och dem som arbetar med brottsoffer- och personsäkerhet; dels om bristen på dialog mellan myndigheterna. Man framför t ex önskemål om att träffas oftare och arbeta casebaserat tillsammans. Andra verksamheter som tar upp samverkans- och sekretessfrågor i utredningar är t ex familjerätten, som önskar större möjligheter att via andra instanser få tillgång till journaler och liknande vid misstanke om psykisk sjukdom eller missbruk, vilket är allvarliga riskfaktorer för barn. Idag kräver detta samtycke, vilket ”man inte alltid är jätteintresserad av att lämna ut. För det kan ofta visa sig att det blir dåligt för den parten om hen berättar om hela sin sjukdomshistoria.” Unga Vuxna nämner den samverkan man tidigare hade med psykiatrin, och beklagar att den inte längre finns kvar.

Vad gäller det existerande stora hedersnätverket tar några informanter upp att det behöver ses över så att rätt funktioner är representerade. Man menar att många verkar ha ”halkat ur” under åren i samband med bytena av samordnare, och att det finns fler relevanta aktörer som bör bjudas in, exempelvis Ungdomsmottagningen och BUP. Dessutom har få av nätverkets deltagare tillräckligt mandat i den egna organisationen för att kunna fatta beslut om exempelvis strategisk samverkan eller nya arbetsformer.

Samverkan i vardagen

Relationen mellan skola och fritidsverksamhet/ideell sektor skildras mycket olika i intervjuerna. En informant som genom en frivilligorganisation möter många nyanlända ungdomar beskriver ett ”fantastiskt samarbete med fritidsgården, de ser de unga och jobbar för att de ska må bra.” Fritidsledare från vissa områden pratar om att de ofta befinner sig i skolan där de jobbar med

¹³ Informanten syftar på Koncept Karin; ett projekt som utvecklades av Rikspolisstyrelsen 2008 och kom att permanentas i Malmö stad. Konceptet bygger på en samverkansmodell kring våld i nära relation och sexuella övergrepp där olika verksamheter såsom specialiserad polis, Kriscentrum och åklagare är samlokaliserade så att den som utsatts ska slippa besöka många olika ställen vid olika tidpunkter. Särskilt det uppsökande stödjande arbetet, lokalerna och bemötandet lyftes fram i en utvärdering gjord av Brottsförebyggande Rådet 2013 som mycket uppskattat av berörda personer.

olika insatser för att skapa band och relationer med de yngre som i framtiden kan komma att börja hänga på fritidsgården. Samtidigt upplever representanter från fritidsverksamheten på flera håll att deras kompetens, resurser och specifika möjligheter inte används i tillräcklig utsträckning. Trots att man sitter på många ingångar och lösningar så finns en ovilja till samarbete som förklaras på lite olika vis. Dels, menar man, finns en bild av fritidsledare som bara ”dricker kaffe och spelar pingis”, och som inte förväntas kunna hantera sekretess eller komplicerade ärenden. Man talar också om den historiska stämpeln på fritidsgårdar som något med ”dålig klang och låg status”, ända sedan de första ungdoms- och hemgårdarna skapades för mer än hundra år sedan, och in i nutiden där negativa attityder bland både lärare och föräldrar sprider sig till ungdomar och står i vägen för mycket av det man vill uppnå. Den öppenhet och samarbetsvilja man visar gentemot andra verksamheter får inte genvägar, eller leder till ensidiga samarbetsformer på andras premisser där man upplever att man förvandlas till en sorts ”beställningstjänst” snarare än att få vara en likvärdig samverkanspartner.

”Jag upplever ofta en stuprörsmekanism. Skolorna är fokuserade på sina resultat, väldigt få andra aspekter spelar någon roll. Trots att handlingsplanen handlar om att öppna upp sambället och få perspektiv på saker. Mycket av de saker som vi jobbar med inom fritid. Jag har haft flera möten med delar av socialförvaltningen där det framkommer ganska ofta att vi har ungdomar som är tvungna att lämna sina föräldrar på grund av hedersproblematik. De kommer till Lund och lever här helt isolerat. Jag har sagt gång på gång att fritid kan göra någonting, men vi behöver perspektiv på hur vi ska lösa det tryggt och bra. Men vi vill göra någonting. Jag ser till så att ni har personal och lokal, bara berätta hur. För vi vet ju inte vad det är för ungdomar eftersom det är dolt.”

I en av gruppintervjuerna diskuteras hur viktigt det är för människor att känna sammanhang, delaktighet och ha meningsfulla sysselsättningar i vardagen, men hur detta lätt glöms bort efter att de grundläggande behoven när det gäller bostad och skola är tillgodosedda. Man menar att fritidssektorn skulle kunna erbjuda ett stort mervärde både för ungdomar generellt och för dem från en hederskontext specifikt genom att fungera som ett nav för att länka ihop skola, frivilligorganisationer och andra aktörer. Man nämner kvinnojouren, FreeZone och Rädda Barnens Tjej till Tjej, och talar om en vision där ”coola organisationer som gör ett fantastiskt arbete redan” kan komma in i skolan och berika både ungdomarna och verksamheten. I kommunens segregationsrapport från 2018 framhålls språkcaféerna, särskilt på Norra Fäladen där man nämner att många unga kvinnor med utländsk bakgrund deltar. Hemgården, en föreningsdriven mötesplats med kulturverksamhet i centrala Lund öppen för alla åldrar, samarbetar redan med ett antal organisationer (exempelvis Tamam och Tillsammans för Lund) som använder husets lokaler och utrustning för träffar med sina deltagare. Man har tidigare drivit Fria zoner på en av kommunens gymnasieskolor där man under flera år ansvarade för caféverksamheten och hållit i särskilda tjejgrupper, men i dagsläget är de besökare som kommer till den ”vanliga” öppna verksamheten i huvudsak unga killar, inte sällan nyanlända. Man beskriver, precis som alla fritidsgårdar, hur svårt det är att locka tjejer utan kurser eller tematiskt innehåll, och upplever att det främst är när organisationer och föreningar har sina träffar i huset som mönstret bryts och det blir mer delaktighet och blandning. I en annan intervju med ideell sektor säger en av deltagarna: ”Det räcker inte med pengar till föreningar. Vi behöver organisera. Det behövs samarbete mellan organisationerna. Det är kommunens ansvar, men genom ideella organisationer kan kommunen lyckas nå personerna.” I många intervjuer nämns vikten av särskilt hängivna, drivande personer som sätter fokus på frågorna och kämpar för förändring. Samtidigt problematiseras bräckligheten i system som bygger på enskilda individers engagemang:

”Men jag vill inte ha eldsjälar, utan en anonym statsapparat som bara fungerar och där alla gör sitt jobb. Jag är trött på att alltid vänta på nästa människa som brinner för ungdomar och ska lösa allting. Jag vill att mina kommunkollegor ska veta vad de ska göra och bara göra sitt jobb och bidra. Jag har jobbat i många verksamheter och det är alltid de drivande som uppehåller dessa nätverk. Men jag vill inte att det ska vara så här. Det blir

sårbart, folk bränner ut sig. De har för mycket på sig, för mycket splittrat ansvar. Det är inte tydligt vad som ska prioriteras. Ingenting blir arbetsstrukturer för vissa grupper. Jag känner någonstans att det måste komma uppifrån, från politiken eller enhetschefer. Det måste vara någonting som sker automatiskt.”

När det gäller HBTQ-frågor och samverkansperspektiv så nämner Transammans att de gärna skulle vilja ha en dialog med Lunds kommun för att kunna informera om vad verksamheten har att erbjuda samt diskutera hur man kan arbeta med frågor som rör transpersoner i kommunen.

3. Familjearbete och förebyggande insatser

”Det är inte samhället som ska lösa någonting för individer, men samhället ska stärka motståndskraften hos individerna så att de kan skapa förändring”, säger en informant som möter många våldsutsatta i sitt arbete. ”Det är ofta som socialtjänsten kommer med en lösning som inte accepteras. Det är inte så konstigt eftersom lösningen ofta handlar om isolering och att skilja föräldrarna från barnen.” Hen fortsätter: ”Det vi glömmer är att många klarar sig bra. Vi behöver kolla på vad det är som gör att det går bra för dem. Varför blir inte de utsatta för hedersförtryck fast de lever i en hederskultur? Där ligger lösningen.” I intervjuerna som gjorts framkommer behov både av metoder för familjearbete på myndighetsnivå, i enskilda ärenden, och av verktyg när det gäller att stärka både vuxna och barn i förebyggande och främjande processer.

Det vanskliga familjearbetet

Åsikterna varierar rejält när frågan om familjearbete tas upp, kanske mer än i något annat ämne. I ena änden finns de som menar att det i bästa fall är meningslöst och i värsta fall livsfarligt att försöka jobba utifrån familjeperspektiv i hedersärenden; i andra änden finns de som ständigt arbetar utifrån utgångspunkten att barn och ungdomar bör bo kvar i sina familjer så långt möjligt och som ser det som ett misslyckande om det blir en placering. Samtidigt konstaterar flera intervjupersoner att polariseringen i sig är problematisk och kontraproduktiv, och önskar en nyansering. ”Det är ju det som är bekymmersamt i Lund”, säger en chef. ”Det blir lite olika läger när vi får de här ärendena, för vissa är det allt eller inget. Antingen är det heder och då ska de placeras snabbt, eller så tänker man att det kanske går att föräldrarna förändras. Det måste finnas något mittemellan. Där tänker jag att vi inte riktigt har fått till det i Lund.” Förutom att de olika synsätten skapar konflikter mellan kollegor menar informanten att ett annat problem är att personer kan bli helt utan stöd i de situationer då det saknas grund för att genomföra en skyddsplacering, eftersom det finns de som hellre inte gör någonting alls utifrån uppfattningen att det är skadligt för barnet med familjebehandling. En besvärlig omständighet i sammanhanget tycks vara att tolkningen av begreppet inte är enhetlig. Det är naturligtvis stor skillnad mellan att betrakta familjearbete som ett verktyg för att behålla ett barn i ursprungsfamiljen till varje pris, eller att definiera det som konstruktiva, förebyggande eller riskminimerande insatser i ett familjesammanhang oavsett om dessa sker innan, under eller efter en eventuell placering av ett barn; i barnets närvaro eller frånvaro.

I intervjun på Barnahus berättar man att både Linnamottagningen och Malmös Resursteam Heder avrått från att arbeta med KIBB¹⁴ i familjer där det finns en hedersproblematik. ”Jobbar man med den här metoden måste föräldrarna stötta barnet i att det är okej att berätta precis vad

¹⁴ Kognitiv Integrerad Behandling vid Barnmisshandel; en metod som bygger på manualbaserad familjebehandling vid barnmisshandelsärenden där det bedömts att föräldrar och barn kan fortsätta ha kontakt. Familjerna får öppenvårdsbehandling i barn- respektive föräldragrupper eller enskilt och varje tillfälle avslutas gemensamt med barn, föräldrar och behandlare. Under de 16 träffarna går olika teman med koppling till våldet och dess effekter igenom, samtidigt som praktiska färdigheter och strategier tränas.

som händer hemma och att barnet inte kommer bli straffat för det. Det går inte i dessa ärenden”, säger en av deltagarna, och fortsätter sedan: ”Jag vet ingen metod i dagsläget tyvärr. Det är det som gör att det känns fruktansvärt jobbigt. Det vore väldigt intressant om man kan göra något. När kan man och när går det inte?” I en av intervjuerna med socialtjänsten lyfts att Linnamottagningens rapport¹⁵ har blivit ”lite som en sanning här på socialtjänsten. Man har anammat den här oskrivna regeln om att inte använda familjebehandling. Men jag tror inte att jag håller med riktigt”, säger en av deltagarna och problematiserar synen på familjer och individer i just hedersärenden som oförmögna att förändras. Någon ger exempel på att man i perioder har placerat ungdomar från en hederskontext på tonårsboendet, där det ingår att man säger ja till familjebehandling. I dessa ärenden har man kommit till ett annat resultat; ”att det visst gick att behandla de här familjerna. Men då blev det kontroversiellt och sen beslutades det att de ungdomarna inte längre skulle placeras där.” En annan deltagare ger ytterligare exempel på lyckade processer och lägger till: ”Föräldrar som är dömda för grova saker får ibland ändå behålla sina barn, men inte i dessa ärenden. Vi borde bara se det som en dysfunktionell familj, visst måste man omplacera ibland men man kanske ändå ska familjebehandla? Vi borde gå in i dessa ärenden med samma mindset som i andra.” En kollega fyller i: ”Annars måste man ju också placera de andra barnen sen. Syskonen. Och om det finns pojkar, hur kan man då förebygga så att de kan stå emot det också, i nästa led? Det är väl en viktig familjebehandling...” Något som dock tas upp i samtalen kring möjliga familjeinsatser är att det inte ska vara samma personer som jobbar med ungdomen respektive föräldrarna, även om bägge behövs. Det blir svårt för personalen att sitta på dubbla stolar, och den unge som är utsatt måste veta att den kan lita på socialtjänsten. Däremot är det bra om bägge parter, den som möter ungdomen och den som möter familjen, har gemensam handledning så att de inte hamnar i motsatsposition och börjar motarbeta varandra. I samma diskussion lyfts även att man bör separera utrednings-/placeringsfunktionen från stödsatsen.

De som intervjuats i denna kartläggning utifrån att själva ha lämnat sina familjer har samtliga någon form av kontakt med den idag, även om den ser olika ut. Farzana pratar i telefon med sin mamma ”kanske en gång i månaden när hon ringer, men det blir alltid bråk på slutet. Relationen kommer nog aldrig bli riktigt bra”. Mahsa säger: ”Sen, oavsett den dåliga relationen med familjen tänker jag på dem hela tiden. De går aldrig bort från minnet. Vissa säger: ’sluta tänk på familjen, de har inte varit bra för dig’. Det är på boendet där jag har bott som de sa så. Men de förstår inte...” Hon berättar att hon pratar i telefon med dem ibland fast de vet inte var hon bor, och att hon har träffat mamman på café en gång. ”Innan dess hade det gått två år sedan vi sågs. Det var viktigt för mig att få möta henne, och jag tycker att jag fick ut det jag ville säga till min mamma, vilket var skönt.” På frågan om att helt bryta kontakten svarar Mahsa: ”Nej. Det går inte. Att klippa bandet är bara något man säger. Och jag lyssnar ändå inte. Jag tycker inte att man ska klippa bandet, utan ha små kontakter.” Aminah berättar att hennes relation till familjen blivit annorlunda med tiden för att hon har satt gränser och ”sagt ifrån när de lägger sig i för mycket. Jag tar på mig vad jag vill. Jag är gift nu, jag har ett eget barn. Nu har relationen blivit bättre. De respekterar det. Allt utom bikini... men jag orkar inte tjafsas. Det är bättre att bara hålla avstånd.”

De yrkesverksamma som intervjuas på temat delar erfarenheten av att de flesta placerade ungdomar förr eller senare återtar kontakten med sitt nätverk och att många återvänder hem. Att då inte ha haft någon insats alls i familjen under tiden kan göra situationen ännu värre. Samtidigt är medvetenheten stark kring hur snett det kan gå i dessa ärenden, och det finns en påtaglig oro över att föräldrar och släktingar som saknar förtroende för myndigheten kan vara mycket manipulativa. ”En del är inte mottagliga för att behandlas”, säger en informant. ”Där får man

¹⁵ Linnamottagningens treåriga projekt om arbete med familjer i hederskontext, som ofta tas till intäkt för att helt avråda från familjearbete. Boken med erfarenheter och slutsatser från projektet finns att beställa här: <https://kvinnonet.net/projektet-familjearbete-i-hederskontext/>

tänka att de kanske bara tackar ja just för att då håller vi oss lugna.” Samtalet leds in på att det i omotiverade familjer inte blir någon egentlig hjälp av sådana insatser. Man talar om att det i många sammanhang – ”det kan handla om heder eller annat”, säger någon – finns starka krafter som handlar om att försvara och hålla myndigheten utanför. Hur ska man komma in? ”Jo, men det är nog att bli bättre på att motivera och kunna möta folk där de är, men det är jättesvårt, för många gånger kanske det kräver att man gör utredningar flera gånger.” Här lyfts problemet med bristande resurser, och att det är ”jättesvåra bedömningar om när vi behöver träda in och när vi kan avsluta en utredning. Sen kan man sitta med facit i hand och tänka ’varför gjorde du så?’ Men det är inte så lätt i stunden.” Det är en vanlig uppfattning bland de intervjuade att föräldrar just i hedersrelaterade ärenden sällan erkänner att det finns en problematik, och nekar till att de själva har en del i något av det som hänt. ”Det ska vara rätt illa för att det ska vara tvingande åtgärder”, säger en informant, och en kollega invänder: ”Men man kan ju jobba utifrån säkerhet. Om man till exempel har haft ett omedelbart omhändertagande så kan man säga att för att vi ska kunna vara trygga med att inget händer och utifrån deras egna behov av stöd och skydd kanske man behöver ha andra insatser.” När det skett en placering tycks det alltså finnas vissa strategier att ta till. I flera intervjuer kretsar dock resonemangen snarare kring vad man kan göra i de lägen där det inte finns grund för att gå in och placera ett barn, men man ändå har konstaterat att det finns en hedersproblematik. Alla är överens om att det är svårt, och att det i dagsläget saknas vettiga metoder för att gå in och arbeta med dessa situationer. Flera pratar om att det behöver finnas mer föräldrastöd, men att det ligger en utmaning i att få de vuxna att acceptera och ta emot en sådan typ av öppenvårdsinsats. Man diskuterar situationer där endast en vårdnadshavare är öppen för att själv ta emot insatser eller låta barnet få hjälp, och man tar också upp möjligheterna till att ”villkora” genom att ställa familjer som inte gärna vill fortsätta bli utredda inför val som innebär att de tar emot en typ av stödinsats för att slippa att det blir fler anmälningar eller utredningar. Det finns dock inget mellantvång att använda motsvarande det ”erbjudande” som kan aktualiseras enligt §22 i LVU vid oro kring ungdomens eget beteende, och som utgör en vårdinsats någonstans på skalan mittemellan en tvångsplacering och en frivillig SoL-insats.

Behandlarna resonerar kring sitt uppdrag, som till stor del handlar om att bygga relationer, och vad det gör med deras inställning till frågan. ”Det blir lurigt”, säger en deltagare, ”eftersom ungdomarna inte riktigt litat på en när man också jobbar med deras föräldrar.” De upplever att de oftast inte har möjlighet att dela upp insatserna i en enskild familj mellan olika kollegor i ärenden där det blir spant eller problematiskt, men att de åtminstone kan vara ”kreativa med hur man träffas. Träffa ungdomen separat om man tänker att det finns ett gott skäl till det. Jag gör också hembesök, då får jag träffa andra syskon och se andra relationer”, säger en av dem. I deras samtal lyfter någon perspektivet att en placering aldrig är bra och att de ”hela tiden så mycket som möjligt försöker tänka hur vi kan göra så att ungdomen kan bo kvar hemma”, medan andra tar upp vilka kompromisser detta egentligen innebär. ”Jag tycker nog det svåra är att stå ut som behandlare eller stödperson när ungdomar inte vill lämna sin familj fast man vet hur illa de far i den”, säger en kollega. ”Det är svårt att vara i ambivalensen med dem.” Ytterligare en tar upp hur det kan vara ”när föräldrarna också är förtvivlade och lever i den här hederskontexten och har med sig kollektivet. Då måste vi ju jobba med hela familjen. Och då blir det svårt att jobba med individerna som styrs av så mycket av annat runt omkring.” Samtalet leds in på hur man kan arbeta med att stärka individer utifrån utgångspunkten att identifiera vad man som pappa eller mamma kan behöva ”för att kunna stå emot pressen utanför”.

I många av intervjuerna diskuteras orimligheten i att behöva fatta livsavgörande beslut om att ta avstånd från familjen vid ung ålder. Man pratar om vikten av att respektera alla människors behov av att behålla hoppet även i till synes omöjliga situationer, och hur självklart det är att de flesta ungdomar har kvar en längtan till sin ursprungsfamilj. De flesta har funderat på möjligheten att i vissa ärenden låta den unge bibehålla en liten kontakt med familjen men ändå kunna utveckla

sin självständighet utifrån den dröm som många ungdomar uttrycker: att kunna bo själv fast nära sin familj; ”en önskan om det här mellanläget”. Någon ger exempel på ett ärende där detta försökts men resulterat i fortsatt kontroll och övervakning; någon annan delar med sig av erfarenheter där den unge har gått tillbaka till familjen som faktiskt har förändrats i positiv riktning, eftersom man inte stått ut med tanken på att förlora dottern eller sonen helt. ”Jag tänker att vi sällan ser de ärendena ur ett myndighetsperspektiv”, säger en deltagare. ”Och så fort det blir heder tas de individualistiska bedömningarna bort, vilket annars är det socialsekreterare är bra på. Det glöms bort att se människan bakom ärendet.”

”Det är jättejobbigt men jätteviktigt att jobba med familjen”, säger en av de intervjuade från socialtjänsten. Men hur ska man gå tillväga? Oavsett inställning till familjearbete är man rörande överens om att det i dagsläget saknas metoder. ”Jag tror att det är där man famlar i Sverige”, säger en intervjudeltagare. ”Jag har jobbat här i snart 30 år och har fortfarande inte hittat något som fungerar”, säger en annan. ”Varför blir det så laddat?” Kanske finns det bättre exempel i andra länder, tror någon. I diskussionen som följer lyfts idéer om en ny typ av struktur, en familjeinriktad resurs med särskilda språkkunskaper och stor kompetens vad gäller kultur och migration men med samma uppdrag och mandat som de nuvarande institutionerna, som hade kunnat användas för insatser i alla möjliga typer av ärenden, inte minst i hederskontexter.

Stärka, främja, förebygga

”Som fritidsledare så får man ganska ofta väldigt mycket förtroende. För du är inte en myndighetsperson. Du bestämmer inte betygen och du har inte alltid en självklar koppling till föräldrarna. Du blir en mittemellan-vuxen.” Så sammanfattar en intervjuperson den speciella roll och unika ingång som fritidsledare och föreningsaktiva kan ha i förhållande till ungdomar. Samtalen om det förebyggande fritidsarbetet kretsar mycket kring relationsbyggande och tillit. ”Vi hamnar i konflikter med ungdomar hela tiden, men för oss är det alltid ett sätt att utveckla relationen med dem. Vi utvecklar vår respekt för varandra. Jag skulle vilja tro att alla i vår arbetsgrupp tänker så här”, säger en fritidsledare som beskriver att mycket av det som görs i verksamheten sker i syfte att undersöka hur ungdomarnas vardag ser ut, om det finns saker de har svårt för, om det finns saker de är trygga och bra på, om det är något som inte stämmer. ”Vi har ofta inte så bra förtroende från allmänheten. Många ser oss som några som bara spelar biljard med ungdomar. Men jag spelar ju för att få kontakt med dem, det var inte för att få spela biljard som jag sökte jobbet. För mig handlar det bara om att stötta och lyfta ungdomar.”

I verksamheter som fritidsgårdar, föreningar och jourer kan man möta många ungdomar som har det tufft på olika sätt, som saknar förtroendefulla vuxenkontakter och som behöver en miljö där de kan skapa relationer på nya villkor. Särskilt viktiga kanske dessa forum blir för dem som sällan blivit sedda som individer; som vuxit upp i kontexter där självutveckling och personligt utforskande inte uppmuntrats utan tvärtom motarbetats. ”Vi behandlar dem med respekt”, säger en av de intervjuade. ”Någon sa att hon alltid känner sig som en speciell människa här. Att de får känna att de är bra som de är. Bekräftelse. Det här med att vara tillgänglig och stärka dem.” Inom jourverksamheten berättas om hur man stärker tjejerna genom att ge dem så mycket kunskap som möjligt samtidigt som man bygger skyddsfaktorer hos dem.

”Vi har pratat mycket med dem om att de inte ska gifta sig unga, att de ska vänta och inte ha äktenskap som mål. Det är lättare att komma ur hedersvåld och förtryck eller våld i nära relationer om man har en bra utbildning, egna resurser, eget nätverk, eget jobb. Så är det alltid. Det är sådant som de måste skaffa sig, som vi alla måste skaffa oss, annars är vi beroende av män som kan göra vad de vill. Jag brukar tänka på vilka tjejer som lättast tar sig ur våldsamma relationer, det är faktiskt tjejer med utbildning, ekonomiska resurser och bra nätverk.”

En annan informant som arbetar inom kommunen talar om ungas egenorganisering som ett sätt att bygga sig själv, men också hur det skapar viktiga kontakter och ger kunskap om hur man får tag på finansiering för sådant man vill göra. Dessa perspektiv, tror hen, skulle kunna vara ”en enorm vinning för den här gruppen som inte annars har den typen av verktyg, och där de aldrig ser det som en möjlighet. Det är inte ens en verklighet.”

Väsentliga framgångsfaktorer som lyfts är tillgänglighet – man måste vara där de unga är! – och flexibilitet i hur man jobbar. Om det är på WhatsApp som unga kommunicerar, måste den vuxne vara åtkomlig för kontakt där. Tillgängligheten handlar också om tid; att kunna ge respons direkt när någon behöver hjälp, att finnas där under kvällar och helger utanför kontorstid. Man talar också om tydlighet, trygghet och förutsägbarhet. För denna målgrupp är det viktigt att veta när en aktivitet startar och avslutas, hur de kan ta sig dit och hem, vem som kommer, vad som ska hända, hur kontexten ser ut och vad som kan förväntas. Stora evenemang där alla är välkomna fungerar sällan, menar någon. Aktiviteter i kommunen görs ofta med öppna opersonliga inbjudningar, men då känner sig vissa unga inte välkomna och medräknade. Särskilt tjejer med denna typ av begränsningar behöver mindre och förtroeligare forum.

Bra personal är helt avgörande, men det spelar stor roll hur den är sammansatt. Hemgården talar om att deras målsättning är att skapa en trygg plats för alla, och att de försöker tänka aktivt kring roller i personalen utifrån ett jämställdhetsperspektiv. En informant från en fritidsgård talar om vikten av att skapa en välfungerande dynamisk arbetsgrupp som blir mer inkluderande för flera människor. ”Man kan inte vara en bra vuxen för alla!”, säger hen. ”Om man har en bred personalgrupp täcker man fler ungdomar. Det handlar om personlighet. Hur ungdomar resonerar med dig och hur de känner att du ser dem och lyfter dem.” Personalen behöver också kunskaper om ungdomarna; om allt ifrån deras kulturella kontext och vad de ”har med sig i bagaget” till vad de har lekt med eller gjort på fritiden tidigare. Många har aldrig spelat biljard eller kortspel. De vuxna måste ta reda på vad som är viktigt för dem, så att alla känner sig välkomna och har förutsättningar att vara med utifrån sina intressen och förkunskaper.

Man önskar mer fokus på riktad verksamhet utifrån att den passar målgruppen bättre och eftersom den öppna verksamheten ändå följer som en konsekvens. Vidare lyfter man behovet av separatistiska rum för tjejer – ”det kan vara första steget ut i ett blandat rum”, säger någon. Det är absolut inte att hålla dem ifrån samhället, menar de som diskuterar saken, utan bara ett sätt att ta hänsyn till deras svåra position och brist på tillit och goda erfarenheter. ”Att ge dem separatistiska rum är att visa att det finns rum för trygghet. Sedan kan de ge något tillbaka”, säger en informant. Det talas också om behovet av strukturerat tematiskt rättighetsbaserat arbete. Flera intervjupersoner från skola och fritids har erfarenhet av att arbeta med Fria zoner¹⁶, och tar upp denna metod som exempel:

”Jag skulle önska mig en grupp som allmänt stärker självkänsla och mående. Pratar rättigheter. Men det kan också vara kring det här med heder och sexualitet eller hälsa. Min vision är att det ska finnas åtminstone två på varje skola som har Fria zoner. Jag tror på riktigt att det hade lyft den grundläggande verksamheten väldigt mycket. En från fritid och en från skolan som håller detta i stort sett på varje högstadieskola. Fria zoner skulle man kunna jobba med redan från femman och sexan. Men då måste skolan vilja att vi ska vara där, och göra prioriteringar i schemat. Någon lärare har faktiskt sagt att ’detta är ju samhällskunskap’, så där skedde det under skoltid, på den lektionstiden. Det går att lösa om skolan vill.”

Det finns också tankar kring behoven hos föräldrarna. En representant från ideell sektor berättar att den kunskap de ger tjejerna de möter har skapat en obalans som ibland leder till konflikter

¹⁶ FreeZone Swedens rättighetsbaserade och stärkande metod, se inledningen

inom familjerna. De vuxna behöver också upplysning om föräldraskap och regler och strukturer, och om rättigheter, både sina egna och barnens, säger man. En annan informant i samma intervju säger: ”När vi frågar tjejerna vad de önskar sig mest av allt svarar många att de önskar att deras mamma ska må bra. De förstår hur mycket mamman har blivit utsatt och fortfarande är utsatt. Tjejerna vill inte vara med om samma upplevelse. De vill involvera sina mammor i mammagrupper.” Detta är något som bekräftas även av ungdomar som intervjuats. ”Jag hade önskat att min mamma också hade lärt sig mer om samhället”, säger Lailoma. ”Att hon kom någonstans där hon fick lära sig om kvinnors rättigheter. Hon vill vara involverad i samhället och studera vidare efter SFI eftersom den möjligheten inte fanns tidigare. Både jag och min mamma har mycket drömmar.”

Vad man saknar för att kunna arbeta på det vis man önskar är exempelvis tydligare mandat från kommunen i form av direktiv om förebyggande insatser riktade till denna målgrupp. Man talar också om andra förutsättningar som innebär ”resurser, personal, tolkar, chefer som tar det på allvar. Det här är inte gratis. Det krävs mycket för att få igång maskinen, men när det väl är igång tror jag att vi kan åstadkomma något”. Någon informant uttrycker optimism kring att Barnkonventionen kommer att innebära mer lagstöd i arbetet, och säger sig vara nyfiken på hur den kommer att påverka framåt.

Inom både ideell sektor och fritidsverksamhet ser man tydligt att just gruppen som lever i hederskontexter behöver extra mycket av vissa saker: möten med andra människor och utforskande av egna intressen för att växa som individer, rättighetsbaserade insatser som stärker deras motståndskraft mot kontroll och förtryck, samt ökad tillgänglighet till aktiviteter och offentliga rum. ”Om vi gör en insats nu”, säger en av fritidsledarna, ”så förebygger vi för hela framtiden, för hela landet.”

4. Övriga verksamhetsspecifika behov

I intervjuerna med personal och ledning för förskola, grund- och gymnasieskola samt socialtjänst framkommer en del konkreta önskemål kopplade till de specifika verksamheterna. En del gäller fysiska, materiella resurser; annat handlar mer om kunskap och förhållningssätt.

Förskola

Förskolerektorerna lyfter fram Bygga Broar som ett bra redskap men som behöver följas upp. Någon tycker att förskolan, när alla har gått utbildningen, behöver ”kartlägga interna behov och översätta det till praktik”, och man tar också upp att det efter några år behövs kommundemensamma uppsamlingsheat. Vad man önskar, förutom möjligheten att fortsätta sprida och fördjupa arbetet med Bygga Broar-konceptet, är tydligare generella riktlinjer, baserade på nationell enighet oberoende av politiskt styre på kommunal nivå, som ger stöd i de avvägningar man behöver göra för att kunna bemöta alla barn och familjer på ett likvärdigt sätt. Vidare lyfter man behovet av ett stödmaterial på flera språk att använda i sina introduktionssamtal och i den fortlöpande kontakten med vårdnadshavare, där det finns information om lagar, styrdokument, vad det innebär att gå på en svensk förskola etc.

Bättre dialog och samverkan med socialtjänsten är något som önskas, framförallt utifrån upplevelser av att inte riktigt bli tagen på allvar som förskolepedagog i relationen till myndigheten som man inte alltid tycker ser till barnens bästa. Här tar man upp att det till hösten ska etableras en familjecentral på Norra Fäladen, vilket skapar möjlighet till samverkan mellan öppen förskola, socialtjänst och BVC. När det gäller mottagande av flyktingbarn poängterar man behovet av en riktad resurs som pratar deras språk och skapar trygghet och förtroende. Man behöver hålla både

introduktions- och uppföljningssamtal med familjerna, och dessa många gånger svåra samtal kräver för- och efterarbete för att det ska bli bra, vilket tar mycket av personalens och rektorns tid. Dessutom behövs tolk, vilket kostar pengar.

Förskolan har en unik position i sitt förebyggande och främjande uppdrag, och för vissa barn, säger man, kan förskolan vara den enda tryggheten när vårdnadshavarna inte räcker till i sin omsorgsförmåga. Man har funderingar kring situationen för de mellan 700 och 800 barn i åldern 1-6 år i kommunen som inte går i förskolan alls¹⁷, och lyfter öppen förskola som en viktig väg in i samhället för många familjer. Politiken måste förstå, säger man, att det som investeras i förskolebarn har man igen mångfalt i framtiden, och att relationsbyggande är grunden för fortsatt lärande.

Grund- och gymnasieskola

De önskemål som framförs från skolans håll handlar sammanfattningsvis om utbildningsinsatser för både elever och personal, om att ha socialsekreterare och eventuellt poliser knutna till varje skola, regelbundna samverkansmöten med andra verksamheter där allt ifrån förebyggande insatser till enskilda ärenden kan diskuteras, och ökad handlingsberedskap: ”Det finns nog någon sån där liten lapp om vad man ska göra, men jag tror inte att man kollar på den. Jag tror inte att den fungerar.”

När det gäller utbildning menar man att personal behöver ökade kunskaper för att förstå hedersproblematiken men också hitta fungerande förhållningssätt och veta hur de ska uppmärksamma och närma sig den. Man talar om att skapa en kultur på skolan som präglas av trygghet och goda relationer på ett vis som gör att ”personal vågar fråga och elever vågar berätta”. Alla vuxna ska känna sig säkra i att upptäcka utsatthet och vid behov anmäla oro, och även de som arbetar inom exempelvis lokalvård eller som bibliotekspersonal ska vara uppmärksamma och rapportera vidare. I princip alla skolledare i både grund- och gymnasieskolan vill ha utbildning om hedersproblematikens teoretiska och praktiska aspekter för all personal. Vissa föreslår att börja med utbildning till elevhälsoteam/rektorer och därefter gå vidare med all personal för att skapa förståelse och medvetenhet både vad gäller förståelse, upptäckt och åtgärder. Någon nämner vikten av att jobba med ”självbilden och viljan att synliggöra det vi inte är lika bra på”.

Eleverna behöver exponeras för olika alternativ för att ”bryta normaliseringen av det de lever i”, men det behövs också generell kunskap ut i elevgrupperna för att nå dem som inte ”känner sig träffade när du pratar om heder” och ”egentligen lika mycket för dem som inte lever i det, för att de ska få upp ögonen för att det här sker parallellt. Att de ska förstå att deras kompisar kanske lever så här. För att starta tänket. Börjar man inte prata så kommer vi inte till någon förändring.” Man önskar fördjupade insatser för pedagogisk personal så att de kan integrera tematiken i sina ämnen, och efterlyser ”workshopmaterial” som stödjer regelbundet arbete, och ”utbildningspaket för återkommande arbete med elever i olika åldrar”.

Vad beträffar handlingsplaner och beredskap så är det flera informanter som tar upp tanken om att ha en kommungemensam resurs som kan användas och anpassas för olika skolor så att det inte måste ligga på varje enskild verksamhet att ta fram. Även om vissa enskilda skolor har specifika policydokument så uttrycker i princip samtliga skolor att de saknar tydliga handlingsplaner och rutiner när det gäller hedersrelaterad problematik. Samtidigt tar man upp det någon kallar för ”perspektivträngsel” – skolorna måste hålla koll på så mycket, det är inte bara

¹⁷ I kommunens välfärdsrapport från 2017 konstateras att 11% av Lunds barn mellan ett och fem år inte deltar i förskolan, men att man inte vet varför eller vilka de är.

denna problematik man ska ha kunskap om utan också annat våld och mobbning ungdomar emellan, missbruk, neuropsykiatriska funktionsnedsättningar... Helt enkelt menar man att det är svårt för en enskild skola att hålla sig på rätt nivå utan ett övergripande stöd.

”Om jag ska försvara rektorer lite grann så har de så mycket, de har en lista på 200 saker de ska ha yttersta ansvar för... De kan inte ha kompetens på alla områden. Det står på papperet, men i praktiken skulle ingen kunna vara rektor om man måste ha koll på allt samtidigt. Man gör så gott man kan, försöker samarbeta och delegera det som går. Men en handlingsplan måste ju uppdateras varje läsår för det byts ut så mycket människor hela tiden. Och det görs inte.”

Olika perspektiv lyfts och ställs emot varandra för att illustrera hur svårt det är att ha en heltäckande policy. Hur ska man förhålla sig när det gäller kontakt med vårdnadshavare, till exempel? Vad händer om skolan ringer hem och berättar att en elev inte varit på plats? Hur ska man göra när det är hemmet som kontaktar skolan? Även de skolor som uttrycker att de har handlingsplaner när det gäller hedersrelaterad problematik inser att de kan behöva förtydliga vissa rutiner, i synnerhet kring administrativ personal när det gäller vårdnadshavare som kommer till skolan eller ringer till receptionen angående enskilda elever. Å ena sidan kan det finnas vårdnadshavare som av osunda anledningar utifrån ett kontrollbehov kontaktar skolan för att få veta om en elev är på plats, å andra sidan kan det vara fråga om en suicidal elev där föräldern ringer och frågar om eleven är i skolan och det gäller liv eller död i en annan bemärkelse. ”Där måste vi kunna svara föräldern och där är det viktigt att närvaron blir korrekt. I andra ärenden är det superviktigt att närvaron *inte* blir korrekt för att *det* är livsfarligt. Det är svårt att ha handlingsplaner och policies som fungerar för allting”, säger en informant.

Många önskar ett förstärkt samarbete med socialtjänsten, ibland även polis och fritidssektorn, och ett uppluckrande av sekretessen mellan verksamheterna samt tydliga kontakt- och kommunikationsvägar. Flera lyfter också behovet av en funktion inom socialtjänsten med specialistkompetens, motsvarande den resurs som idag finns för förskolan, som kan stötta grund- och gymnasieskolan genom fortbildning och handledning i frågor kring värdegrunds- och rättighetsarbete.

Några rektorer nämner vikten av att anställa personer med relevanta språkkunskaper och kulturkännedom, flerspråkiga lärarassistenter och elevkoordinatorer/coacher som inte undervisar eller bedömer eleverna utan kan ha en annan funktion.

Särskilda behov av samarbete och främjande, förebyggande och stödjande arbete utifrån särskoleperspektiv lyfts fram. Någon rektor påtalar vikten av samverkan mellan myndigheter angående elever som inte själva kan föra sin egen talan, vilket också ställer höga krav på personalen att uppmärksamma och tolka signaler.

Övriga behov som tas upp är erfarenhetsutbyten mellan skolor för att bredda perspektiven, förebyggande och stärkande arbete genom Fria zoner för elever, tydligare belysande av pojkar och deras situation när det gäller hedersproblematik och kommunal samordning i frågan inklusive regelbundna träffar med representanter från skolorna. En skola tar upp frågan om vad som händer i ”svallvågorna efter extremfallen” och funderar över hur det påverkar övriga elever och personal att man ibland tappat elever mitt under terminen på grund av att de akutplaceras i skyddat boende. Man har också funderingar över behoven hos elever med skyddad identitet som upplever stora problem i dagens digitaliserade skola. Ett par rektorer nämner modersmålsläraryrket som man menar kan sitta på mycket viktig information om enskilda elever, och undrar i vilken utsträckning de rapporterar till berörd skola vid misstankar. Någon pekar också på kopplingen mellan hedersproblematik och radikaliseringsarbete, och undrar över metoder för att hantera detta.

Även Modersmålscentrum tar upp behov av fortbildning för personal och kontinuerliga gemensamma diskussioner kring definitioner – vad menar vi egentligen med heder? Man önskar att modersmålslärarna ska få ingå i forum tillsammans med andra lärare och pekar på behovet av samarbete mellan förvaltningarna och problemet med att man ofta glöms bort eller hamnar ”mellan stolarna” eftersom man saknar samma självklara tillhörighet som andra lärare i och med att man rör sig emellan skolor och stadier. Därmed missar man också ofta när skolorna har utbildningar och andra viktiga aktiviteter som man inte blir informerad om eller inbjuden till. ”Vi vill finnas i ett sammanhang!”, säger en av informanterna därifrån. Man lyfter också modersmålslärares speciella roll i att följa elever från grundskola till gymnasium som gör att de kan märka om elever försvinner, till exempel genom att de flyttar till sina gamla hemländer, men det tycks inte finnas tydliga rutiner eller kanaler för uppföljning och överlämning av information, och systemen fungerar inte mellan/över förvaltningsgränserna.

Från Komvux nämns också utbildningsbehovet hos personal. Man önskar att fler verksamheter och föreningar ska komma in och informera eleverna om rättigheter och möjligheter, och lyfter att det skulle behövas en egen kuratorstjänst för SFI istället för som idag, då en enda kurator ska täcka hela Komvux behov (och dessutom på deltid).

Socialtjänst

I flera intervjuer med socialtjänsten säger de anställda själva att de upplever att det hänt mycket positivt på kort tid i fråga om hedersärenden. Man uppskattar nätverket, kontakten med hederssamordnaren och processen med de nya rutinerna, samt att frågan har lyfts tydligare på ledningsnivå. Men givetvis finns det saker som kan bli ännu bättre, säger man. Vad gäller hederssamordnaren så framkommer från vissa håll önskemål om ännu djupare involvering; att denne ska vara med i ärendena för att verkligen fånga alla nyanser och sprida sina kunskaper vidare in i organisationen. ”De träffar aldrig den utsatta i nuläget. Det hade varit bra om man kunde bilda ett team runt varje ärende, som kan jobba i de skarpa lägena”, säger en informant. ”Att man inte gör så nu beror inte på att det finns några hinder egentligen, utan det är ett synsätt som gör att man jobbar annorlunda.” Tankar på ett konsultationsteam eller rentav ett kompetenscentrum som inte bara erbjuder konsultation utan arbetar ännu bredare framförs i ett par intervjuer. Det är dock oklart exakt hur detta skulle skilja sig från dagens struktur med Kriscentrum.¹⁸

Många av kommentarerna rör fysiska aspekter kring själva byggnaden Kristallen där man upplever stora problem med utformningen. Dels handlar det om det faktum att så många funktioner nu är samlokaliserade, så att man möts i ett och samma väntrum kring receptionen oavsett besöksorsak. Våldsutsatta löper därmed stor risk att bli sedda och igenkända av någon som är där i ett annat ärende. Synligheten som kommer med de stora glaspartierna tas upp i samtliga intervjuer med socialtjänsten och även med andra verksamheter som reagerat på utformningen: ”Socialsekreteraren har fått komma hit också, för hon jobbade på Kristallen och flickan fick absolut inte bli sedd där, så de fick låna mitt rum. Det känns helt galet. Många föräldrar har ärenden där, och släkt. Det är väldigt synligt. Nu sitter de ju i ett växthus.” I en intervju tas också erfarenheter upp av våldsutsatta som känner någon som arbetar inom Kristallen, och som har blivit sedda när de kommit på besök varefter man fått sekretessmarkera ärendet på grund av oro över att någon kan gå in och läsa i akten. ”Jag tyckte att det var

¹⁸ Här kan det vara av intresse att snegla på hur Malmö har valt att organisera sitt arbete med Resursteam Heder; en instans som erbjuder tidigt samtalsstöd och rådgivning till ungdomar upp till 25 år som lever med hedersrelaterad problematik. Man ger också konsultativt stöd till yrkesverksamma och hjälper till med risk- och säkerhetsbedömningar. Det man själva beskriver som framgångsfaktorer i sitt arbete är låga trösklar och mobilitet, alltså att man träffar den som söker stöd på en trygg arena, vilket är avgörande för dem som lever med begränsningar som gör det omöjligt att röra sig säkert i staden.

problematiskt att ha mötet här”, säger en socialsekreterare som haft en klient vars förövare jobbade i huset, ”men jag får inte ha det någon annanstans.”

De som arbetar med våldsärenden och hedersrelaterad problematik säger själva att de försöker att inte vara på Kristallen när de har sina möten. Det blir upp till enskilda anställda att försöka hitta trygga platser utanför. När det gäller ungdomar kan man ofta vara på skolan, även om det kan finnas problem med att den unge blir sedd av andra elever tillsammans med socialsekreteraren. Ibland används ComUngs lokaler, men detta menar man är en dålig idé med tanke på klientelet. Annars är Kriscentrum ett alternativ i vissa ärenden. Trots att man inte får lov, så förekommer det att man använder sjunde våningen på Kristallen för möten, och att man släpper in och ut vissa besökare bakvägen för att minska risken för dem att bli sedda. Man upplever att cheferna oftast ser mellan fingrarna och signalerar att de anställda får göra vad de måste för att jobbet ska fungera, men man har inget officiellt godkännande för att använda dessa lösningar. Det råder stor enighet om behovet av anpassade externa bokningsbara lokaler för denna typ av ärenden, så att man ska slippa ”chansa och jaga i stunden”.

En annan sak som tas upp är bilarna som används när man åker ut. I dagsläget är de märkta med kommunloggor, vilket naturligtvis inte är optimalt i dessa ärenden. Man får täcka över dem, berättar personalen, och hoppas att det inte märks. Tydliga önskemål om särskilt reserverade omärkta bilar för akutsituationer, gärna bensindrivna så att man kan köra längre sträckor exempelvis till placeringsställen utan att stanna, framförs i intervjuerna.

I Kristallen sitter också Familjerätten, som lyfter behovet av en resurs liknande Umgåsen¹⁹ i Malmö. Man önskar anpassade lokaler med närvarande personal istället för att som idag använda kontaktpersoner. Visserligen har man tillgång till lägenheter, men den är begränsad då de också används till gruppverksamhet. ”Har man umgänge en måndag kanske man får gå runt på stan”, berättar en informant.

”Vi har pratat en hel del om umgänge och umgängesstöd. Vi skulle vilja att man gjorde det på ett annat sätt. Med tillgänglig utbildad personal. Att få hjälp vid ett umgänge handlar inte bara om den praktiska stunden där, utan att man kan få hjälp via familjebehandlare. Många gånger är konflikten kvar när domen är fälld, så man kanske skulle behöva lite mer ’hands on’-hjälp. Någonstans dit man kan vända sig och söka hjälp om det uppstår basala konflikter. Och Gungbrädan²⁰ kanske skulle kunna få mer resurser så att barn fick mer hjälp, för det är lång kö dit.”

Slutligen framkommer en oro över följderna av budgetnedskärningar för dem som lever i hederskontext. Ett exempel är enheten 18-24, som jobbar behovsstyrt med klienterna i fokus, och som har kunnat betala för terapi och vara generösa med att skapa möjligheter exempelvis genom ’starta upp-bidrag’. Nu upplevs att man drar ner på det mesta och att kvalitetstänkandet kommer i kläm på grund av ekonomisk press uppifrån. Det finns inte längre utrymme för aktiviteter eller material; endast för samtalsstöd. Ytterligare farhågor gäller konsekvenserna för placeringar. Om det anses för dyrt att välja vissa typer av boenden och stöd kan det finnas risk för att man kompromissar med kvaliteten och i förlängningen säkerheten för de utsatta.

¹⁹ Umgåsen är en kommunal resurs där barn och vuxna som inte bor tillsammans kan träffas i en trygg och barnvänlig miljö med stöd av närvarande socialsekreterare. Föräldrar som av olika anledningar inte kan mötas har också möjlighet att använda resursen för överlämning av barnet vid umgänge.

²⁰ Gungbrädan är en kommunal gruppverksamhet för barn och ungdomar med skilda föräldrar.

IV. Omfattning, slutsatser och rekommendationer

I detta kapitel diskuteras resultaten varefter slutsatserna och de rekommendationer som kartläggningen genererat presenteras. Innan dess kommenteras frågan om problematikens omfattning i ett avsnitt som tar upp både utmaningar och möjligheter när det gäller att mäta utsatthet.

1. Omfattning

Socialstyrelsen fick våren 2017 i uppdrag av regeringen att kartlägga ”omfattningen av hedersrelaterat våld och förtryck i alla åldersgrupper i Sverige”. Den nationella kartläggningen skulle också inbegripa ”omfattningen av barnnäktenskap och tvångsäktenskap”. Två år senare, i april 2019, redovisades resultaten av arbetet i en rapport.²¹ Hela rapporten inleds med att Socialstyrelsen, istället för att leverera de efterfrågade siffrorna, tvingas ”konstatera att uppdraget att göra en nationell kartläggning av omfattningen i befolkningen av hedersrelaterat våld och förtryck i alla åldersgrupper inte har varit möjligt att genomföra inom ramen för föreliggande rapport”. Man beskriver att de uppgifter som behövts från olika myndigheter och verksamheter i form av register och statistik inte varit tillgängliga eftersom systemen inte möjliggör något särskiljande av sådan information, och att olikheterna i sätten att mäta problematiken innebär att resultat inte blir jämförbara. Samma dilemma uppstår även i undersökningen av en enskild kommun: de källor som finns att tillgå har olika utgångspunkter, registrerar saker som inte är tillräckligt definierade utifrån vårt fokusområde, mäter saker som inte är jämförbara sinsemellan och svarar sällan på det verkliga vi vill veta. Samtidigt är det viktigt att redovisa det som alls är möjligt, och nedan följer sålunda en genomgång av de siffror som kunnat inhämtas från Lunds kommun.

Statistiken och dess baksida

När ett ärende kommer in till socialtjänsten och läggs in i verksamhetssystemet ProCapita görs en registrering av aktualiseringsorsak. Om man redan i mottagningskedet är säker på att det finns en hedersproblematik kan alltså ärendet föras in i systemet med en sådan markering. Möjligheten finns därmed att plocka fram siffror på hur många inkommande ärenden som registrerats som ”hedersrelaterade”. När det gäller vuxna var detta antal 14 ärenden under 2016, 35 ärenden under 2017, 32 ärenden under 2018 och 19 ärenden under 2019. När det gäller barn och aktualiseringsorsak heder så får man fram 44 ärenden under de senaste fem åren. I denna siffra kan det rymmas flera anmälningar på samma person fast gjorda från olika håll, eller personer som återkommit och aktualiserats flera gånger. I samtliga intervjuer där detta diskuterats (Kriscentrum, socialtjänstens olika fokusgrupper) har man dock lyft att dessa siffror är helt missvisande vad gäller det egentliga antalet ärenden där det finns en hedersproblematik. Det vanligaste, beskriver man, är att ärendet kommer in som något annat – en generell orosanmälan, psykisk ohälsa, våld i nära relation utan närmare specificering eller liknande – och först under utredningsprocessen framkommer de aspekter som gör att man börjar tänka i termer av heder. I detta skede finns dock ingen möjlighet att lägga till eller ändra aktualiseringsorsak, utan ärendet kommer att kvarstå så som det registrerades då det kom in.

Statistik för det första kvartalet av 2020 visar att den kommunala hederssamordnaren konsulterades för handledning/riskbedömning i ärenden nio gånger under januari och 13 gånger

²¹ Ett liv utan våld och förtryck. Slutredovisning av uppdraget att genomföra en nationell kartläggning av hedersrelaterat våld. Socialstyrelsen, 2019.

under februari. Under den första tredjedelen av mars månad (frågan ställdes den 10/3) hade än så länge fem konsultationer skett. Huvudsakligen är det socialtjänsten som efterfrågar stödet, men andra aktörer som skolor finns också representerade i dessa siffror.²²

Siffror när det gäller samtal till den nationella stödtelefon som erbjuder konsultation i ärenden med misstänkta hedersinslag ger vid handen att Skåne ligger på andra plats efter Stockholm med 116 ärenden under 2019 och en andel om drygt 11% av totalen. Från Lund kom 13 samtal under 2019 och hittills under 2020 har det ringts in två gånger.²³ Antalet kan dock vara högre, eftersom inte alla som ringer väljer att uppge vilken kommun de tillhör, och samtalen registreras per stad och inte kommun – exempelvis skulle ett samtal från Södra Sandby kunna registreras separat och inte räknas in i Lunds siffror.

Under de senaste fem åren har det gjorts fem LVU-placeringar utifrån hedersproblematik av Lundabarn. Utöver dessa finns det ytterligare ärenden där barn placerats utifrån liknande orsaker men med föräldrarnas medgivande, vilket sker utifrån en annan lagstiftning, eller situationer där barn placerats enligt LVU på andra grunder än hedersproblematik men där denna framkommit i ett senare skede.

Fenomenet med ungdomar som avbryter sin skolgång på grund av giftermål eller skickas ut ur landet för att giftas bort kan, symptomatiskt nog, vara svårt att säkert belägga, men en av de två Lex Sarah-utredningarna kring Lunds kommuns handläggning av hedersärenden innehåller just denna komponent, och det finns goda skäl att titta närmare på berörda verksamheter och fundera över hur kunskapen ska kunna förbättras i framtiden. Någon riktig överblick över hur många elever som ”försvinner” ur systemet antingen under pågående grundskola genom utflyttning eller i övergången mellan grundskola och gymnasium finns inte. De siffror man kan titta på gäller hur många elever som skrivs ut under grundskoletiden och vilka skäl som där anförs, samt hur många elever som inte fortsätter vidare efter grundskolan och vad tjänstepersoner som arbetar med denna målgrupp säger om saken. I kontakt med en handläggare vid barn- och skolförvaltningen framkommer hur processen ser ut kring skolpliktiga elever som är folkbokförda i Lunds kommun och inte har någon skolplacering. Innan augusti 2019 handlades dessa ärenden på olika enheter, varför ingen sammanställning över någon längre period finns att tillgå. Under höstterminen 2019 utreddes 139 sådana ärenden, varav 112 är avslutade. För 26 elever har skolplikten fallit. Med detta menas att de inte längre omfattas av skolplikten eftersom de (i de flesta fall) vistas varaktigt utomlands. Det kan finnas många olika skäl till avbrott. Samtliga elever går igenom och kontakt sökes på olika vis: genom brev, mail eller telefon. Beroende på vad kontaktförsöken mynnar ut i arbetas det vidare med ärendet på olika vis. Om kontakt upprättas med vårdnadshavaren och det visar sig att eleven vistas utomlands, stämmer man av om eleven planerar att återvända till Sverige eller om flytten är permanent. I det senare fallet uppmanas vårdnadshavarna att kontakta Skatteverket och informera om detta. Handläggaren på förvaltningen lämnar också denna information till både Skatteverket och Försäkringskassan. Om eleven är tänkt att återvända till Sverige vid senare tillfälle ska kommunen göra en bedömning av huruvida den svenska skolplikten ska kvarstå under utlandsvistelsen. Vid kortare vistelse ska vårdnadshavaren ansöka om att elevens skolplikt ska fullgöras på annat sätt, och då fattas beslutet av skoldirektören efter att ärendet beretts av myndighetshandläggare. Om vistelsen spänner över längre tid ska vårdnadshavaren styrka varaktigheten exempelvis genom att lämna in intyg på att eleven är inskriven vid en skola på den ort där man befinner sig. Kommunens handläggare tar också en egen kontakt med skolan i fråga för att få elevens närvaro bekräftad direkt från enheten (även om det, som handläggaren själv säger, naturligtvis inte är möjligt att veta ”vad som händer utanför

²² Siffrorna gäller antalet konsultationstillfällen och omfattar i huvudsak separata ärenden, men det kan inte uteslutas att ett och samma ärende i något fall genererat flera konsultationer.

²³ Källa: slagning gjord av Christina Malmqvist vid det nationella kompetensteamet den 20 februari 2020.

skolan eller parallellt med den”). Utöver detta finns elever där ingen kontakt överhuvudtaget går att upprätta med vårdnadshavarna och där det alltså inte går att säkerställa att barnets rätt till utbildning blir tillgodosedd. I dessa fall lämnas skriftlig information till Skatteverket och Försäkringskassan, och en orosanmälan görs till socialförvaltningen. Antalet skiljer sig från månad till månad och den intervjuade handläggaren på barn- och skolförvaltningen har svårt att uppskatta hur många ärenden det rör sig om. Dock påpekas att socialtjänsten oftast inte startar någon utredning i dessa fall, eftersom situationen inte tycks oroa tillräckligt mycket. Vidare är handläggningstiden för Skatteverket runt ett år, och hos Försäkringskassan fyra månader. Detta är, säger handläggaren, ”lång tid om man skulle vara ett utsatt barn”, och välkomnar att fenomenet utreds ytterligare för att hitta riktlinjer kring hur man ska arbeta i ärenden där ”en elev kan finnas någonstans, ingen vet var, under en ganska lång period och mycket kan hinna hända”.

Det kommunala aktivitetsansvaret gäller ungdomar 16-20 år folkbokförda i Lund som inte har påbörjat eller fullföljt gymnasiet. Antalet individer som omfattades var vid tidpunkten för denna kartläggning 359 stycken. De flesta av dessa beskrivs som ”hemmasittare” med olika egna utmaningar – psykisk ohälsa, bristande studiemotivation – men man berättar om enstaka fall genom åren där man i sin uppföljning av ungdomarna har uppfattat att det varit föräldrarnas kontrollerande och begränsande inställning som legat bakom att barnet inte gått vidare från grundskolan till gymnasiet: ”Ja. Jag har varit hemma hos föräldrar som har sagt att de inte vill att deras barn går i skola. Först har jag pratat med ungdomen själv och då säger de att de absolut vill gå i skolan, och sen säger föräldern att ’nej, det vill hon inte.’” En del ungdomar har också avbrutit sina studier då de blivit föräldrar, och i denna grupp kan det finnas de som gift sig tidigt inom en kollektiv och möjligen hedersrelaterad kontext. Om man räknar in de ungdomar som befinner sig i annan skolform, såsom folkhögskola, blir antalet 442. I denna mellanskillnad menar man att det kan rymmas individer som placerats utanför sin familj av hedersrelaterade skäl, och som därför valt ett annat utbildningsalternativ. Bilden av att problematiken finns i många folkhögskoleelevers bakgrunder eller nuvarande kontexter bekräftas i samtal med sådana verksamheter runtom i Skåne²⁴ – men det är omöjligt att i dagsläget veta hur många av dem som har koppling till just Lunds kommun.

Frågan som kvarstår är hur det ser ut kring de elever som eventuellt ”försvinner” ur systemet i övergången mellan grundskola och gymnasium - de som flyttar från Sverige direkt efter år 9 och alltså inte finns med bland de individer som ingår i det kommunala aktivitetsansvaret utifrån att de bor i Lund men inte går i gymnasiet. För att få överblick över denna grupp har frågan ställts om möjligheten att utgå från elevhälsans överlämning av journaler mellan grund- och gymnasieskola och därigenom spåra ifall enstaka elever lämnar landet i ”skarven”, men svaret har blivit nekande.

Det är alltså svårt nog att med hjälp av officiell statistik säga något om hur utsattheten ser ut. Ändå ligger kanske den största utmaningen i att skapa en bild av situationen för dem som aldrig syns i systemen och blir en del av siffrorna, utan lever vidare i osynlighet. Att gissa sig till mörkertalet, alltså omfattningen av de barn, ungdomar och vuxna som inte söker stöd eller hjälp för sin utsatthet, är egentligen en omöjlig uppgift. Man kan dock väga in några olika kända parametrar för att komma närmare en rättvisande bild. När det gäller utsattheten för allvarlig misshandel är den högre bland ungdomar än bland äldre; när det gäller kvinnor främst i åldersgruppen 20-24 år. Svenskfödda personer med två utrikesfödda föräldrar är den grupp som i störst utsträckning uppgav att de utsattes för allvarlig misshandel under 2018 – mer än utrikes födda, eller personer med minst en svenskfödd förälder. Det är vidare vedertaget att brott mellan bekanta eller familjemedlemmar anmäls i lägre utsträckning än våld och hot mellan obekanta.

²⁴ Samtal med ledningen vid Eslövs Folkhögskola, Malmö Folkhögskola och Hvilan den 10 mars 2020.

Den statistiska underrepresentationen av våldsbrott inom familjen beskrivs bland annat av Nationellt Centrum för Kvinnofrid samt Brottsförebyggande Rådet, som gjort ett antagande om att endast en femtedel av brott som begås av en närstående gärningsperson rapporteras. Skulle detta stämma, kan vi alltså föreställa oss att de personer vi möter inom ramen för t ex socialtjänstens verksamheter utifrån hedersrelaterat våld och förtryck representerar en utsatthet som i själva verket är minst fem gånger större.

Uppskattningar av antal ärenden

De verksamheter som allra tydligast i intervjuerna beskriver att de ofta hanterar uttalade aspekter av problematiken och i viss mån kan dela med sig av uppskattningar om omfattning tycks vara Kriscentrum, grundskolans elevhälsoteam, Unga Vuxna samt den enhet inom socialtjänsten som arbetar med åldersgruppen 18-24 år. En tolkning av denna fördelning kan vara att de ungdomar som har en svår problematik under grundskoletiden väljer att ha kontakt med personal i skolan men vill undvika aktualisering inom socialtjänsten eftersom man vet att vårdnadshavarna då kommer att involveras. De ungdomar som fortsätter till gymnasiet har närmare till 18-årsdagen och kan då välja att ha kontakt med socialtjänsten på egna villkor, alternativt ha andra samtalskontakter inom psykiatri, Unga Vuxna eller liknande.

I intervjuerna med socialtjänstens olika enheter var det svårt att få fram konkreta uppskattningar av antalet ärenden, exempelvis hur många pågående utredningar som hade heder som primär orsak samt hur många ytterligare ärenden som i första hand haft en annan aktualiseringsgrund men där problematiken fanns i kontexten. Typiska kommentarer var att det egentliga antalet ärenden var långt fler än det som syntes i statistiken, att det i många ärenden finns inslag av olika problem parallellt vilket gör det svårt att skilja ut just hedersaspekterna, och att alla medlemmar i en familj ju lever i en hederskontext, inte bara den som primärt utsätts, och att fenomenet därmed för varje enskilt ärende i praktiken berör ett mycket större antal personer. Den samlade bilden från socialtjänsten och hederssamordnaren är att det ständigt finns ett antal pågående ärenden av denna karaktär. Från 18-24 räknade man samman att man vid tidpunkten för intervjun hade åtta personer placerade på skyddat boende utifrån hedersaspekter och tre personer placerade på HVB utifrån heder, där det fanns hot i kombination med vårdbehov på grund av exempelvis kriminalitet eller lågbegåvning. Sammanlagt tre av de placerade var killar. I öppenvård hade man runt tio ärenden där hedersproblematiken var uttalad, och utöver detta ”många ärenden” där man hade det med sig som en faktor i helheten.

I intervjun med Unga Vuxna uppgavs att verksamheten möter fem till sju klienter årligen där situationen är ”uttalad och akut”, och därutöver ”många fler” som beskriver att de lever eller har levt i en hedersrelaterad problematik med våld och kontroll. Här torde överlappningen med socialtjänsten vara minimal, då dessa klienter ofta väljer Unga Vuxna just utifrån möjligheten att vara anonym.

Från elevhälsans håll uppger man på de skolor där problematiken beskrivs som påtaglig att man – grovt uppskattat, och sett över tid – har haft någonstans från sex-sju och upp till ett tiotal ärenden per år där situationen varit allvarlig och klart hedersrelaterad. Det rör sig om två grundskolor och en gymnasieskola. Ytterligare en gymnasieskola sticker ut som den med flest ärenden – här pratar man om 10–12 elever per termin. Övriga skolor beskriver ”en handfull” eller ”ett fåtal” sådana ärenden per läsår, även om det finns någon enstaka verksamhet som menar att man aldrig stött på problemet. Detta gäller alltså erfarenheter av svår och ibland mycket akut karaktär, och omfattar inte det man refererar till som ”vardagsproblematik” vilket ändå handlar om starka begränsningar, uttalade kyskhetsnormer och liknande.

Bilden från de verksamheter som i första hand möter en äldre åldersgrupp är att det kan vara svårare att urskilja det hedersrelaterade från annan relationsproblematik, t ex bland gifta kvinnor som lever med kontroll och våld. I många ärenden förekommer flera sorters utsatthet parallellt, och man finner det svårt att separera och kvantifiera utifrån ”våldstyp”. När det gäller tendenser i övrigt uppger vissa verksamheter att de upplever en ökning av problematiken, medan andra inte ser någon förändring över tid. Ingen säger att problematiken har minskat.

Kommunens undersökning via Lunk-enkäten

I avtalet mellan Lunds kommun och FreeZone Sweden framgick att kartläggningen skulle baseras på kvalitativa intervjuer med relevanta aktörer i kommunen samt med personer som utsatts för hedersförtryck. Vidare erbjöd sig FreeZone att genomföra en avgränsad undersökning bland skolelever på utvalda skolor; en undersökning med utgångspunkt i processbaserade tematiska samarbeten vilket skulle garantera skolornas engagemang och ansvarstagande kring frågorna. I resonemangen kring detta redogjordes för FreeZones tydliga ställningstagande kring etik, barnperspektiv, medveten metodik för att öka tillförlitligheten, säkerställande av stödvägar mm. Syftet med att utföra undersökningen bland elever på ett utvalt fåtal skolor skulle vara att nå och synliggöra ungdomars perspektiv utan ett vuxet professionellt filter emellan, i en miljö som kan fånga upp eventuella reaktioner och behov. Tanken var att ställa öppna frågor med möjlighet till egenformulerade svar snarare än att reducera problematiken till ikryssbara förutbestämda alternativ. Anledningarna till att inte vilja genomföra den senare typen av enkät redogörs närmare för i det inledande metodavsnittet.

Efter avtalets undertecknande och kartläggningsprocessens påbörjande blev det dock tydligt att det från kommunstyrelsens håll fanns önskemål om en mätning av problematikens omfattning genom en heltäckande kvantitativ skolenkät. FreeZone klargjorde att inget utrymme för en sådan enkät fanns inom det överenskomna avtalet, vare sig ekonomiskt, kapacitetsmässigt eller med hänsyn till tidsplanen, och att kommunen för det fall man insisterade på en enkät måste ta eget ansvar för utformning, genomförande, insamling och analys. Kommunen beslöt då att gå vidare genom att skapa tilläggsfrågor till den befintliga enkät, ”Lunk”, som kommunen själv administrerar och som årligen går ut till åk 5 och 8 i grundskolan samt åk 2 i gymnasiet.²⁵ Diskussionen om utformning och genomförande fortsatte dels i kartläggningens arbetsgrupp, dels direkt mellan kommunledningen och de berörda förvaltningarna. Parterna såg olika på lämpligheten i valet av metod och användandet av Lunk som verktyg,²⁶ men slutligen gav kommunledningen ett direktiv om att ett särskilt tillägg ändå skulle in, och kommunkontoret beslöt på egen hand hur frågorna skulle utformas. Enkäten med tilläggsfrågorna gick ut till elever i grundskolans årskurs 8 respektive gymnasiets årskurs 2 i början av vårterminen 2020. Tillägget bestod av en huvudfråga om oro, på vilken det var möjligt att svara antingen ja eller nej, samt en följdfråga om orsaken till oron med åtta möjliga svarsalternativ. Huvudfrågan löd:

Är du orolig för att någon i din familj eller släkt ska bestämma över ditt liv och din framtid? (T ex vilken utbildning du ska gå, vilka vänner du får träffa eller vem du ska leva med).

²⁵ Detta beslut gjorde att FreeZones planerade undersökningar i de utvalda samarbetskolorna ställdes in och ersattes av Lunk-enkäten, eftersom en parallellt genomförd undersökning på samma tema men med andra utgångspunkter och avsändare skulle riskera att undergräva processen.

²⁶ Förutom de metodmässiga utmaningarna i att konstruera relevanta frågor som mäter rätt saker påtalades bland annat svårigheterna med att tematiskt passa in frågor om hedersförtryck i den befintliga enkäten, då inga andra frågor ställs om sådant som hemmiljö, familjekonflikter, våld eller sexualitet. Man lyfte också etik- och integritetsaspekter utifrån ett barn- och elevperspektiv, vikten av att beakta skolans relation till vårdnadshavare, samt riskerna med att väcka svåra frågor bland elever utan förberedelse och beredskap i verksamheterna.

Av de svarande uppger 8% att de känner en oro av något slag över att familjen eller släkten ska bestämma över dem. Räknat i individer är detta 108 elever. Av dessa har 104 kryssat i ett eller flera svarsalternativ på följdfrågan om varför man känner oro. Antalet svar är dock 189, det vill säga en del elever har valt flera svarsalternativ vilket gör totalen av de sammanlagda svaren större än 100%. Av detta skäl anges nedan hur många individer som valt vilket svarsalternativ istället för hur många procent. Med ett respondentantal på 104 ligger dock procentsatserna mycket nära siffrorna för antalet individer.

- 76 individer har kryssat i alternativet ”De tycker att det är viktigt för min framtid vilken utbildning jag ska välja”.
- 3 individer har kryssat i alternativet ”De tycker att bara vissa utbildningar passar tjejer/killar”.
- 18 individer har kryssat i alternativet ”De tycker att fritidsaktiviteter tar för mycket tid från skolarbetet”.
- 37 individer har kryssat i alternativet ”De är oroliga att jag ska råka illa ut”.
- 6 individer har kryssat i alternativet ”De vill inte att jag umgås med personer av ett visst kön”.
- 14 individer har kryssat i alternativet ”Det går emot familjens kultur/tradition”.
- 19 individer har kryssat i alternativet ”De tänker att jag skulle kunna få dåligt rykte”.
- 16 individer har kryssat i alternativet ”Annan orsak”.

I samband med det sista svarsalternativet gavs möjligheten till ett fritextsvar, så att eleverna själva skulle kunna sätta ord på varför de känner oro över att bli kontrollerade av sin familj. Av de tretton fritextsvar som inkommit tycks tre vara mindre seriösa (exempelvis: ”för att i framtiden ska de sätta sin hjärna i min kropp och stjäla den”). De återstående tio lyder, ordagrant återgivna:

”De tycker inte om mina val”

”De vill att jag ska välja utbildning enligt yrken som ger högst inkomst”

”Får inte vara i fel umgänge, t ex folk som tar knark”

”De gillar inte yrkesbranschen som jag kanske vill jobba inom”

”Jag blir jämförd med mina syskon och det anses vara jag som ska vara smartast”

”De gillar att bestämma”

”Det är komplicerat”

”Familjens religion kan gå emot sättet jag vill leva”

”De vill inte jag ska gå en häst linje för att jag inte får någon utbildning typ. Jag vill gå där för att jag inte gillar skolan, hatar att plugga mm. Så vill gå en linje som jag gillar. Men de tycker inte jag kan få något bra jobb. ☹ ”

”För att de vill de besta för mig men vet inte riktigt vad jag vill”

Elevantalet i de berörda årskurserna uppgår till sammanlagt 3 394 individer. Svarsfrekvensen på den ordinarie Lunk-enkäten låg på ca 75%. Tilläggsdelen hade en betydligt lägre svarsfrekvens; 42% eller totalt 1 427 respondenter, med en aning fler svar från gymnasiet än från årskurs 8. (Detta kan till viss del ha berott på att frågan inte var integrerad med de övriga i Lunk, utan lades till som en egen separat undersökning omedelbart efteråt vilket krävde att respondenten klickade in sig på en ny länk.) Den utgick från juridiskt kön (personnummer) och inte upplevt kön, varför svaren endast kan delas upp i pojkar och flickor. Fördelningen mellan könen är mycket jämn; pojkar och flickor tycks vara i princip lika oroliga och över samma saker.

Det är inte möjligt att utifrån dessa resultat säga något om hedersproblematikens omfattning i Lund. Den låga svarsfrekvensen innebär i sig att resultatet inte är tillförlitligt.²⁷ Dessutom gick enkäten inte ut till de elever som går språkinstruktionen, vilket innebär att en viktig grupp i sammanhanget utesluts. Förutom legitimitetsproblemet väcker också den låga svarsfrekvensen jämfört med Lunk som helhet funderingar om hur eleverna har uppfattat frågan. Varför väljer man att inte svara? Har man förstått syftet och avsändaren; har man känt sig trygg?

Framförallt gör dock frågornas formuleringar det mycket svårt att påstå något överhuvudtaget om huruvida de elever som trots allt svarat upplever sig utsatta just på grund av att de lever i en hederskontext. Eftersom huvudfrågan inte separerar de olika begränsningarna går det inte att med säkerhet koppla varje svarsalternativ i följdfrågan till en given begränsning. Hedersbegreppet har heller inte operationaliserats tillräckligt i frågekonstruktionen, vilket gör att ett jakande svar såväl kan stå för en rimlig oro och begränsning från föräldrarnas håll som för negativ kontroll och förtryck utifrån hedersnormer. Ungdomar som svarar att familjen har en viss tradition som begränsar deras valfrihet kan lika väl syfta på att de omges av strikta kyskhetskrav som på att det finns förväntningar hemifrån på att de ska välja läkarlinjen i framtiden. Av fritextsvaren blir det tydligt att eleverna tolkar in alla möjliga olika normer och ideal i frågorna, och det tycks vara vanligare att associera till social prestige utifrån föreställningar om ”en riktig utbildning” och välbetalda jobb än att koppla begränsningarna till oro över familjens rykte utifrån den hederskontext som enkäten avser att identifiera.

Just svaret ”Det är komplicerat” sammanfattar så väl den invecklade dynamik som präglar relationer mellan barn och föräldrar, inte minst i hederskontexter, att det också fått namnge denna rapport.

2. Skolsamarbetena

I samband med uppstarten av kartläggningen då kontakter togs med de olika informanterna runt om i kommunen föddes tanken om ett fördjupat samarbete med ett fåtal utvalda skolor. Bakgrunden var kommunens önskan om att inom ramen för kartläggningen genomföra en mätning av problematikens omfattning bland Lunds skolelever, vilket i enlighet med de principer som redogörs närmare för i inledningskapitlet skulle kräva ett gediget för- och efterarbete inom varje berörd verksamhet. Som beskrivs i föregående avsnitt fattade kommunen efterhand beslutet att själv lägga in en frågedel i den årliga Lunk-enkäten till samtliga elever i årskurs 8 och gymnasieskolans andra år. Därmed kunde fokus i kartläggningsprocessens skolsamarbeten förflyttas från informationsinhämtning bland elever till en mer övergripande och välgrundad behovsanalys på skolorna som helhet. Syftet var att få en bild av respektive skolas utmaningar, förutsättningar och önskemål vad gäller hedersrelaterad problematik, och att utifrån detta pröva metoder för att integrera frågan i det fortlöpande arbetet på olika nivåer. Detta skulle i förlängningen möjliggöra att vid behov involvera eleverna i någon typ av undersökning, och även tjäna som underlag för inspiration för andra skolor genom att visa på möjliga tillvägagångssätt.

De verksamheter som omfattats är grundskolorna Fågelskolan (F-9 med integrerad grundsärskola) och Vikingaskolan (F-9 med förberedelseklass) samt, på gymnasienivå, Polhemskolan. Urvalet av skolor baserades främst på det intresse som uttrycktes för samverkan

²⁷ En svarsfrekvens på 50-60% bedöms, ur ett traditionellt statistiskt perspektiv, vara mycket svag, och exempelvis avråder Ekot i sin checklista, framtagen av inrikespolitiska chefen Fredrik Furtenbach, från att i sina sändningar återge resultat från undersökningar med en svarsfrekvens på under 50% vilket anses innebära ”mycket stora legitimitetsproblem”.

då kontakten initierades, men även på de etablerade relationer FreeZone redan hade med vissa skolor genom att rektorer och personal därifrån utbildats i metoden Fria zoner. Samarbetena inleddes genom dialog med skolledare samt i något fall elevhälsoteam, varefter de tre skolorna valde lite olika vägar framåt.

Fågelskolan

Här valde man att under hösten 2019 anordna en halvdagsutbildning för alla anställda (inklusive administrativ personal och modersmåls lärare) om hedersrelaterad problematik i skolan.

Föreläsningen, som varvades med gruppdiskussioner, hölls av Hanna Cinthio och innehållet omfattade bland annat:

- information om den pågående kartläggningen i kommunen
- hedersproblematikens bakgrundsfaktorer och mekanismer (kollektiv/individ, patriarkala system, normer kring genus och sexualitet etc.)
- situationen för ungdomar som lever med hedersnormer i Sverige
- skolans uppdrag i relation till hedersproblematiken
- utmaningar och möjligheter i det praktiska arbetet

Skolans fortsatta strategi blev att arbeta in frågor kopplade till hedersproblematiken i revisionen av handlingsplanen för sex- och samlevnadsundervisningen. Hälsosamtalen innehåller dessutom numera ett tema som kallas ”hot, våld, hedersrelaterat” som eleverna själva kan välja att ta upp eller som skolsköterskan kan fråga om oavsett. För denna typ av utvecklingsprocess kan man som Lundaskola få stöd av den kommunala utbildningssamordnaren för sex- och samlevnad. Man arbetar också vidare med Fria zoner i form av både tjej- och killgrupper där ämnet tas upp på olika vis.

Vikingaskolan

I likhet med Fågelskolan valde man att inleda samarbetet med en halvdagsutbildning för all personal under höstterminen 2019. Också denna föreläsning hölls av Hanna Cinthio och upplägget liknade det på Fågelskolan, alltså en kombination av teoretiska och praktiska perspektiv med särskilt fokus på skolans roll och uppdrag. Därefter fortsatte processen genom kontinuerlig dialog mellan Hanna och en grupp som bildats för att arbeta just med hedersproblematiken utifrån skolans kompensatoriska uppdrag inom ramen för Skolverkets satsning *Samverkan för bästa skola*. Ett antal arbetsgruppsmöten hölls under hösten och våren, och följande steg beslutades:

- Arbetsgruppen tar fram en plan för arbetet med hedersfrågan utifrån Barnkonventionen
- Skolledningen och arbetsgruppen utformar en lokal handlingsplan i väntan på en kommungemensam resurs
- Hedersfrågan integreras tematiskt och pedagogiskt i olika ämnen i åk 4-9
- En undersökning bland eleverna planeras till hösten 2020. Syftet är att genom ett färre antal öppna frågor undersöka attityder och begränsningar bland eleverna.
- Stärkt samverkan med den lokala fritidsgården och Hemgården i syfte att öka elevernas tillgång till meningsfulla kultur- och fritidsaktiviteter
- Fria zoner hålls av skolpersonal ihop med fritidsledare

Barnkonventionen, som blev lag i Sverige per den 1 januari 2020, är tänkt att rama in arbetet och skapa tematiska ingångar till undervisning, samtal, stöd och förändringsprocesser. Den fastslår barns rätt att få sina grundläggande behov tillgodosedda, såsom rätten till hälso- och sjukvård, utbildning samt skydd mot våld i alla former. Den innehåller artiklar med särskild relevans just för hedersproblematiken: artikel 2 säger till exempel att alla barn är lika mycket värda och har samma rättigheter, artikel 13 slår fast barns åsikts- och yttrandefrihet, och artikel 16 säger att barn

har rätt till ett privatliv. Artikel 19 handlar om barns rätt att skyddas mot alla former av våld, övergrepp, vanvård och utnyttjande, och artikel 24 säger bland annat att traditionella sedvänjor som är skadliga för barns hälsa ska avskaffas. Artiklarna 28 och 29 lyfter barns rätt till utbildning och att i skolan få utvecklas och lära sig om mänskliga rättigheter, och artikel 31 säger att barn har rätt till lek, vila och fritid. Alla dessa artiklar och även andra kan kopplas till olika yttringar av hedersrelaterat våld och förtryck: begränsningar i vardagen, frihetsinskränkningar och kontroll, hot och våld, tvingande kyskhetsnormer, könsstympling samt barn- och tvångsäktenskap, för att ta några exempel.

Handlingsplanen ska inkludera skolans olika ansvarsområden på olika nivåer och i olika skeden, från det långsiktiga förebyggande uppdraget till beredskap i akuta situationer. Den ska koppla ihop arbetet mot hedersproblematik med planeringarna för hur man arbetar med likabehandling, jämställdhet och värdegrund. Pedagogerna i olika ämnen ska ansvara för att integrera olika aspekter av hedersproblematiken i sin lektionsplanering. I den pågående processen diskuteras hur olika aspekter och kunskapsområden på bästa sätt kan lyftas, kopplas ihop och gestaltas. Idéer kring konstruktiva ingångar till temat, som inte måste utgå från elevernas privata erfarenheter, är att låta dem läsa en viss text eller se en kort film som de kan använda sig av för att sedan välja eller kommentera olika scenarion.

Undersökningen bland elever är tänkt att omfatta årskurserna 4-6 samt 7-9, vilket innebär ca 200 individer, och syftet är inte i första hand att mäta elevernas kunskaper utan snarare deras attityder till olika saker samt hur det ser ut med rättigheter och begränsningar i deras egen tillvaro. Resultatet ska användas för en behovsanalys och planering av insatser utifrån vad eleverna själva väljer att lyfta fram i sina svar. Enkäten kommer att utgå från några av principerna i Barnkonventionen och ta upp sådant som möjlighet till utveckling och fritid i vardagen. Troligen kommer skalfrågor att användas, med utrymme för egna kommentarer. En idé är att också använda sig av de två öppna frågor som ofta ställs i samtal då eventuell hedersutsatthet utforskas: ”Vad är det du vill göra som du inte får göra?” samt ”Vad är det du måste göra som du inte vill göra?”. Detta gör det möjligt för eleverna att själva välja nivå på sina svar, istället för att känna sig pressade av detaljerade frågor om konkret utsatthet för våld och förtryck. Mycket handlar om förberedelserna innan enkäten genomförs; att eleverna ska förstå syftet och vad skolan tänker göra med resultaten, så att de kan känna sig trygga och anonyma när de svarar.

Polhemskolan

Rutiner för skolans arbete mot hedersrelaterad problematik finns redan sammanställda i en handlingsplan. Efter en konstruktiv dialog med gymnasieskolans ledningsgrupp under hösten 2019 beslöts därför att den huvudsakliga ingången skulle bli ämneslärarna. Med stöd från ledningen hölls möten där varje ämnesgrupp informerades av Hanna Cinthio om möjligheten att få särskild kunskapshöjning och handledning för att kunna ta upp hedersproblematik inom sitt område. De pedagoger som var intresserade kom från olika fält och hade kurser i exempelvis religion, kriminologi samt etnicitet och kulturmöten. Deras önskemål handlade om kompetensutveckling genom föreläsning samt framtagande av pedagogiska tips och verktyg för olika ämnen. Först sammanställdes material i form av artiklar, statistik och länkar som de kunde fördjupa sig i. Därefter anordnades en fortbildningsdag som syftade till att ge lärarna bakgrundkunskaper kring hedersproblematiken samt visa på användbara sammanhang och vinklar utifrån de olika ämnena. En del lärare var därefter motiverade att gå vidare med detta i sin egen undervisning direkt, medan andra önskade att Hanna också skulle gästföreläsa för elever i religion, samhällskunskap, kriminologi samt etnicitet och kulturmöten, vilket skedde under slutet av höstterminen.

Polhem använder sig av tematiska bokpaket som plockas ihop av skolbiblioteket tillsammans med lärarna. Här finns idéer om att välja skönlitteratur som, på ett inkluderande och icke stereotypiserande sätt, speglar hederskontexter för att på ett naturligt sätt få igång tankar och diskussioner bland eleverna. I övrigt fokuserar elevhälsan mycket insatser kring problematiken, i synnerhet bland ungdomarna på Språkintrödn. Ledningsgruppen arbetar dessutom vidare med att ytterligare föra upp frågan på agendan.

Den 2 mars deltog Hanna Cinthio även i Marsdagen, den stora utbildningsdag för gymnasieskolan som årligen anordnas av utbildningsförvaltningen i Lund. Där höll hon dels en timmes storföreläsning om hedersproblematik med utgångspunkt i den pågående kartläggningen, dels en två timmar lång workshop för gymnasielärare, modersmåls lärare och pedagoger från Komvux om skolans ansvar för elever som lever i hederskontext och möjligheter för lärare att lyfta frågorna i undervisningen för att både kunskapshöja och stötta elever.

Tips

För de skolor som är intresserade av att förstärka sitt arbete mot hedersrelaterat våld och förtryck finns en hel del resurser att använda sig av i processen. Exempelvis har Skolverket tagit fram ett material som är tänkt att fungera som stöd för grund- och gymnasieskolor. Där beskrivs arbete på olika nivåer, från uppdraget i läroplanen att bedriva sex- och samlevnadsutbildning via samarbete med föräldrar till att upptäcka utsatthet hos elever och agera i akuta situationer.²⁸ Länsstyrelsen Östergötland, som har regeringens uppdrag att arbeta mot hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer, driver sidan hedersfortryck.se där det finns flera nyttiga informationsflikar kring just skolans roll och uppdrag.²⁹ Det finns också ett pedagogiskt stödmaterial till lärare och annan skolpersonal som tagits fram inom Arvsfondsprojektet Kärleken är fri, och som bland annat innehåller förslag på lektionsupplägg.³⁰

Under våren 2019 tog en student i kriminologi vid Malmö universitet, Sanna Lindström, kontakt med FreeZone för att få tips på infallsvinklar och intervju personer till sin masteruppsats. I uppsatsen intervjuas lärare i Malmö och Lund i syfte att förstå deras förhållnings- och tillvägagångssätt för att hantera, förebygga och upptäcka hedersrelaterad problematik bland elever. Samtliga lärare i studien har deltagit i någon form av fortbildning för att kunna arbeta med hedersrelaterad problematik i en skolkontext. Uppsatsen har vissa beröringspunkter med föreliggande kartläggning då de intervju personer som förmedlades via FreeZone har varit med i skolsamarbetenas lärandeprocess kring pedagogisk integrering av hederstemat i undervisningen. Studien visar att lärarna upplever fortbildningen som avgörande för att identifiera, upptäcka och, i viss mån, förebygga hedersrelaterad problematik. Den kommer också fram till att lärarna, trots den kunskapshöjande insatsen, upplever att elever som utsätts för begränsande normer eller förtryck är svåra att upptäcka. Detta kan delvis grunda sig i lärarnas egna rädslor för vad som kan gå fel om de går vidare med en utsatt elev. Slutligen visar uppsatsen att det finns goda förutsättningar för lärare att arbeta förebyggande och identifierande och att, i förlängningen, minska elevers utsatthet för hedersrelaterad problematik.³¹

²⁸ <https://www.skolverket.se/publikationsserier/stodmaterial/2018/hedersrelaterat-vald-och-fortryck---skolans-ansvar-och-mojligheter>

²⁹ <http://www.hedersfortryck.se/yrkesverksamma/skolan/>

³⁰ <https://karlekenarfri.se/larare/>

³¹ Uppsatsen har titeln ”Honor related problems in school - A qualitative study of teachers' strategies and approaches for prevention”, och bör finnas tillgänglig via MUEP i augusti 2020, <https://muep.mau.se/>

3. Sammanfattande diskussion

Förutom de rent tematiska resultaten är det viktigt att nämna att processen även inneburit andra behållningar. Många positiva reaktioner kring kartläggningens genomförande har uttryckts i mötena med de olika informanterna. Problematiken har lyfts upp och satts på agendan. Samtalen som uppstått har väckt tankar och stimulerat till fortsatta diskussioner, vilket visat sig i att flera verksamheter tagit egna initiativ i direkt anslutning till intervjuerna. Exempelvis har några arbetsplatser kontaktat FreeZone och önskat personalutbildningar om hedersproblematik, och allt fler instanser har börjat konsultera hederssamordnaren för handledning. Inte minst har kartläggningen inneburit ett momentum värt att ta vara på genom att den skapat förhoppningar och förväntningar inom verksamheterna och hos de enskilda intervjupersonerna kring att saker kommer hända; att frågorna tas vidare. Samtidigt har intervjuerna satt ljuset på vissa blinda fläckar, spänningsfält och diskrepanser i synsätt som kommer att diskuteras i detta avsnitt innan rekommendationerna presenteras.

Även om kunskap och adekvat metodik är av största vikt, så är hedersrelaterat våld och förtryck ingen isolerad fråga som helt kan – eller bör – särskiljas från andra utmaningar. Olika typer av problematik tangerar ofta varandra och en individ kan vara utsatt på flera sätt och av flera skäl samtidigt. Bilder och föreställningar av vem som är offer och förövare i en hederskontext bygger dessutom ofta på bristande kunskap eller stereotyper. När det gäller våld i nära relation och hedersvåld så är gränsdragningen svår, och ibland omöjlig. Det hedersrelaterade våldet sker ju per definition nästan alltid inom de nära relationer vilka är en förutsättning för fenomenet, och det kan finnas våldsanvändning som motiveras på olika sätt inom en och samma familj. Som en polis uttrycker saken: ”Det kan ju vara fall (...) där man ändå får slag för både det ena och det andra. För det måste ju hända inom familjer med hedersnormer, att det sker saker som inte görs i hederns namn.”

Vanskligheten i att dra skarpa linjer mellan hedersrelaterade och andra begränsningar lyfts i flera intervjuer. Inte minst gäller detta situationer av vardagligare karaktär, där man inte står inför allvarliga våldsinslag utan snarare upplevelser av inre oro, ångest och stress utifrån att slitits mellan olika lojaliteter. Andra exempel som tas upp är att heteronormen, med starka förväntningar kring partnerval och familjeideal, är något som skär tvärsöver etnisk och kulturell tillhörighet och som kan skapa utsatthet även hos individer som inte lever i vad som uppfattas som typiska hederskontexter. Upplevelsen av att bära på en hemlighet som man inte vågar berätta om, att känna skam och skuld över att ha brutit mot familjens ideal, att inte bli respekterad i sina livsval eller accepterad i gemenskapen utan stötas ut, är inte något specifikt för personer med ett visst ursprung. I några intervjuer tas också upp situationen för ungdomar med svensk bakgrund vilkas föräldrar inte accepterar att de har en relation med någon som har en annan etnicitet än svensk. Ytterligare annat som belyses är att även om mångas föreställning är att hedersproblematiken är något som främst drabbar flickor och unga kvinnor, så har problematiken varken någon åldersgräns eller specifik könsbegränsning. Patriarkala strukturer och starka genusstereotyper ligger i grunden till förtrycket, men utsattheten finns i hela familjesystemet om än med skiftande uttryck. Vissa verksamheter beskriver hur de möter hedersnormer i sitt arbete med yngre barn; andra hur normerna kan begränsa och skada vuxna och äldre. Pojkars utsatthet av olika slag berörs i princip i samtliga intervjuer, och lyfts i ett särskilt avsnitt under ”Ungdomar”.

I intervjuerna med socialtjänsten framkommer viss skiljaktighet i synen på problematiken och dess handläggning. En särskilt laddad fråga rör familjearbete. Oavsett inställning är man dock, både inom socialtjänsten och i andra verksamheter, fullkomligt överens om att det i dagsläget

saknas trygga, kunskapsbaserade metoder för att arbeta med familjer i dessa ärenden, från den förebyggande nivån till den mest akuta. Det är viktigt att inse att i en hederskontext berörs alla medlemmar i familjen (och ofta i ett större nätverk runtomkring) av normsystemet. Förövaren och den utsatta befinner sig i samma miljö och kan ibland vara en och samma person beroende på omständigheterna. En akutinsats idag förändrar inte den grundläggande utgångspunkten inför morgondagen så länge inget påverkansarbete görs i själva strukturen. Att ett barn placeras utanför sin biologiska familj kan vara en alldeles nödvändig åtgärd, men innebär inte att det egentliga problemet är löst så länge övriga familjemedlemmar lever kvar i den normativa kontext som skapade konflikten. Det är nödvändigt att tänka och arbeta systemiskt och holistiskt i dessa ärenden – utan att för den skull göra avkall på den enskilda individens rätt till skydd, stöd och hjälp på sina egna villkor.

Förutom sådant som bottnar i personliga ideologiska övertygelser och egna erfarenheter tycks de olika uppfattningarna hos socialtjänsten till viss del vara beroende på roll/uppdrag och till viss del på hierarkisk position. Detta är inget ovanligt eller oväntat, och det måste få finnas utrymme för olika uppfattningar i en sund organisation. Samtidigt är det en fråga om trygghet för parterna i bägge ändar av socialtjänstens insatser – den utövande och den mottagande – att det finns ett urskiljbart ramverk för hur lagstiftning, riktlinjer och uppdrag ska tolkas i myndighetsutövningen.

Vad gäller hederssamordnaren är inställningen till funktionen överlag positiv ute i verksamheterna. Mandatet är dock otydligt och det finns motsägelsefulla skrivningar kring huruvida funktionen ska involveras i samtliga ärenden av hederskaraktär eller endast i vissa. Vidare saknas kriterier för/precisering av hur och när ett ärende ska klassificeras som hedersrelaterat, vilket öppnar för godtyckligt användande av konsultationsmöjligheten. Om rutiner och riktlinjer ska vara meningsfulla och ha någon verkan, är det viktigt att det finns ett gemensamt förhållningssätt till dem och att de inte framstår endast som tips eller förslag att antingen följa eller ignorera efter eget huvud. Ska hederssamordnaren (eller motsvarande funktion) på allvar kunna förbättra och påverka ärendehanteringens genom sin konsultativa roll, behöver samordnaren ha tillräckligt mandat och verkligen bli lyssnad på. I samband med konsultation bör det journalföras vad samordnaren har sagt och varför man eventuellt har valt att gå emot dessa rekommendationer. Det måste vara möjligt att hitta en rimlig balans mellan friheten i att som socialsekreterare fatta självständiga beslut utifrån det egna omdömet och tryggheten i att rutinerna följs av alla så att godtyckligheten minskar genom en harmoniserad, förutsägbar handläggning av ärendena.

Särskilda riktlinjer i myndighetsutövande motiveras enkelt med den allvarlighetsgrad som hedersrelaterade ärenden kan nå, men det är viktigt att också skapa trygghet genom att klargöra i vilka situationer en specifik metodik verkligen är nödvändig. Ett genomgående tema i intervjuerna med olika yrkesgrupper är den rädsla som hedersbegreppet i sig sätter igång. Man har intrycket av att dessa ärenden skiljer sig från andra, bland annat genom att man aldrig kan veta säkert om det finns dolda hot och risker som kan innebära livsfara. Situationen kan förändras blixtnabbt från relativt lugn till akut, och plötsligt kan det vara försent. Detta skapar osäkerhet och otrygghet hos personal och tycks ibland innebära att man överreagerar och ibland att man undviker att göra sådant som annars framstår som självklart.

Så hur ska man tänka? Visserligen finns ett stort behov av att kunna urskilja och ha adekvat beredskap för de särskilda utmaningar som hederskulturella sammanhang kan innebära, inte minst när det gäller att kunna värdera hot- och riskfaktorer för att öka säkerheten i bedömningar och beslut kring insatser. Detta gäller dock vissa yrkesgrupper mer än andra, och beror till stor del på vilket uppdrag man har. Det kan bli kontraproduktivt att gå in i situationer utifrån tanken om att en viss rubriksättning alltid är nödvändig, eller att en hedersnormativ kontext alltid ska

innebära ett helt eget och särskilt bemötande. Såvida omständigheterna inte tyder på att våld eller hot föreligger, och den individ man möter inte signalerar en särskild oro, kan det ofta fungera bra att arbeta ungefär så som man brukar. Det råder en mycket stor samstämmighet i uppfattningen bland dem som möter unga i sina olika verksamheter att det i princip aldrig är ungdomarna själva som väljer begreppet ”heder” för att beskriva sin situation, utan de pratar om sitt liv och sin vardag i andra, mindre laddade, termer: ”Ja, det skulle nog aldrig hända, att någon säger ’så här gör vi för hederns skull’...” säger en polis. En annan informant beskriver ett specifikt ärende och berättar att

”...den tjejen, hon har aldrig pratat om heder på det sättet. Utan man har mer pratat om att det är så man gör, att man får räkna med det. Men hon har nog använt varken orden heder eller skam. För dem är det så normalt, så man kanske inte ska använda ordet heder. Utan man kanske ska ställa frågor så att man visar på att det har med det att göra.”

En ungdom som mår dåligt över att det finns konflikter kring olika saker därhemma, eller som är bekymrad över att de egna drömmarna och ambitionerna skiljer sig från hur föräldrarna ser på framtiden, kan må bättre av att få prata om sin situation utan att omedelbart kategoriseras som ”hedersutsatt” och få andras stämpel på sina upplevelser. Sammanfattningsvis kan sägas att en korrekt avvägning mellan det specifika och det generella kan vara svår men är viktig, och att det kanske är den roll man själv har i kombination med de behov som uttrycks i mötet med en utsatt person som får avgöra vikten av en eventuell särskiljning och i förlängningen förhållningssättet.

Förskolan tycks trygg och övertygad i sitt arbete med Bygga Broar som verkar svara mot många av de utmaningar som uttrycks i intervjuerna, även om vissa önskemål kvarstår. Behoven i grund- och gymnasieskolorna ser dock annorlunda ut. När det gäller övergripande policyfrågor visar intervjuerna att det alltför ofta hänger antingen på ungdomarna själva att kompromissa mellan skolans och hemmets olika krav och förväntningar, och att det är upp till enskilda anställda att fatta avgörande beslut utan stöd av tydliga riktlinjer. Detta understryker behovet av en genomtänkt gemensam kommunal handlingsplan för samtliga skolor. Förutom de ojämnt fördelade kunskaperna och erfarenheterna och upplevelserna av att stå inför svåra avvägningar i vardagen, så blir det uppenbart att det saknas metoder. Intervjuerna i kombination med erfarenheterna från skolsamarbetena visar tydligt att många lärare behöver någon form av pedagogisk handledning för att själva kunna tillgodose elevernas behov av information och kunskap samt arbeta attitydförändrande. För en del gäller det att hitta fram till en trygghet i att prata om ämnen som upplevs svåra och känsliga, för andra är det mer en fråga om att få inspiration kring upplägg. Det verkar dock inte räcka med att få tillgång till verktyg i form av material såsom filmer eller diskussionsuppgifter, utan det tycks handla väl så mycket om den egna kunskapen och förhållningssättet. Lärarna måste veta *hur* de ska lyfta in frågorna i undervisningen, sätta ämnet i ett sammanhang och göra innehållet till ”sitt”, och inte minst kunna bemöta elevernas reaktioner och funderingar.

Utmaningarna som tas upp i resonemangen om Lunds självbild handlar bland annat om att bristen på mångfald i de kommunala strukturerna spelar roll för vem och vad som representeras och synliggörs, på vilket sätt och med vilka begrepp. Att åtgärda denna brist är ett självändamål i sig och bör utgå från en analys av kommunens sammansättning³² samt undersökningar av anställdas och kommuninvånarens erfarenheter av rasism, diskriminering, (bristande) representation och vithetsnormer. Detta är även av stor vikt för att förbättra arbetet med utsatta

³² Här åsyftas en analys av hur etnicitet förhåller sig till position, lön, villkor, inflytande etc. istället för att endast konstatera hur många procent av kommunens anställda som sammantaget har icke-svensk bakgrund. Liknande analyser görs ofta utifrån kön, där man undersöker sådant som exempelvis könsfördelningen bland studenter på en grundutbildning och följer utvecklingen uppåt i hierarkin via forskarutbildning till professorer och chefsbefattningar.

individer i hederskontexter. Om förståelsen av hedersproblematiken bygger på onyanserade föreställningar och stereotyper är risken att insatserna blir missriktade, trubbiga och i värsta fall kontraproduktiva. Samtidigt är det just insikten om denna risk som verkar skapa hinder och osäkerhet hos en hel del informanter. Behovet av trygghet bottenar ofta i en oro över att det man tar upp ska ”landa fel” hos eleverna, att ett visst exempel eller ordval ska skapa spänningar i klassrummet eller stöta bort den elev som verkligen behöver stöd. Att problematiken i Lund inte tycks vara lika vanligt förekommande och därmed normaliserad som på vissa skolor i storstäderna, och vad det innebär för de enskilda elever som faktiskt berörs av den, bör också vägas in i detta resonemang. Flera informanter beskriver sin osäkerhet i att prata om fenomen som de saknar egna referenser till, men har samtidigt en stor vilja att nå fram till eleverna.

I många intervjuer talas om behovet av att kunna se och förstå signaler från elever, samtidigt som det inte lika ofta reflekteras kring vikten av de signaler man själv sänder ut. Hur visar jag som vuxen att jag är mottaglig och intresserad av att ta emot vad eleven har att berätta? Ytterligare en aspekt på detta gäller tendensen att vilja särskilja den hedersrelaterade utsattheten för att vara säker på att rätt bemötande ”aktiveras”. Här kan det vara av stor vikt att påminna om hur svårt det ofta är att dra skarpa linjer mellan olika bakomliggande problem, och många gånger finns mer än en orsak till någons dåliga mående, vilket diskuteras nedan. Dessutom vet vi från olika undersökningar att många ungdomar far illa och brottas med olika utmaningar hemma, i skolan och på fritiden utan att det handlar om hedersnormer. Skolor och andra verksamheter som möter barn och ungdomar har en grundläggande uppgift i att se och möta samtliga i sin målgrupp. Även om det är av stor vikt att förstå det som är specifikt och därmed kräver särskild beredskap när det gäller hedersrelaterad utsatthet, så är det fundamentalt att visa intresse och öppenhet för *alla* ungas mående och behov. Utifrån det som berättas om att personer i hederskontexter själva sällan beskriver sin situation med detta ordval kan ett öppet, intresserat och empatiskt förhållningssätt överlag många gånger vara den bästa metoden för att fånga upp även denna grupp. Kommunen har här en möjlighet att ta ett grepp om skolornas behov av övergripande gemensamma riktlinjer och handlingsplaner. Dessutom behövs en egen resurs som kan stärka grund- och gymnasieskolorna med utbildning, handledning och processtöd i frågor som gäller jämställdhet, likabehandling och mångfald.

En annan balansakt gäller metoder för att nå unga utanför skolan. En tydlig bild målas upp av att det är en utmaning att få tjejer överlag att komma till fritidsgårdar och arrangemang, och alla intervjuade är överens om att utsatta unga i hederskontext är mycket svåra att nå. Den verksamhet som i störst utsträckning har lyckats vinna förtroende i denna målgrupp ser ut att vara Kvinnojouren, medan andra föreningar och ideella organisationer ofta svarar att de inte ”jobbar direkt med frågan” även om de möter många individer och familjer som lever med problematiken – här torde en kunskapshöjande insats vara av stor vikt.³³ Samtidigt finns en stark vilja hos fritidsledare och inom kultursektorn att hitta vägar för att göra utbudet åtkomligt för dem som idag inte tar del av det, och man har olika idéer kring hur verksamheten kan utformas för att öka tillgängligheten. En hel del handlar om praktisk logistik; att förlägga aktiviteter strategiskt i tid och plats så att man exempelvis utnyttjar möjligheterna i ett välbesökt språkcafé för att introducera ungdomar till annan utvecklande verksamhet. Det finns en medvetenhet om potentiella invändningar mot olika vägval, exempelvis separatistiska arrangemang eller riktad verksamhet istället för öppen, men det är uppenbart att de problematiska strukturerna inte kommer att förändras av sig själva om man inte aktivt arbetar med dem. Kanske är utökade samarbeten mellan ideella organisationer/föreningsliv (där kontakterna och förtroendet i målgruppen finns) och fritidsgårdar en tänkbar väg att gå. En intressant fråga är hur man kan använda ytterligare arenor och aktörer inom kultur- och fritidsförvaltningen. Hur ser det ut bland

³³ I intervjuer nämns Tamam och Tillsammansgrupperna samt olika idrottsföreningar som exempel på aktörer som hade kunnat erbjudas samma utbildning som brottsofferjourens volontärer får genom Kriscentrums samordnare.

musikpedagoger, eller på biblioteken och badhusen? Har personalen där medvetenhet om problematiken och rutiner vid behov? Kan verksamheterna involveras i förebyggande insatser? Tas erfarenheterna från uppsökande verksamhet (t ex PopIn) tillvara? Annat som borde kunna utforskas är möjligheten att i större utsträckning utnyttja digitala plattformar och verktyg för information, gemenskap, aktiviteter, organisering och påverkan. Det verkar också finnas ett starkt praktiskt engagemang ute i byarna kring Lund som skulle kunna inspirera till ytterligare insatser.

Fritidsledare och andra vuxna som möter unga utanför skolan har en viktig roll och deras möjligheter att arbeta med rättighetsbaserade, stärkande metoder och attitydpåverkan för att åstadkomma förändring bland dem som utsätts eller själva är en del av förtrycket i hederskontexter ska inte underskattas. Det är dock inte bara relationerna till ungdomarna som spelar roll, utan även dem till omgivande strukturer. Som en underton i intervjuerna med representanter från fritidssektorn ligger känslan av att inte fullt ut bli respekterad och på ett ömsesidigt sätt bli tagen i bruk av andra instanser. Här verkar finnas en viktig uppgift för kommunen i att bidra till en statushöjning av fritidsverksamheterna så att deras kunskaper om enskilda ungdomar och deras vilja att medverka i arbetet tas på allvar.

Kommunen har tagit fram ett program för social hållbarhet i syfte att skapa jämlika livsvillkor och förverkliga mänskliga rättigheter för alla som bor och verkar i Lund. Programmet, som ska behandlas i fullmäktige sommaren 2020, anger kommunens prioriterade områden med mål från år 2020 till 2030. Dessa områden är demokrati, utbildning och lärande, levnadsvanor, arbete och sysselsättning, boende och närmiljö samt jämställdhet. Programmet har många beröringspunkter med föreliggande kartläggning. I området demokrati betonas vikten av tilltro till samhällsinstitutioner och jämlika möjligheter till delaktighet och medskapande, vilket är klara utmaningar i miljöer som präglas av hederstänkande oavsett om det är i hemmet eller på offentliga arenor. När det gäller jämlika förutsättningar för ett livslångt lärande kan tillgången både till utbildning och fritid inskränkas genom hedersnormer. Skolans roll i att förmedla rättighetsperspektiv och demokratiska värderingar aktualiseras särskilt. Man slår fast att skolan ska vara en trygg, hälsofrämjande arena som ska arbeta förebyggande med sådant som gemenskap, trygghet och psykisk hälsa, vilket ställer krav på att verksamheten ska kunna möta de olika behoven hos unga som lever i hederskontext. Vidare utlovas att alla föräldrar ska erbjudas ”olika former av stöd” under barnets hela uppväxt. Detta går att spegla mot det tydligt uttryckta behovet av förebyggande föräldrastöd och fungerande metoder för familjearbete i hedersärenden. Intervjuresultaten som visar på flickors och kvinnors bristande mobilitet och delaktighet går att koppla till de delar av programmet som beskriver att Lunds kommun ska säkerställa invånarnas tillgång till kunskap och utbud av utvecklande aktiviteter och öka både sysselsättningen och tillgängligheten i underrepresenterade grupper. Man uttalar även att kvinnor och män ska ha samma makt att forma samhället och sina liv, och att alla ska ha möjlighet att ”göra sina livsval utan att begränsas av stereotypa föreställningar”, vilket någonstans fångar själva grundproblematiken i hederskontexter.

I Valfärdsrapporten från 2017 hävdas att medvetenheten om sociala skillnader har ökat i Lund under ”de senaste åren”, vilket ska visa sig både i formuleringar av planer och styrdokument samt i nya arbetssätt som bland annat att erbjuda gratis lovverksamhet eller mobil ungdomsverksamhet. De tre områden som sägs kräva samlad analys och målsättning är ekonomiskt utsatta barn, psykisk ohälsa och stress hos barn och unga samt levnadsvanor. Det framkommer att psykisk ohälsa är särskilt utbredd bland unga kvinnor i åldersgruppen 18-24 år. Man tar upp rekommendationen från Kommissionen för jämlik hälsa om att utveckla samverkansformer med barns bästa i centrum som t ex familjecentraler, och konstaterar att kommunfullmäktige beslutat om att öppna en sådan i Lund. Familjecentraler kan utgöra viktiga mötesplatser där föräldrastöd och andra riktade insatser erbjuds, och där utsatthet hos både barn

och vuxna kan upptäckas. I rapporten konstateras betydelsen av en god skolmiljö, och skolan lyfts fram som en ”unik arena” i det att den når alla barn och unga och därmed har en särskild potential för hälsofrämjande och förebyggande arbete. Man kommenterar även problemet med etniskt betingad skolsegregation.

I Velfärdsrapporten belyses ökad risk för ekonomisk utsatthet i familjer med utländsk bakgrund, och hur kombinationen utländsk bakgrund och svag ekonomi kan kopplas till lägre grad av deltagande i organiserade fritidsaktiviteter. Flickor med invandrarbakgrund är den grupp som idrottar i minst utsträckning. Lunds kommun bör enligt rapporten stärka alla ungdomars lika möjligheter att utvecklas och uttrycka sig oavsett bakgrund eller förutsättningar, och i detta arbete särskilt fokusera på ungdomar med begränsade ekonomiska resurser, utrikesfödda tjejer, unga HBTQ-personer och ungdomar med funktionsvariationer. Rapporten betonar vikten av skyddsfaktorer som sociala sammanhang, delaktighet och att bli sedd och hörd, och anmodar till insatser för att främja dessa samt motverka sådant som begränsar dem, exempelvis diskriminering, våld och kränkningar. Den fysiska utformningen av bostadsområden kan påverka de boendes hälsa i positiv och negativ riktning, konstaterar man, varför detta ska vägas in i samhällsplaneringen. Annat som påverkar hälsan är att ha ”kontroll över sitt eget liv, tillit till andra samt inflytande och delaktighet i samhället”. Uppmaningarna handlar om att främja sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter samt ett jämlikt deltagande i demokratin och civilsamhället, och att stärka arbetet för mänskliga rättigheter och motverka diskriminering och kränkande behandling samt främja frihet från hot och våld. Det hedersrelaterade förtrycket begränsar allt detta, och bedömningen av vilka områden som bör prioriteras bekräftar tydligt hur målgruppen som lever med hedersnormer berörs av samtliga välfärdsutmaningar.

Konstaterandet att Lunds kommunfullmäktige har beslutat att Barnkonventionen och dess grundläggande principer ska gälla ger ytterligare stöd för att prioritera målgruppen unga i hederskontexter. Den kommitté för social hållbarhet som ska följa upp kommunens strategier bör därför använda föreliggande kartläggning som underlag i sitt arbete.

4. Rekommendationer

De önskemål och förslag som framkommit rör sig mellan olika nivåer och ibland utanför den kommunala strukturen, exempelvis sådant som gäller statliga eller regionala verksamheter. Det kan handla om sådant som att de många gymnasieeleverna från andra kommuner påverkar tillgängligheten och väntetiderna till Ungdomsmottagningen i Lund, eller att man ser behovet av nya rutiner inom polisen. Då detta ligger bortom Lunds kommuns mandat kommer rekommendationerna huvudsakligen att fokusera på sådant som är möjligt att påverka lokalt. En del av förslagen tangerar varandra då de delats upp både tematiskt och verksamhetsvis.

Strategiskt, gemensamt och övergripande

- Integrera hedersvårdsperspektivet i kommunens befintliga styr- och strategidokument och i pågående och kommande processer (exempelvis uppföljningarna av Program för social hållbarhet och Velfärdsrapporten samt arbetet med Barnkonventionen och Lunds status som MR-kommun).
- Ta ett samlat grepp om våldsfrågorna så att inte hedersproblematiken isoleras. Informera ut i verksamheterna om bägge samordnarfunktionerna och uppmana till att konsultera dem vid behov.

- Påskynda behandlingen av förslaget till chefer, företagshälsovård och HR om hur Lunds kommun kan stärka stödet till sina anställda, så att gemensamma principer för arbetsgivaransvar kan antas i Lund. Vid behov, erbjud särskilda utbildningsinsatser till dessa funktioner så att de har tillräcklig kunskap om våldsproblematik, kontaktvägar mm.
- Tillsätt en särskild utredning av möjligheten att utveckla riktade resurser och nya metoder för systemiskt familjearbete från den förebyggande till den akuta fasen i hedersrelaterade ärenden – utan att kompromissa med utsattas rätt till skydd och stöd!
- Genomför kontinuerliga och högkvalitativa utbildningsinsatser om hedersrelaterat våld och förtryck för alla berörda verksamheter i/kring kommunen. Glöm inte familjehem och gode män, samt aktörer som kan möta problematiken i sitt arbete med nyanlända/integration, på olika boenden, inom kultur- och fritidsverksamhet etc. Säkerställ att ämnet tas upp i introduktionen av nyanställda inom kommunen. Särskilda chefsutbildningar för att betona vikten av ansvar, stöd och förutsättningar i relation till anställda rekommenderas.
- Inför systematisk dokumentation, mätning och uppföljning av problematikens förekomst och omfattning där detta är möjligt, exempelvis genom att sammanställa antal ärenden och placeringar med hederskoppling inom socialtjänsten, föra statistik över samordnarens konsultationer, undersöka orsaker bakom avbruten skolgång, be berörda verksamheter om årsvisa uppskattningar etc.
- Inventera befintliga samverkansmetoder och -modeller som används i kommunen och fundera över deras applicerbarhet när det gäller samverkan kring hedersärenden.
- Utveckla de kommunala verksamheternas arbetssätt vad gäller mobilitet och flexibilitet utifrån tillgänglighetens betydelse för att nå utsatta.
- Se över möjligheter till lösningar på bostadsproblematiken som särskilt drabbar våldsutsatta genom dialog med lokala hyresvärdar, speciellt avsatta lägenheter inom det kommunala beståndet och systematisk samverkan med andra kommuner.
- Se till att lokala resurser tas i bruk och att det starka och positiva engagemanget inom den ideella sektorn och fritidsverksamheterna uppmuntras och ges adekvata förutsättningar för att kunna bidra till lösningar.
- Stärk och konkretisera kommunens arbete mot segregation och inneslutning med särskilt fokus på kvinnor.
- Analysera och åtgärda bristen på mångfald i kommunens egna strukturer.

Specifikt

Samordnarfunktionerna (våld i nära relation samt hedersvåld)

- Definiera tydligt hederssamordnarens roll, uppdrag och mandat och informera ut i alla berörda verksamheter om möjligheten till konsultation genom denna och samordnaren mot våld i nära relation – inte bara till socialtjänsten.

- Besluta när funktionen *ska* respektive *kan* användas.
- I ärenden där samordnaren ska konsulteras och handläggare väljer att inte följa de rekommendationer som ges bör detta samt skälen därför dokumenteras.
- Säkerställ att samordnarfunktionerna har adekvat utrymme för att påverka och göra skillnad, exempelvis genom att sitta med i relevanta strategiska forum/ledningsgrupper, konsulteras i remisser etc.
- För statistik över antal ärenden och se över hur den ökade kännedomen om funktionen påverkar efterfrågan på konsultation, så att utrymme finns inte bara för rådgivning till socialtjänsten och andra verksamheter utan även för samverkan, utbildningsinsatser och förebyggande arbete. Möjligen kan uppdraget behöva fördelas på mer än en person/funktion, åtminstone under en övergångsperiod, tills kunskapen implementerats ut i verksamheterna.
- Inventera det befintliga hedersnätverket och bjud in ytterligare relevanta funktioner som verkar saknas i dagsläget, exempelvis Ungdomsmottagningen, Bygga Broar m fl. Fundera även över deltagarnas mandat i de egna organisationerna, så att processer som initieras i nätverket har förutsättningar att förankras i verksamheterna.

Socialtjänstens handlägningsrutin

- Säkerställ implementeringen av det framtagna flödesschemat för socialtjänsten.
- Besluta vem som har ansvar för att uppdatera rutinen kontinuerligt samt utvärdera hur den efterföljs.
- Sträva efter att fastställa objektiva kriterier för systematiska beslut.³⁴

Socialtjänstens fysiska/materiella behov

- Ta fram system med bokningsbara lokaler utanför Kristallen, i lämplig ”anonym” byggnad, att använda för samtal i hedersärenden eller med våldsutsatta/hotade klienter vid behov.
- Tillgodose önskemålet om akutbilar (bensindrivna, omärkta och utan kommunlogga, med tonade rutor) reserverade för särskilda risksituationer, alternativt ingå avtal med lämplig hyrfirma för att säkra behovet.
- Utred vilka eventuella säkerhetsrisker i våldsärenden som kan uppstå till följd av ekonomiska nedskärningar.

Riskbedömningar

- Säkerställ att polisen (brottsoffer- och personskydd samt relevant barn- eller vuxenutredare med särskilt uppdrag i frågan) närvarar vid socialtjänstens riskbedömningar i hedersrelaterade ärenden.

³⁴ Här avses vissa minimikrav och ”dos and don’ts”, såsom: ”om någon av följande omständigheter föreligger ska 1) *aldrig* möte hållas mellan parterna (t ex våldsutövare och våldsutsatt, eller vårdnadshavare och barn/ungdom i hedersrelaterade ärenden); 2) *alltid* telefontolk användas...” eller annat relevant att reglera i form av en absolut policy.

- Besluta att hederssamordnaren ska närvara vid de samråd där riskbedömningar eller motsvarande utredningar om risk och säkerhet görs i ärenden med hedersinslag, som på Barnahus eller inom familjerätten, åtminstone under en övergångsperiod.
- Se över behovet av systematiska metoder för riskbedömning inom samtliga berörda verksamheter och säkerställ utbildning av personalen i relevant metod.
- Utveckla det systematiska riskbedömningsarbetet genom regelbundna träffar mellan dem som utbildats där man diskuterar och övar casebaserat.

Förskola

- Ta fram ett kommungemensamt stödmaterial på flera språk med information om lagar, styrdokument, vad det innebär att gå på en svensk förskola etc. Detta kan med fördel göras i samverkan med Modersmålscentrum så att deras erfarenheter och kompetens tillvaratas i processen.
- Vid behov, tillsätt riktad resurspersonal med särskilda språkkunskaper som kan stötta i förskolornas mottagande av flyktningbarn.
- Skapa ekonomiska förutsättningar för förskolorna att kunna avsätta tid och anlita tolk vid introduktions- och uppföljningssamtal med nyanlända familjer.
- Se över situationen för de mellan 700 och 800 barn i åldern 1-6 år i kommunen som inte går i förskolan alls.

Skola

- Initiera en process liknande den som skett med socialtjänsten, där hederssamordnaren och/eller annan lämplig funktion bildar en arbetsgrupp, förslagsvis bestående av representanter från förskola, grundskola, gymnasieskola och särskola. Gruppens uppdrag blir att arbeta fram en kommungemensam resursbank innehållande övergripande rutiner, verksamhetsanpassade handlingsplaner, hänvisningar och kontaktuppgifter samt länkar och pedagogiska verktyg som stöd i det förebyggande arbetet.
- Inrätta en särskild funktion inom lämplig förvaltning som långsiktigt kan stärka grund- och gymnasieskolorna med utbildning, handledning och processtöd i frågor som gäller jämställdhet, likabehandling och mångfald, och där det finns gedigen kompetens kring hedersproblematik. (Se exempelvis utbildningssamordnaren för sex- och samlevnad, eller de socionomer vid barn- och skolförvaltningens pedagogiska resursenhet som arbetar med utbildning och handledning i Bygga Broar gentemot ledning och personal på förskolorna.)
- Uppmuntra skolorna att ta fram egna planer för hur hedersfrågan kan integreras i det tematiska värdegrunds- och likabehandlingsarbetet, sex- och samlevnadsundervisningen etc.; helst med stöd av ovanstående funktion. Se gärna avsnittet om skolsamarbetena för inspiration.
- Erbjud handledning/konsultation av hederssamordnaren i ”skarpa” hedersärenden till skollledning och elevhälsoteam vid behov.

- Satsa på stärkande och förebyggande arbete i verksamheterna genom att bekosta och facilitera utbildning av personal i metoder såsom Bygga Broar, Fria zoner, Din Bror eller liknande.
- Hitta system för att undersöka hur många elever som av hedersrelaterade skäl ”försvinner” ur systemet antingen under pågående grundskola genom utflyttning eller i övergången mellan grundskola och gymnasium.
- Följ upp hur de nya rutinerna för hälsosamtalen har fungerat, och undersök om det nyinförda ”hederstemat” på längre sikt kan ge ett underlag kring antalet berörda elever.
- Stärk pedagoger och övrig personal på Komvux SFI genom fortbildning och handledning kring norm- och värdegrundsfrågor, jämställdhet samt våld och förtryck.

Kultur- och fritidsverksamhet

- Verka för att fritidspersonalens kompetens erkänns och tas tillvara, exempelvis genom att inkludera denna sektor i kommande samverkansgrupper vid hedersärenden.
- Initiera en särskild process för att systematiskt inventera, pröva, dokumentera och utvärdera olika metoder i syfte att öka tillgängligheten i kultur- och fritidsverksamheten så att unga som lever i hederskontexter får större chanser att ta del av utbudet. Ta i beaktande socioekonomiska, språkliga och logistiska aspekter samt de specifika behoven hos tjejer och HBTQ-personer. Utnyttja erfarenheterna från t ex PopIn. Undersök möjligheten att förlägga viss fritidsverksamhet till skollokaler, språkcaféer etc. för att göra det lättare för ungdomar som lever med kontroll och begränsningar.
- Utveckla förutsättningarna för fritidsledare att jobba med värdegrundsfrågor och attityder som har betydelse för förändring av hedersnormer, både när det gäller stärkande insatser och förändringsarbete exempelvis utifrån könsrollsideal.
- Inventera platser och aktörer utöver fritidsgårdar som kan ha betydelse genom att personer ur målgruppen kan nås genom dem, exempelvis bibliotek, badhus och Kulturskolans verksamheter.
- Integrera hedersperspektivet i arbetet för trygghet och jämställdhet i det offentliga rummet samt den utredning av deltagandet i kommunala fritidsaktiviteter utifrån ett könsperspektiv som föreslås i segregationsrapporten.

Vård och omsorg

- Tillvarata Kompetenscentrums erbjudande om basutbildning med inriktning funktionsnedsättning respektive äldreområdet.
- Fortsätt processen mot att implementera den strukturerade våldsförebyggande gruppverksamheten för brukare (VIP-programmet).

Ideell sektor

- Kvinnojourens arbete med och för denna målgrupp innebär att de når individer som inte har kontakt med myndighetsstrukturen, varigenom de utgör ett viktigt komplement till socialtjänsten. Det är av stor vikt att deras verksamhet får tillräckligt stöd och att

strukturen med IOP fortsätter.

- Ideella organisationer som möter målgruppen i sina verksamheter bör erbjudas utbildning om hedersrelaterat våld och förtryck, för att kunna anpassa sina aktiviteter så att de blir mer genomtänkta och tillgängliga samt bättre kunna fånga upp personer i behov av stöd och hjälp.
- Undersök hur föreningsliv och organisationer kan bidra till uppbyggnaden av strukturer som erbjuder långsiktigt stöd under och efter placering, exempelvis genom kontaktpersonsverksamhet.

Förebyggande

- Satsa på öppna förskolor samt familjecentraler (där även öppen förskola kan finnas med, vid sidan av mödra- och barnhälsovård och socialrådgivare) som en förebyggande och integrationsbefrämjande åtgärd. Här kan man möta både utsatta och förövare inom hederskontexter, varför det är viktigt att inkludera ”hedersperspektivet” i dessa verksamheter.
- Utveckla resurser för tidigt föräldrastöd i olika former. Det finns en mängd metoder att titta på och inspireras av, såsom föräldrautbildningar (Cope, Connect m fl.) och riktade stödsatser. Exempelvis har vissa kommuner särskilda familje-/föräldrarådgivare som arbetar uppsökande med att stärka föräldrar, deras relation till barnen och deras engagemang i förskola och skola.

Utbildning

- Det finns ett stående erbjudande om utbildning kring våld i nära relation och hedersvåld från Kompetenscentrum³⁵ som utnyttjas väl av socialförvaltningen samt kultur- och fritidsförvaltningen men som inte prioriterats i samma utsträckning av skola samt vård och omsorg. Se till att detta kommer in i de övergripande kompetensutvecklingsplanerna på förvaltningsnivå (*samtliga* förvaltningar).
- Inventera och tillgodose behovet av yrkesspecifika fortbildningsinsatser som inte täcks in av Kompetenscentrum.

Kommunikation

- Se till att väsentlig information till kommuninvånarna i form av dokument, broschyrer, digitala resurser etc. översätts och finns tillgänglig på relevanta språk.
- Fundera noga över ord- och bildval och sätt att närma sig målgrupper t ex vid kampanjer och tematiska insatser. Ta in extern kompetens och använd referensgrupper vid behov.
- Information om rättigheter och hjälp- och stödvägar för utsatta och förövare måste finnas tillgänglig på relevanta och avskilda ställen där den som behöver det enkelt kan plocka med en lapp eller ta en bild på ett telefonnummer utan att bli sedd.
- Hitta forum och metoder för att sprida goda exempel, idéer och tips mellan kommunens verksamheter.

³⁵ www.kompetenscentrumvald.se

Samverkan

- Ge berörda chefer i uppdrag att skapa särskilda samverkansgrupper mellan socialtjänst, polis och ev. övriga relevanta aktörer där relationer kan stärkas i förebyggande syfte och ärenden kan diskuteras utan begränsande byråkrati, i stil med de sociala insatsgrupper som bildades för att motverka ungdomskriminalitet och extremism.
- Tillsätt en utredning om möjligheten att tydligare organisera arbetet även med våldsutsatta vuxna utifrån Barnahus-principen, där berörda funktioner samordnas med individen i centrum. Tänk redan i nuläget på möjligheten att använda Kriscentrum som samordningspunkt i sådana ärenden.
- Skapa forum för stärkt dialog och samverkan mellan förskola/skola, fritidsverksamhet och socialtjänst när det gäller orosanmälningar och liknande.

Stöd

- Se över möjligheten att utveckla stödinsatser för dem som lämnat sina familjer och lever skyddat i Lund. Här bör man kunna använda fritidssektorn som resurs, och initiera samarbetsprojekt mellan aktörer som exempelvis Kvinnojouren, Hemgården och andra föreningar och plattformar för att skapa meningsfulla kontakter och aktiviteter.
- Fundera över hur existerande stödinsatser för både utsatta och förövare skulle kunna kommuniceras mer effektivt i de målgrupper som av olika anledningar inte nås i dagsläget. Inventera relevanta föreningar, församlingar och offentliga lokaler och ta i beaktande språkliga aspekter, tonfall, utformning och diskretion.

I närtid

- Spridningskonferens för berörda verksamheter och media
- Utse en processledare som arbetar vidare med implementeringen av rekommendationerna med stöd av hedersnätverket och berörda samordnare. Viktigt är att denna funktion har kunskap om våldsfrågor och om de kommunala strukturerna.
- Tidssätt och bjud in till rådslag mellan förvaltningschefer och andra strategiska funktioner inom berörda verksamheter för att komma vidare med samverkansplanerna.

Förslag på fortsatta undersökningsområden

Flera verksamheter beskrev att de mött individer som utsatts för hedersrelaterat förtryck inom ramen för konfessionella kontexter, exempelvis kristna (fri)-kyrkor och muslimska församlingar. Det framkommer också oro över barn och ungdomar som uppfattas leva med begränsningar i hemmet som motiveras religiöst. Att komma in i slutna församlingsmiljöer och få en trovärdig bild av problem och utsatthet är inte enkelt men önskvärt. Den katolska friskolan S:t Thomas skola är hittills Lunds enda religiösa alternativ, men det finns gott om andra fristående skolor. Inte någon av de 26 friskolorna/privatskolorna i kommunen³⁶ omfattades dock i denna kartläggning, och det vore önskvärt att undersöka hur situationen ser ut bland dem. Uppgifter från exempelvis Kärleken är fri indikerar att behovet finns även bland elever och personal på dessa skolor. Den avgränsning som gjorts i föreliggande kartläggning innebär vidare att inte

³⁶ 12 grundskolor och 14 gymnasieskolor

särskilt många verksamheter inom hälso- och sjukvården har involverats. BUP Första Linjen, Ungdomsmottagningen, Unga Vuxna och Studenthälsan har intervjuats, men det vore intressant att också ta del av erfarenheter från exempelvis barnavårds- och mödravårdscentraler, kvinnoklinik och övrig psykiatri. Att hälso- och sjukvården inte täckts in har också inneburit att kvinnlig könsstymning inte särskilt fokuserats på i denna kartläggning, eftersom det skulle kräva andra samarbeten och ingångar än den kommunala strukturen kan bistå med. Här finns alltså ytterligare ett tema som kan kräva närmare undersökning.

Slutligen: om önskan trots allt kvarstår att få en kvantitativ uppskattning av utsattheten bland Lundaborna krävs ett särskilt projekt där ett lämpligt forskarteam engageras för att konstruera adekvata frågor och genomföra undersökningen i valda miljöer som förbereds och engageras för att säkerställa en så trygg och tillförlitlig process som möjligt. Det är viktigt att nyttan med undersökningen tydligt överväger eventuella negativa konsekvenser. Här bör särskilt svårigheten i begreppsoperationaliseringen beaktas, så att de resultat som genereras verkligen blir tolkningsbara och besvarar det man avser att mäta. Det är också viktigt att i ett sådant arbete involvera annan expertis; dels pedagogisk, så att enkätfrågorna formuleras på ett för målgruppen begripligt sätt, dels vad gäller våldsutsatthet, så att tillräcklig hänsyn och ansvar tas gällande det obehag och de stödbehov som frågorna kan väcka hos den som besvarar enkäten. Betydelsen av att visa intresse för hur *alla* Lundabor mår, inte endast utifrån en viss problematik, bör i sammanhanget också understrykas.

Källor

Rúna Í Baianstovu, Hanna Cinthio, Jan-Magnus Enelo, Emmie Särnstedt Gramnaes och Sofia Strid: Heder och samhälle. Det hedersrelaterade våldets och förtryckets uttryck och samhällets utmaningar. Örebro universitet, 2019

Socialstyrelsen: Ett liv utan våld och förtryck. Slutredovisning av uppdraget att genomföra en nationell kartläggning av hedersrelaterat våld. Socialstyrelsen, 2019.

Lunds kommuns rapporter och strategier:

- Program för social hållbarhet 2019
- Segregation i Lunds kommun 2018
- Vårldsrappurt 2017
- Strategi mot våld i nära relation 2017-2022

Bildförteckning

Samtliga foton är tagna av Hanna Cinthio och föreställer äldre skånska föremål på Historiska Museet/Domkyrkomuseet i Lund.

- Omslagsbilden visar en tronande Madonna från Gylle. Skulpturen är från 1200-talets första hälft, men bemålningen är eftermedeltida.
- Bilden på sidan 19 är en figur från ett akantuskapitel daterat till ca 1080. Kapitlet var en del av kolonnaden i Domkyrkans norra torn och ingår idag i en rekonstruktion i Domkyrkomuseet.
- Bilden på sidan 29 är en detalj från ett sidostycke av en altaruppsats daterad 1577 som ursprungligen var placerad framför lektoriemuren i Domkyrkans mittskepp, men som togs ner under den stora renoveringen på 1830-talet och idag står utställd i Domkyrkomuseet.
- Bilden på sidan 45 är en skulpterad detalj från en altaruppsats, daterad till 1500-tal, som stått i Silvåkra kyrka. Den visas i dagsläget inte i utställningssamlingarna.
- Bilden på sidan 72 föreställer ett föremål som en gång i tiden använts i Grönby kyrka och likt det föregående idag står undangömt på museets vind. Enligt inventarieregistret är det en ”Skampall af furu med två trappsteg och handtag i gaflarne”, och enligt beskrivningen ska man ”vid mindre förseelse fått sitta på nedre trappsteget, vid större på det öfre”.
- Bilden på sidan 86 är en detalj av en Mariastaty ur en kalvariegrupp från Lyby, daterad till tidigt 1200-tal.
- Bilden på sidan 103 föreställer Anna själv tredje. Figuren, som är från 1400-talets förra del, har stått i Vittskövle kyrka men tros vara tillverkad i en verkstad i Lübeck.

www.freezonesweden.se

FreeZone

SWEDEN